

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Helsingør Kommunes Museer

Årbog 2011

/

Helsingør Kommunes Museer Årbog 2011

Helsingør 2012

Redaktion: Lars Bjørn Madsen
i samarbejde med Lasse Bech og Peter Uldum
Lay-out og ombrydning: Nofoprint

Udgivet 2012 af Helsingør Kommunes Museer
og Helsingør Museumsforening

Trykt hos NoFo Print A/S, Helsingør

Oplag: 900 eksemplarer

ISSN 0108-0393

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag. Aftryk i referat af årbogens artikler er tilladt, når årbogen angives som kilde og et eksemplar af aftrykket sendes til Helsingør Kommunes Museer. Ved aftryk i større omfang må forfatterens accept indhentes gennem museerne.

Vignet på titelblad:

Den her viste vignet refererer til tingbogen den 30. juli 1554, hvor der advares om løsgående hunde, thi ingen sådanne skulle træffes på byens gader. Skete det, ville ejeren blive »straffet som en ulydig borger«. Hvis man ellers kunne finde ham. Det er heldigt, at ordet hund (Hvnt) er skrevet på tegningen, for tegnerens forsøg på at skildre menneskete bedste ven i århundreder kan ikke just betragtes som vellykket. Men byskriveren har utvivlsomt haft glæde af denne signatur, når han sidenhen skulle referere til sagen om løsgående hunde.

Omslag:

Om det ærede Krigsministerium i sin tid har godkendt opførelsen af en keglebane på Kronborgs volde, er ikke godt at vide, men forsidebilledet vidner om en tid i sidste halvdel af det 19. århundrede, da udenværkernes betydning blev taget noget mere afslappet af garnisonens personel, end da de blev om- og udbygget som følge af Store Nordiske Krig (1709-21) og sidenhen yderligere udbygget frem til 1818, hvor en stormflod ramte dem. Historien om Kronborgs udenværker fortælles i denne årbog.

Indhold

David Høyer

Udenværkernes forandring 1818-1821.

En fortælling om Kronborg, stormflod, fæstningskrig,
ingeniører, kronarbejdere og slaver

Side 5

Flemming Rosenkilde

Da vi byggede hus i Espergærde 1966-67

Side 48

Ole Bjørn Nielsen

Barn i Helsingør under besættelsen

Side 61

Museumschef Maibritt Bagers
beretning for året 2011

Side 77

Udenværkernes forandring 1818-1821

- en fortælling om Kronborg, stormflod, fæstningskrig,
ingeniører, kronarbejdere og slaver

af David Høyer

En god historie

Det kommer nok bag på de færreste, at Kronborg slot og fæstning i disse år gennemlever en stor forandring. Før første gang i mere end 100 år er Scholtens ravelin, om end uden sine karakteristiske volde, kommet til syne igen, efter at den i sin tid måtte lade livet til fordel for Helsingør skibsværft. Würtembergs ravelin er forvandlet fra en hensunken bunke sandet jord til et skarpt skåret forsvarsværk, der med nye kanoner bevogter indgangen til Kronborg. Hvad de færreste sikkert ved er, at der bag dette arbejde ligger en seriøs undersøgelse i forsvarsværkernes oprindelige udseende. Würtembergs ravelin og kanoner er derfor blevet til i fuld overensstemmelse med den form, ravelinen fik efter en ombygning i 1818-21. I efteråret 2007 blev jeg og nu afdøde ingeniør John Raun Christensen anmodet om at hjælpe Kronborg Slotsforvaltning med at finde arkivarisk

materiale, der kunne sikre, at Würtembergs ravelin fik den historisk korrekte form. John Raun Christensen var en af de få i landet, som havde den nødvendige indsigt i artilleri og fæstninger, og som samtidig kunne tyde de gamle ingeniørtegninger. Under dette udredningsarbejde gennemgik jeg en mængde breve og rapporter for at finde de korrekte tegninger. Under dette arbejde blev det klart, at der i materialet gemte sig en spændende og ufortalt historie, om hvorfor og hvordan ravelinen og de andre ydre forsvarsværker var blevet ombygget. Det var muligt minutiøst at følge ombygningsarbejdet, men også at beskrive de leveforhold soldaterne og straffearbejderne, de såkaldte slaver levede og arbejdede under. Denne historie blev i 2008 skrevet som en intern formidlingsartikel til brug for Kronborgs formidling af fæstningen. Denne artikel fremstår nu i en let omskrevet form i indeværende årbog.

En forskrækkelig Storm

Et frygteligt uvejr ramte det nordlige Europa i dagene omkring den 16. januar 1818. Uvejret var startet som et mildt fugtigt vejr, men efterhånden trak en stormvind op. Stormvinden kulminerede hurtigt i en orkanlignende storm. De kraftige vinde fik selskab af en voldsom nedbør i form af hagl og regn. Den 15. januar ramte uvejret Rotterdam. Hårdt gik det også ud over Hamborg, hvor stormen væltede træer og

forårsagede store skader på bygninger. Stormen pressede havvand op i Elben. De lavest liggende gader i Hamborg kom under vand, og det kun blev muligt at forcere gaderne i små både. Om aftenen den 15. januar ramte stormen Jylland. Her ledsagedes den af lyn, torden og kraftig nedbør. Stormen ramte Ribe hårdt. Vandet i Ribe å steg kraftigt, og flere familier måtte flygte fra deres hjem tæt ved åen. Stormvinden

staten. Fra sit kontor i Ingeniørkorpsets domicil ved Frederiksholms Kanal havde von Krag frit udsyn til den stigende vandstand i havnen. Fra kontoret kunne han også kikke tværs over kanalen, hvor vinden rev dele af Tøjhusets tag af. Hovedparten af helstatens militære anlæg slap dog forholdsvis uskadt fra stormens hærgen. Således beløb skaderne på Københavns Befæstning, anlæggene i Korsør og Nyborg såvel som Tøjhusanlægget i København sig til kun 1200 rigsbankdaler².

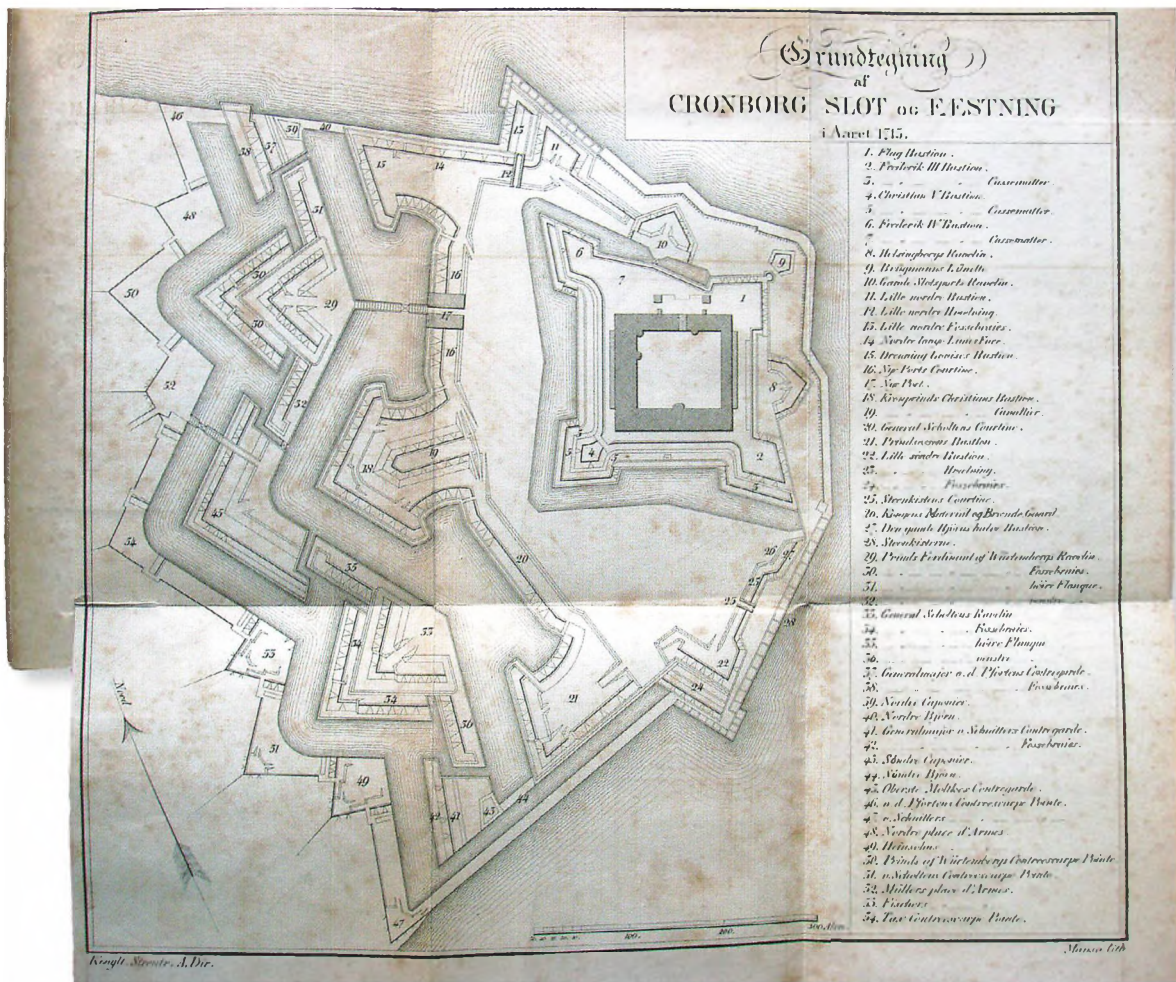
Helt så heldigt skulle Danmarks næststørste fæstning, Kronborg dog ikke slippe. Det var særligt denne fæstning, som oberstløjtnant von Krag havde skænket en bekymret tanke, da stormen ramte hovedstaden. Da skaderne efter stormen på Kronborg endelig var gjort op, beløb de sig til næsten 35.000 rigsbankdaler³.

Kronborg ligger på kanten imellem Øresund og Kattegat. Fæstningen blev oprindeligt anlagt tæt på stranden, og allerede tidligt var der problemer med oversvømmelser. Helt tilbage i 1582, før Kronborg endnu stod færdigt havde oversvømmelser ramt fæstningen. Igen i 1637 rantes fæstningen af en ny voldsom stormflod. Op gennem det 17. og 18. århundrede blev Kronborg hjemsøgt med årtiers mellemrum af alvorlige oversvømmelser. Situationen var ikke blevet bedre af, at fæstningen med årene var blevet udvidet i sådan en grad, at de yderste forsvarsværker bogstaveligt talt lå i strandkanten. Til at beskytte indsejlingen til Øresund havde skiftende danske konger anlagt stadigt flere søbatterier, hvorfra kanoner kunne bestryge fjendtlige skibe. Når stormene stod i nord, modtog Kronborg havets fulde styrke. For at beskytte søbatterierne mod at bølgerne vaskede dem bort, havde man helt ned til vandlinjen lagt kampesten til at holde på sandet. Stenglaciset kaldte man dette. Ingen vinter forløb, uden at bølgerne havde bortført større eller mindre mængder af kampesten. Værst gik det til den 26. december 1806, da en ny stormflod ramte Kronborg. Her blev voldgrave fyldt med vand, og i alle bygninger, der lå indenfor Kronværket,

stod vandet en meter højt. I selve kronværket opholdt vagterne sig med de såkaldte slaver, fæstningens straffearbejdere. I sidste øjeblik havde man til al held ført slaver og soldater op i sikkerhed på slottet. En kommission var efterfølgende blevet nedsat for at finde en løsning. Kommissionen udpegede stenglaciset som årsag til oversvømmelserne, men kommissionens forslag til at forandre stenglaciset blev aldrig gennemført⁴.

Stormen, der ramte Kronborg natten til den 16. januar 1818, var en af de værste storme i mands minde. Havet stod to meter over dagligt niveau. Det store åbne område, Grønne Have, nord for Kronborg, der tjente som fæstningens eksercerplads, blev oversvømmet. Dette kunne Helsingørs borgere slet ikke mindes, var sket før. Faktisk kunne ingen mindes at have oplevet en så kraftig storm i de seneste 30 år. Man kaldte den en 'forskrækkelig storm'. Selve Kronborg slot undgik alvorlige skader efter denne storm: tagplader blæste bort, og værst gik det, da vinden væltede en gavl. Ude ved havet var situationen langt værre. Den kraftige storm pressede vand ind i Kattegat og ned mod Øresund, hvorfor vandstanden steg. I flere timer slog vandet ind over søbatterierne, mens kraftig regn væltede ned fra himlen. Ved det nordligste stenglacis var bølgerne så kraftige, at de skyllede ind over brystværnet og smadrede traverser, banketter og palisader i voldanlægget. Ved flere af søbatterierne fjernede havet dele af stenglaciset, men til alt held opstod der ikke gennembrud. Anderledes så det ud ved den del af befæstningen kaldet Pfordens contregarde. I timevis sled bølgerne på stenglaciset og kampesten efter kampesten blev ædt af havet. Der opstod hermed et 21 meter langt og fire meter dybt hul under Pfordens contregarde. Igen gennem denne åbning trængte vandet ind, og udvaskede kampesten-sunderlaget. Hele Pfordens contregarde styrtede sammen. Store mængder jord, grus, sten og vand væltede ned og fyldte voldgraven op. Med contregardens sammenbrud fossede vandet ind i fæstningen og satte søbatterierne under vand. Voldgravene blev hurtigt fyldt op og stod nu to

meter over sit normale niveau. Vandet fortsatte ind i Kronværkets bygninger og kasematterne i Frederik 2.s fæstning⁵.

Situationen var ved at blive alvorlig. I samråd med Kronborgs kommandant, generalmajor von Scheel besluttede den ansvarlige ingeniørofficer på Kronborg, kaptajn Peter Frederik von Quade at søge en drastisk løsning. Vandet måtte ud af fæstningen, og mens stormen stadig rasede blev soldater sendt ud med hakker og skovle for at grave hul på den sydlige del af glaciset, så vandet kunne komme ud af fæstningen⁶.

Oversigtsplan for Kronborg fæstning 1715, gengivet i M.C. von Arnholtz: Kronborg, 1836.

Kortet angiver betegnelserne for alle værkerne. Søbatterierne er ikke anført. Men de ligger fordelt over hele kyststrækningen fra Pfordtens contregarde (37) til Schnitters contregarde (41).
Nationalmuseet

En plan for genopbygning og forandring

Siden oprettelsen i 1684 var Det Kongelige Danske Ingeniørkorps ansvarlig for at opføre og reparere landmilitære anlæg og bygninger i riget. Men den store tekniske ekspertise, som

korpsset besad, begrænsede sig dog ikke alene til militære anlæg og bygninger. Ingeniørkorpsset blev ofte kaldt ind, når andre statslige byggerier skulle opføres, eller når en eller anden teknisk løsning krævede den nødvendige ekspertise. Indtil 1814 bestod korpsset af tre brigader, en dansk, en norsk og en holstensk brigade. Men siden tabet af Norge var korpsset svundet ind til kun to brigader med hver deres brigadechef. Korpsets øverste chef var oberst Suckow, der efter sin død i september 1818, blev efterfulgt af oberstløjtnant Rasmus von Krag, der samtidig fungerede som chef for den danske ingeniørbrigade.

Kort efter Ingeniørkorpssets oprettelse i 1684 indså man, at det var forbundet med store omkostninger at lade korpsset råde over et fast korps af menige skansegravere. I stedet blev korpsset en organisation, der stort set kun bestod af officerer. Ingeniørkorpssets officerer besad den nødvendige indsigt i de nyeste teknikker indenfor befæstningskunsten. Korpsets øverste ledelse havde til huse i København. Korpsets øvrige officerer var placeret rundt om i landet ved igangværende byggeprojekter, ved felthæren eller fast tilknyttet en af rigets fæstninger. Når det egentlige arbejde skulle udføres, anvendtes der ofte lokale håndværkere som tømrere, muremestre, stenhuggere og kalkslagere. Disse blev suppleret af et arbejdskommando bestående af værnepligtige soldater, de såkaldte kronarbejdere.

Stenglacisets og udenværkernes forandring

Den 39-årige kaptajn Peter Frederik von Quaade havde siden 1810 været Kronborgs ledende ingeniørofficer. Han var ansvarlig for Kronborgs fæstnings- og bygningsanlæg. Da stormen havde lagt sig, gik von Quaade ud på voldanlægget for at besigtige skaderne og lave et overslag over, hvad det ville koste at istandsætte, hvad stormen havde ødelagt. Til alt held havde ingen personer mistet livet på Kronborg under stormen. Kaptajn von Quaade måtte dog

Rasmus von Krag (1763-1838). Oberstløjtnant von Krag var chef for Den Danske Ingeniørbrigade. I september 1818 blev han udnævnt til chef for Det Kongelige Danske Ingeniørkorps med rang af oberst. Rigsarkivet

konstatere, at skaderne var ganske omfattende. Det ville koste næsten 35.000 rigsbankdaler at udbedre skaderne. På længere sigt kunne dette dog blive en forspildt investering, da anlægget med al tydelighed ikke ydede fæstningen en tilstrækkelig beskyttelse mod en ny stormflod. Det var det nordlige stenglacis, der var mest udsat. Især når stormvinden stod i nord, var der fare for gennembrud. Det nordlige stenglacis var simpelthen anlagt forkert. Afstanden imellem stranden og toppen af glaciset, kaldet kreten, var for kort. Bølgerne kunne rulle op ad glaciset, og uden besvær slå ind over kreten og dermed oversvømme fæstningens indre. Den korte afstand til stranden bevirkede også, at glaciset blev ramt af bølgenes fulde kraft, hvilket netop havde forårsaget det seneste gennembrud. Skulle man sikre denne del af stenglaciset, måtte man forlænge afstanden mellem toppen af glaciset og stranden. Løsningen måtte derfor være at trække den nordlige del af glaciset bort fra stranden. For at forhindre gennembrud forårsaget af bølgenes kraft mente von Quaade, at det var nødvendigt at opføre en to meter høj mur af kampesten på indersiden på glaciset. Muren skulle opmures som en massiv mur ved brug af kalksten, *så at ingen hulninger kan finde sted*⁷.

Skulle von Quaades plan føres ud i livet måtte man anskaffe en stor mængde tilhuggede kam-

pesten, samt betale murere og kalkslagere, foruden et par hundrede soldater, hvilket løb op i næsten 70.000 rbdlr. Kalkmuren alene, kostede næsten 20.000 rbdlr.. Til trods for disse store udgifter var Ingeniørkorpsets ledelse enig med kaptajn von Quaade; man var nødt til at finde en løsning, der forhindrede nye gennembrud. Men korpsets ledelse var usikker på, hvorvidt pengene til projektet ville blive bevilget⁸.

Det enevældige administrationssystem under Frederik 6. var opbygget bl.a. af en række organer kaldet kollegier. Kollegierne havde hver deres ressortområde og var datidens svar på vore dages ministerier og styrelser. Kollegierne tog sig af statens daglige drift, men større og vigtige beslutninger skulle fortsat approberes dvs. godkendes af kongen. Som en landmilitær organisation var Ingeniørkorpset underlagt Generalkommissariats-kollegiet. Inden et forslag blev forelagt kongen, blev det derfor først gennemgået af kollegiet. Vigtige spørgsmål, blev diskuteret og vurderet, inden forslaget blev forelagt kongen. Dette sikrede, at kongen ikke personligt skulle tage særskilt stilling til alle detaljer i de tusindvis af sager, små som store, der skulle bearbejdes af statsapparatet. Men som personificeringen af det enevældige statsapparat var kongens underskrift alligevel nødvendig og lige netop det militære område havde Frederik 6.s bevågenhed.

I slutningen af marts 1818 blev von Quaades forslag forelagt Generalkommissariats-kollegiet. Siden statsbankerotten i 1813 havde den danske økonomi været yderst spændt. Der var ikke blevet bevilget penge til større militære anlæggelsesarbejder siden fredsslutningen i 1814. Det var på denne baggrund, at kollegiet valgte først at sende oberstløjtnant von Krag til Kronborg for at vurdere situationen. Kollegiet ville opnå sikkerhed for, at dette forslag nu også var det mest hensigtsmæssige, inden man bevilgede 70.000 rbdlr⁹.

Imens Generalkommissariats-kollegiet vurderede kaptajn von Quaades forslag, så var von Quaade selv tvivlende på sit eget forslag; opnåede man nu den bedste sikring af det nordlige stenglacis med det indsendte forslag? Kaptajn von Quaade udarbejdede derfor et nyt forslag. Det nordlige stenglacis skulle rykkes endnu længere væk fra stranden. Gjorde man det, behøvede man ikke at bekoste den dyre kalkmur. I stedet kunne man nøjes med en mindre mur. Ombygningen ville da kun koste 43.000 rbdlr. Det ville dog betyde, at Pfordens contregarde skulle fjernes.

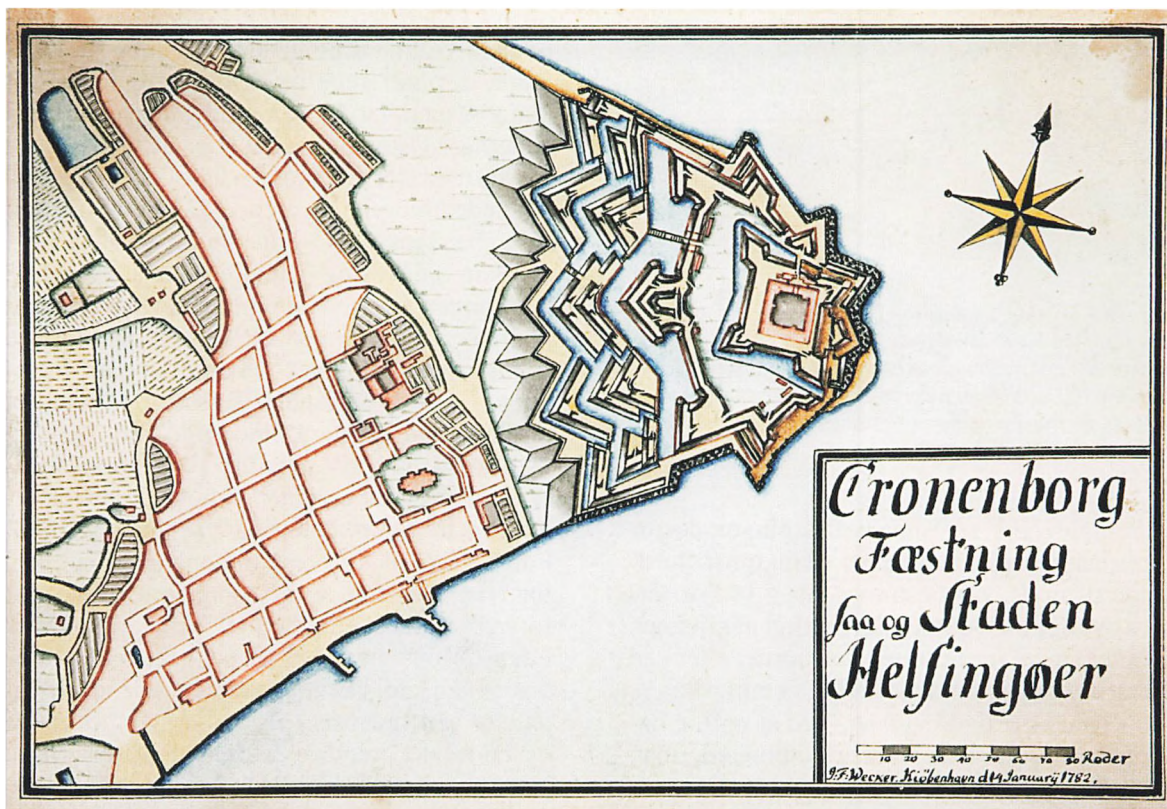
Det Nye Nordlige Stenglacis med det gamle glacis (1) ud mod vandet, og det nye (2). se også snittegningen på denne side.
Nationalmuseet

Profil af det nye glacis. 1. Det gamle stenglacis. 2. Det nye stenglacis.
Nationalmuseet

Det var dog ikke kun stenglacisets sikring, der lå von Quaae på sinde. Han mente, at de penge, som blev sparet, i stedet kunne anvendes til at gennemføre en omfattende, men nødvendig, omlægning af Kronborgs forsvarsanlæg mod

angreb fra land. Anlægget i dets nuværende udbredelse ydede ikke Kronborg den bedste beskyttelse mod et angreb. Samtidig var det så stort, at man var afhængig af store mandskabsressourcer til at forsvare det i tilfælde af krig¹⁰.

Kronborg Fæstning og det bastionære befæstningsystem

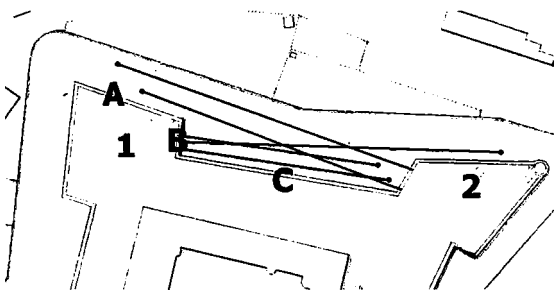

Set fra luften fremstår Kronborg fæstning som et smukt symmetrisk anlæg opbygget af geometriske former. Dette æstetiske anlæg med de mange trekanter, femkanter, skarpe vinkler og lige linjer afspejler et kompliceret og avanceret forsvarssystem født af den bastionære befæstningsfilosofi. Bastionen opstod som svar på kanonens fremkomst i de europæiske krige i 1500-tallet. Modsat middelalderens kastema-

Kronborg og Helsingør 1782
Tøjhusmuseet

skiner, såsom blider og katapulter, slynger kanonen sit projektil ud med en sådan kraft, at datidens teglstensmurede fæstninger bogstaveligt talt blev skudt i grus, da kanonen gjorde sit effektive indtog på slagmarken omkring år

1500. For at styrke fæstningernes forsvarsevne begyndte man derfor at opkaste jordvolde i stedet for stenvure. De brede jordvolde skabte plads for forsvarerens eget artilleri, hvilket savnedes på teglstensfæstningens smalle voldgange. Jordvoldene ydede også en langt bedre beskyttelse mod bombardement, da jord langt bedre absorberer kraften fra bombardementer end teglsten. I løbet af 1500-tallet forsvandt

Her ses Christian 5.'s bastion (1) og Frederik 4.'s bastion (2). Den bastionære opbygning af to facer (A) og to flanker (B) gør bastionerne i stand til at flankere både kurtinen (C) såvel som facerne for den overforliggende bastion. Dermed elimineres fæstningens døde vinkler. Nationalmuseet (redigeret).

middelalderens teglstensbefæstninger derfor som reaktion på kanonernes fremkomst. Jordvolde til trods, var fæstningsanlæg fortsat sårbare overfor kanonernes ild. Særligt når fjenden befandt sig ud for fæstningens hjørner eller ved foden af volden var det svært at få ram på ham. Her opstod der døde vinkler. Ved at opføre bastioner i fæstningens hjørner eliminerede man fæstningens døde vinkler. Bastionen, der som en pilespids stikker ud fra fæstningens hjørne, består af fire sider fordelt på to såkaldte facer og to flanker. Facerne vender væk fra fæstningen, mens flankerne står på voldstykket, der forbinder to bastioner. Dette stykke kaldes kurtinen. Flankerne gør besætningen i stand til at beskyde området foran kurtinen, mens facerne dækker fæstningens hjørner. Grundprincippet i det bastionære system var således at søge at undgå en situation, hvor fjenden ugeneret kunne beskyde eller nærme sig fæstningen.

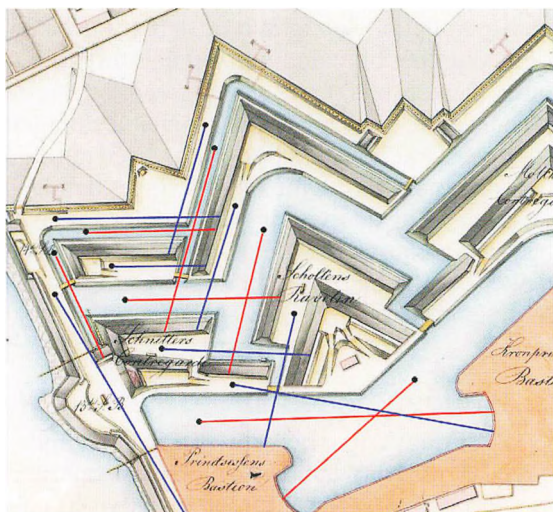
Kronborg fæstnings udbredelse 1575-1818

Helt tilbage fra 1100-tallet har der ligget et fæstningsanlæg til beskyttelse af lokalområdet i Helsingør. Formentlig var det Margrethe 1., der i 1300-tallet opførte en ny fæstning, Krogen på Ørekrog, hvor Kronborg den dag i dag ligger. Fæstningen Krogen blev udbygget af Erik af Pommern, som samtidig omkring år 1427 indførte en told på varetransporterne til og fra Østersøen. Øresundstolden skulle med tiden blive en indbringende forretning for Danmark, der lukkede på den omstændighed, at kun Øresund var en sikker adgangsvej til markederne i Østersøområdet. For at styrke kontrollen med Øresundstolden, udbyggede og ombyggede Frederik 2. i årene 1574-88 Krogen til det renæssanceslot og fæstning, som endnu i dag kan opleves og beundres. I den anledning lod kongen sit nye slot og fæstning omdøbe til Kronborg. Fæstningen blev en af de tidligste bastionære fæstninger i Skandinavien. Fæstningen med de berømte kasematter, Mørkeport og fire bastioner med tilhørende grav var dog ikke stærk nok til at holde stand mod svenskerne. Svenske soldater indtog Kronborg efter kun tre ugers belejring i september 1658. Foran Frederik 2.s fæstning anlagde man derfor i 1688 endnu en fæstningslinje et såkaldt forværk kaldet Kronværket. Kronværket blev i den forbindelse udstyret med en række mindre anlæg, de såkaldte udenværker, der bl.a. talte to våbenpladser (place d'armes), et glacis og en række mindre vandgrave. Under Store Nordiske Krig (1709-21) blev udenværkerne ombygget og udbygget med flere mindre forsvarsværker og flere vandgrave. Samtidig blev de to våbenpladser ombygget til to raveliner, dvs. små pileformede vandomkransede øer med volde. I 1750-erne blev glaciset foran Kronborg endvidere forsynet med underjordiske minekamre, der kunne fyldes med krudt og sprænge en fjende i luften når han forsøgte at grave sig frem mod fæstningen. Kronborg kom derfor allerede fra 1688 til at bestå af tre forsvarslinjer: udenværkerne (raveliner osv.), forværk

(Kronværket) samt Frederik 2.s fæstning også kaldet hovedfæstningen. Dette forsvarsanlæg blev frem til 1818 udbygget med 13 søbatterier.

»Det regelmæssige angreb« på Kronborg fæstning

Det primære formål med Kronborgs tre fæstningslinjer var at styrke forsvaret i dybden. Det vil med andre ord sige, at et angreb på fæstningen skulle gøres så langsommeligt og ressourcerævende, at en angriber enten opgav, eller at fæstningen nåede at blive undsat udefra. Et angreb på en fæstning kunne tage fire forskellige former. Man kunne enten udsulte garnisonen indtil den overgav sig, bombardere garnisonen til overgivelse, eller man kunne håbe på at overraske fæstningen i et hurtigt voldsomt angreb, så forsvarerne ikke formåede at sætte et effektivt forsvar op. Var ingen af disse løsninger mulige, måtte man tage den lange og bekostelige vej og belejre fæstningen og indtage den stykke for stykke. Da det var dødbringende at nærme sig fæstningen, måtte man grave sig frem til fæstningen. Indtil sidste halvdel af 1600-tallet udviklede dette gravearbejde sig ofte til en rodet samling af labyrinter af løbegange, der blev gravet frem mod fæstningen. Disse angreb savnede ofte mål, ledelse og tilstrækkeligt format

til at danne grundlag for en effektiv indtagelse af fæstningen. Det var derfor ikke unormalt, at belejringerne trak ud i måneder og kostede så meget blod og sølv, at man opgav belejringen. Men i 1673 ved den hollandske by Maastrichts volde forandredes fæstningskrigen for stedse. Maastricht blev belejret af en fransk hær, men forsvaret af en ganske stor garnison på 6000 mand under en erfaren ledelse. Alle forventede derfor en langsommelig og kaotisk belejringskrig. Men den franske "solkonge" Ludvig 14. havde udnævnt en ung ingeniørofficer ved navn Sebastien le Prestre de Vauban som ansvarlig for belejringen.

Vauban havde en plan. Natten til den 18. juni blev 20.000 tvangsudskrevne bønder sendt ud i mørket med skovle og hakker. Omkring fæstningen og i betragtelig afstand gravede de nu hele natten. Da morgenen gryede, havde man gravet en skyttegrav, der som en stor ring omsluttede fæstningen og byen. Skyttegraven blev udstyret med infanteribanket og dækning for musketerer. Den var bred nok til at rumme et stort antal soldater. Skyttegraven blev døbt "den første parallel" fordi den løb parallelt med fæstningen. Fra parallellen og under dækning af en hidsig spærreild gravede man nu løbegange i et zigzag mønster frem mod fæstningen. Et par hundrede meter længere fremme anlagdes den næste parallel. Den tredje og sidste parallel blev anbragt kun få meter fra fæstningens fod. Hver parallel blev forsynet med kanonbatterier, der beskød fæstningen og en for en satte fjendens kanoner ud af spil. Under Vaubans ledelse fik angrebet en karakter af organisk nærmest

Tegningen viser flankerende ild (rød) og enfilerende ild (blå). Endvidere ses to traverser (A). Kronborgs opbygning sikrede, at de bagvedliggende værker kunne enfilere eller flankere de foranliggende værker. Dermed kom fjenden under beskydning uanset, hvor han end befandt sig. Den røde farve repræsenterer flankerende skud, dvs. når fjenden befinder sig foran værket, dvs. typisk i graven. Den blå farve repræsenterer den enfilerende skydning, dvs. skydning inde i værket, når fjenden har bemægtiget sig et af værkerne.
Nationalmuseet (redigeret)

mekanisk fremdrift, som Maastrichts soldater ikke kunne bremse, indtil de franske soldater stod på Maastrichts volde. Tolv dage efter at 20.000 bønder var begyndt at grave den første parallel overgav Maastricht sig. Vaubans taktik revolutionerede fæstningskrigen. Få samtidige fæstninger kunne stille meget op overfor Vaubans regelmæssige angreb. Efter at have opfundet en helt ny taktik til at indtage fæstninger, gik Vauban i gang med at udvikle fæstningsanlæg, som kunne modstå hans angreb. Det regelmæssige angreb var dog så effektivt, at det helt frem til sidste halvdel af 1800-tallet fortsat blev anvendt i angreb på fæstninger. Da prøjsiske soldater belejrede Dybbøls skanser skete det i delvis overensstemmelse med Vaubans forskrifter¹¹.

Kronborg faldt i 1658 for en svensk belejring. Aldrig siden har Kronborg været udsat for et angreb fra landsiden. Effekten af et vaubansk angreb på Kronborg har derfor, naturligvis, aldrig

Et regelmæssigt angreb på Kronborg ca. 1752
Rigsarkivet

kunnet måles. Da Kronborgs udenværker blev udbygget med minekamre fra 1752, udsatte Ingeniørkorpset Kronborg for et Vaubansk angreb med paralleller, løbegrave og belejringsbatterier. Angrebet blev dog kun gennemført på papiret. Der var tale om en art krigsspil, og eneste levn fra dette krigsspil er et kort over fæstningen fra Ingeniørkorpset tegningsarkiv. Ved at følge dette krigsspil, skridt for skridt, bringes datidens fæstningskrig til live, og dermed forstår man bedre Kronborgs fæstnings opbygning, og de tanker som lå bag Peter Frederik von Quaades ombygningsplaner i 1818.

Belejringen begynder

En fæstningskrig krævede enorme mængder udstyr i form af håndvåben, krudt, kanoner, værktøj og materialer foruden tusindvis af sol-

dater og håndværkere. Det ville derfor næppe undslippe Kronborgs besætnings opmærksomhed, at et angreb var på vej. Med stor sandsynlighed ville fæstningen dog hurtigt opleve, at fjendtlige styrker ankom til området. Store grupper af fjendtlige ryttere ville som det første nå frem for at hindre fæstningen i at hente forsyninger ind. I takt med at resten af fjendens hær ankom, ville soldater og tvangsudskrevne bønder gå i gang med at grave en ydre forsvarslinje foran Kronborg og Helsingør. Denne forsvarslinje ville have forsvarsværker både vendt mod Kronborg men også vendt bort fra Kronborg, så man også kunne hindre udefrakommende forsøg på at bryde belejringen. Kronborg ligger ud til havet, så en effektiv belejring af Kronborg krævede, at man havde kontrol med søen. Svenskernes belejring af Kronborg i 1658 formåede ikke at forhindre, at fæstningen modtog mandskab via søvejen, og at Kronborgs kommandant opretholdt kontakten med den indesluttede konge Frederik 3. i København. Indenfor den førømtalte forsvarslinje ville der blive anlagt en eller flere befæstede lejre. Her ville man opbygge laboratorier og værksteder til klargøring af ammunition og den store mængde materiel såsom stormstiger, faskiner, planker osv, der skulle bruges til belejringen.

En belejring krævede flere tusinde mand. Der skulle derfor sørges for mad såvel som fourage til de mange mænd og heste. I det 17. og 18. århundrede provianterede man ved at udplyndre civilbefolkningen. Landbrug og byer blev plyndret for alt, hvad der kunne spises. Det var i høj grad en krigsførelse, der baserede sig på røveri. En fjendtlig hær var som en stor græshoppesværn, der fortærede alt på sin vej, og som sjældent skyede nogen midler for at holde sig bespist. Ofte betød det dog, at en hær sjældent kunne opholde sig igennem længere tid i et område, fordi den jo havde udplyndret enhver mulighed for fortsat at skaffe sig underhold. Der er talrige eksempler på, at lokalbefolkningen i en krigszone havde mistet selv sin såsæd. Forud for svenskernes belejring af Kronborg i 1658, tilbød borgerne i Helsingør svenskerne

proviantering. Hermed håbede man på, at Helsingør kunne undgå plyndringer og voldelige overgreb. Anderledes gik det dog til andre steder i landet, hvor borgerne måtte bære udplyndringer og brandbeskatning. Den udplyndrende praksis ændredes dog op gennem 1700-tallet, hvor hærene i højere grad forlod sig på magasiner og etablerede forsyningslinjer frem for at berøve befolkningen. Da englænderne i 1807 invaderede Sjælland og belejrede København, var der derfor ret så få udplyndringer af civilbefolkningen¹².

Når indeslutningen af Kronborg er blevet gennemført, skal man nu finde det rigtige punkt på fæstningen, hvor imod angrebet kan rettes. Ofte i skudafstand fra fæstningen vil fjendens ledende officerer ride eller kravle frem for med selvsyn at tage bestik af fæstningen. De færreste fæstninger var dog ukendt territorium. Fredstid blev ofte brugt til at udforske hinandens territorium. På Kronborg havde man i mange år tilladt slotsforvalteren at supplere sin løn ved at vise udenlandske officerer rundt på slottet. Da konfrontationen med England nærmede sig, forbød Frederik 6. denne praksis i 1800, da man fra vinduerne havde frit udsyn til fæstningens volde og batterier!¹³

Når det rigtige punkt er fundet, kan man begynde det egentlige angreb. Det regelmæssige angreb rettedes næsten altid imod en ravelin og to bastioner. Som vi kan se på krigsspillet fra Kronborg, forventede man, at angrebet blev lagt over Würtembergs ravelin imod Kronprinsens bastion og Dronningens bastion i Kronværket. At man ikke valgte at lægge angrebet på Scholtens Ravelin, er næppe nogen tilfældighed. Helsingør by lå så tæt på Scholtens Ravelin, at byen simpelthen lå i vejen for de kanonbatterier, som skulle opstilles for at sætte forsvaret af Scholtens Ravelin ud. Det omtalte krigsspil fra omkring 1750 afslører også, at Helsingørs beliggenhed ville hindre, at parallelterne kunne graves foran hele fæstningen. Kun på Grønne Have var der plads til at grave parallelter. Dette forhold vil uden tvivl hjælpe Kronborgs for-

svar, idet at belejrerens angreb skal foregå via en snæver ”kanal”. Så man med rimelig sikkerhed kunne forudsige, hvor hovedangrebet ville blive lagt. Samtidig kunne man koncentrere bemanding og artilleri imod en front fra starten. Det betød dog ikke, at byens tætte beliggenhed kun var en fordel for Kronborgs forsvar. Man var nemlig bekymret for, at soldater kunne opstilles i Helsingørs gader, og i ly fra eksempelvis Stengade storme fæstningen i et hurtigt stormangreb. Det var på den baggrund, at man i slutningen af 1700-tallet armerede ravelinerne med kanoner i såkaldte gribeauvalske affutager. Denne kanontype kunne hurtigt svinges i forskellige retninger, og dermed beskyde soldater, der måtte komme løbende ud ad Stengade. Kanoner i gribeauvalske affutager kan i dag ses på Würtembergs Ravelin.

Når belejrerer nu har fundet sit angrebspunkt, vil der blive opbygget en række kanon- og haubitsbatterier i stor afstand af fæstningen. Målet for dette skyts er at sætte fæstningens artilleri ud af spil. Man kunne dog ikke fra den afstand gøre sig håb om at ramme kanonerne. I stedet skulle bombardementet skræmme fæstningens artilleribesætninger fra at bevæge sig ud fra de beskyttende kasematter i Kronværket og Frederik 2.s fæstning. Da svenskerne belejrede Kronborg i 1658, var bombardementet af fæstningen så voldsomt, at det havde en afgørende virkning på moralen hos den danske garnison, der til sidst kapitulerede¹⁴.

Første og anden parallel

I løbet af 1500-tallet blev forlademusketten det dominerende infanterivåben. Musketten var ikke præcis, den tog tid at lade på ny. Samtidig havde den en kort rækkevidde på under 75 meter. Satte man flere skytter, musketerer sammen i geled, dvs. lange rækker, der på skift gik frem og affyrede våbnet, så kunne musketten dog levere en samlet og altødelæggende ild. En bastionær fæstning var således fra begyndelsen af 1600-tallet indrettet således, at store grupper af musketerer på én gang kunne bestryge fjen-

den med en regn af blykugler. Var man så ufatteligt heldig at overleve mødet med en blykugle på størrelse med en vindrue, så tog infanterier med stor sandsynlighed livet af en i tidens uhygiejniske lazaretter. Et direkte stormløb på en fæstning over åben mark imod en fæstning bemandet med tilstrækkelige soldater var derfor det rene selvmord. Kronborg fæstning var bygget med øje for musketeren. Overalt var der plads til, at store grupper af musketerer kunne bringes frem til skud. Kun ved at grave sig frem mod Kronborg kunne en eventuel belejrer reducere sine tab som følge af beskydningen fra Kronborg.

Vauban havde som nævnt udviklet et system med tre paralleller. Vaubans principper for det regelmæssige angreb var udbredt viden for officerer overalt i Europa. Det ville derfor næppe være nogen hemmelighed for Kronborgs besætning, at belejrerer ville forsøge at anlægge paralleller. Man må formode at Kronborgs garnison ville gøre alt, hvad der lå i dens magt for at hindre parallelerne i at blive gravet. Derfor måtte parallelerne anlægges om natten. Hundrevis af soldater og måske tvangsudskrevne bønder ville blive ført frem. Bevæbnet med skovle og hakker graver de den første parallel omkring 600 meter fra Kronborgs glacis. Hver soldat ville grave sit eget hul, som efterfølgende udvides, så der ville blive dannet en lang sammenhængende parallel. Foran den første parallel anlægges nu en række batterier. 16, 12 og 8 punts kanoner bringes frem og placeres bag en beskyttende vold af jord eller gabioner eller sågar sandsække. Det tog 80 mænd, heriblandt tømrere to døgn at anlægge et batteri. Skytset kan dog kun bringes frem til batteriet om natten, da en kanon som bliver trukket over den åbne mark, ville være et kærkomment mål for fæstningens skyts¹⁵.

Datidens skyts var glatløbende kanoner, morterer og haubitser, der alle var forladerskyts, dvs. at krudt og kugle, skulle føres ned i røret via munden på kanonen. Efter hver skydning skulle kanonen ”viskes”, hvor man søgte at

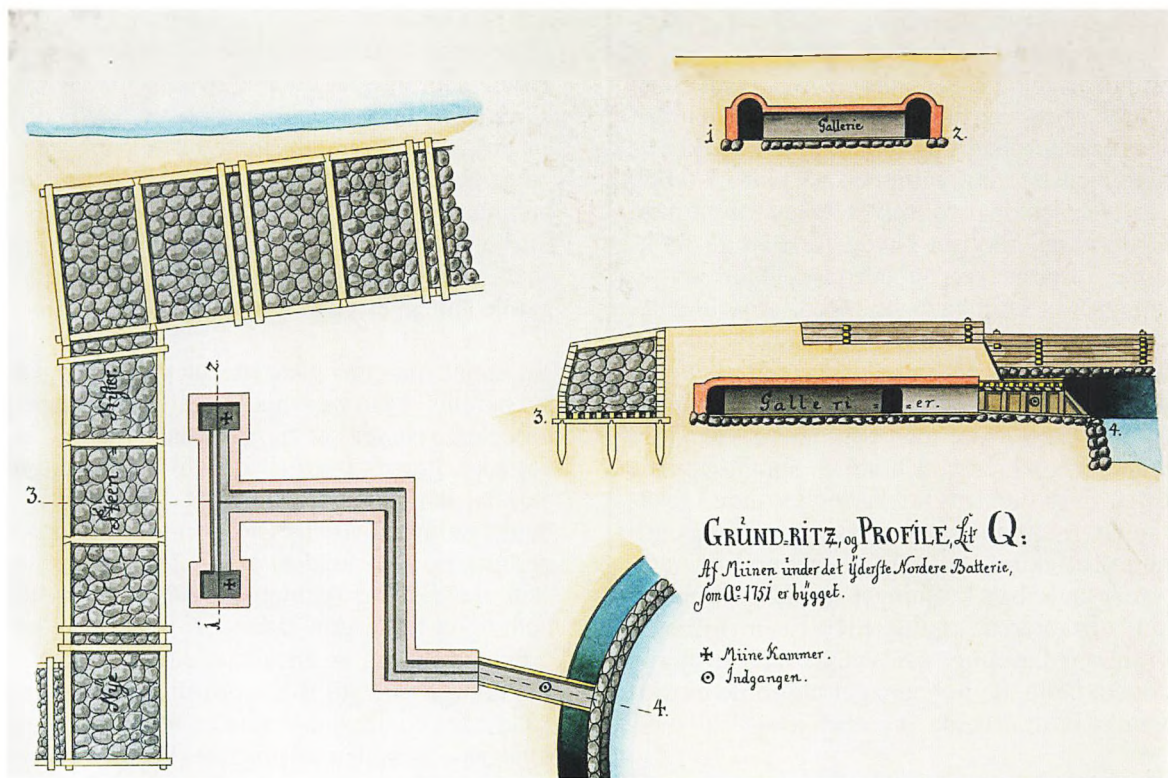
fjerne krudtslam og gløder, der ulmede i røret. Viskede man ikke skytset, risikerede man, at det gik af under selve ladningen. Arbejdet med at lade skyts var hårdt arbejde, hvor kanonen blev bakset tilbage, så man kunne løfte krudtladningen og ammunitionen på plads i løbet, hvorefter kanonen igen blev bakset frem mod skydeskåret. Skytset havde forskellige funktioner alt efter type og størrelse. Morterer og haubitser er krumbane skyts dvs. at projektilet går i en stor bue, hvorved man kan skyde over mure og volde. Morterene anvendtes ofte til at affyre de såkaldte bomber, en hul jernkugle, fyldt med krudt med påmonteret brandrør. Brandrøret sikrede, at bomben sprang enten i luften over fjendens soldater eller inde i fæstningen. Rødgloedende kanonkugler kunne også være et effektivt middel til eksempelvis at starte brande inde bag fæstningens volde. Da man i 1812 diskuterede muligheden for at forbedre Kronborg fæstning, overvejede man at fjerne slottets tårne, da kobbretaget udgjorde en stor brandrisiko i tilfælde af en belejring¹⁶.

Til direkte beskydning af volde, løbegange og murbeklædningen på voldene, anvendte man kanoner. Kanoner er fladbaneskyts, hvilket vil sige, at man beskyder målet direkte, dermed opnås den største kraftpåvirkning af målet. Skytset kan inddeles i flere kategorier, alt efter funktion. Demoleringsskyts anvendtes til at ødelægge voldanlæg, mens brecheskyts anvendtes til at slå hul på voldens murbeklædning. Enfileringskyts anvendtes til beskydning ned igennem fjendens løbegange eller på indersiden af volden. Særligt kompliceret var rikochebeskydningen. For at undgå at fjenden enfilerede fæstningens værk, dvs. sendte kanonkugler hele vejen ned på indersiden af volden, var der flere steder på Kronborg traverser. Traverserne var store bunker af jord, som blev placeret på tværs af den indvendige del af volden. Til at modgå traverserne opfandt Vauban "rikocheetskuddet". Kuglen blev sendt af sted med en reduceret krudtladning og i den rette vinkel, således at kuglen "slog smut" og hoppede over traverserne.

Når den første parallel er blevet gravet og artilleribatterierne stillet op foran første parallel, så affyres samtlige batterier på en gang mod Kronborg. Dette massive bombardement havde ofte en voldsomt demoraliserende effekt på fæstningens garnison. For belejrerens soldater blev bombardementet hilst velkomment, da målet for bombardementet var at bringe fæstningens skyts til absolut tavshed, førend man kunne begynde anlæggelsen af den næste parallel¹⁷.

Nu kunne man gå i gang med at grave den næste parallel. Man begynder nu at grave sapper, løbegange anlagt i et zigzag mønster. Disse løbegange graves frem til der, hvor den næste parallel skal anlægges. Til at beskytte gravearbejdet mod beskydning fra Kronborg anbringes der foran gravearbejdet kurve fyldt med jord og sten, de såkaldte "gabion". Gabionerne flyttes hele tiden foran gravearbejdet. Den næste parallel anlægges i en afstand af ca. 320 meter af Kronborgs forreste forsvarsstilling kaldet den dækkede vej, der ligger som en forsænket smal linje på indersiden af glaciset. Fra den anden parallel graves nye sapper frem mod fæstningen, indtil man når foden af glaciset, hvor den tredje parallel graves. Nu er man efterhånden så tæt på Kronborg, at Kronborgs musketerer i den dækkede vej kan beskyde fjendens soldater, mens de graver løs i sapperne. Derfor bringes der nu kortrækkende skyts frem, såsom morterer, der kan beskyde Kronborgs forreste forsvarsværker samtidig med, at de bagerste af belejrerens batterier fastholder bombardementet af fæstningen.

Den dækkede vej og place d'armes
Fæstningens glacis skråner fra terrænet opad mod fæstningen, og giver soldaterne på den dækkede vej udsyn over terrænet. Den dækkede vej ligger bag et beskyttende brystværn monteret med palisader. Palisader er et hegn af spidse træstave, der tjener til at bremse fjendens soldater og samtidig yder beskyttelse for musketterne. Bag brystværnet og i ly af palisaderne kan musketerer bestryge terrænet foran

fæstningen. Musketererne samles i geled, som på skift træder op bag brystværnet, og afgiver deres skud ned over glaciset mod fjendens soldater. Herefter træder musketererne tilbage på den dækkede vej for at genlade deres musketter. Imens indtager det næste geled brystværnet og afgiver deres skudsalve. Ved hjælp af flere geled kan der opretholdes en kontinuerlig ild fra den dækkede vej. Det krævede i alt 1360 mand at bemane den dækkede vej på Kronborg¹⁸.

Via den dækkede vej kan Kronborgs soldater føres frem til våbenpladserne, place d'armes. Ved at samle infanteri eller kavaleri på place d'armes kan garnisonen foretage begrænsede udfald mod belejrerens anlægsarbejde eller batterier. Hvis det lykkedes at gennemføre et udfald, gjaldt det nu om at nedrive fjendens batterier og uskadeliggøre kanonerne. En effektiv måde at uskadeliggøre en kanon var at "for-nagle" den. Her hamrede man et tyndt snoet

Ovenstående tegning viser et dobbelt minekammer (1) ved Kronborgs nordligste bastion. Indtil 1819 var der på Kronborgs glacis anlagt flere minekammer til kontraminering (se kortet s. 6). Når fjenden nærmede sig, blev de to kamre fyldt med krudt, og når fjenden gravede i jorden over kammeret, bragte kammeret det til sprængning. Tøjhusmuseet

søm ned i fænghullet. Dermed kunne kanonen ikke affyres. Men det skulle gå stærkt, for det ville ikke vare længe, før fjendens soldater ville forsøge at tilbageerobre de tabte batterier. Hvis Kronborgs garnisonen var stærk nok, så kunne man forsøge sig med et generaludfald, dvs. at sende hele garnisonen ud af fæstningen mod fjenden i håb om at sende alle de fjendtlige soldater på flugt. Men slog udfaldet fejl, kunne man meget vel risikere at miste det meste af sin styrke. Den danske garnison på Kronborg forsøgte sig med et general udfald d. 20. august 1658 kort efter, at svenskerne havde indeslut-

tet fæstningen. Det lykkedes dog for det svenske kavaleri at afskære det danske udfald fra at trække sig tilbage ved at placere sig imellem danskerne og Kronborg. Men til danskernes store held flygtede det svenske rytteri, da den danske styrke trak sig tilbage til Kronborg. For denne fejhed måtte en svensk kvartermester og en rytter efterfølgende bøde med livet¹⁹.

Kontraminering

Efter at den tredje parallel er gravet, er det nu tid for belejrerens at erobre den dækkede vej. Hvis modstanden fra de danske soldater i den dækkede vej og fra fæstningens øvrige værker er for voldsom, må man ty til minekrig. Ved at grave gange, kaldet gallerier ned under jorden og ind under den dækkede vej, kan man placere sprængladninger under den dækkede vej. For at modgå dette var Kronborg udstyret med en række minegange, der var anlagt under glaciset. Når fjenden så gravede sig frem gennem glaciset, kunne Kronborgs soldater sprænge minekamrene i luften og tage fjendens anlægsarbejde og en god del soldater med i købet. Dette kaldtes for kontraminering og Kronborg er et af de eneste steder i Danmark, hvor man har opsat kontraminering. Kontraminering kunne være ret så effektiv. I 1571 forsøgte osmannerne at indtage en af ravelinerne ved Famagusta på Cypern. Den venetianske garnison havde forinden gravet en stor kontraminering under ravelinen. Da osmannerne næsten havde indtaget ravelinen, sprængtes den i luften. Væk var ravelinen såvel som 1000 osmanniske soldater. Kontramineringen kunne ikke stoppe et angreb. Til trods for den voldsomme eksplosion endte venetianerne da også med at overgive sig til Osmannerne ved Famagusta²⁰.

En af minegangene blev undersøgt nærmere i december 2005 af geologen og arkæologen Poul Falkenberg, der med georadar havde kortlagt gangenes forløb. Her er gangen fotograferet, hvor den for enden danner et vinkelret knæk.

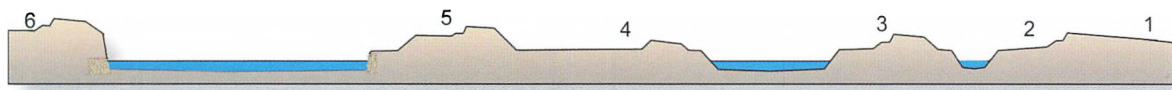
Poul Falkenberg 2005

Minegangene blev første gang opdaget i 1926 i forbindelse med noget gravearbejde. I 2005 dukkede de op igen, da en del af arealet skulle inddrages til parkeringsplads. En af de murede tøndehvævede gange ses her:

Poul Falkenberg 2005

Stormen på Würtembergers ravelin og Frederik 2.s fæstning

Lige så snart belejrerer forlader den tredje parallel og begynder at anlægge sapper op ad glaciset mod den dækkede vej bliver hans stilling blottet for enfilerende ild fra Kronborg, dvs. beskydning direkte ned i hans løbegrave. Da belejrerens infanteri nu er meget tæt på fjendens stillinger, kan artilleriet ved tredje parallel ikke længere bringes i funktion mod den dækkede vej, uden at man risikerer at tage egne soldater med i købet. Når sapperne efterhånden når frem til lige i underkanten af glacisets top, ved kroningen spreder man løbegangene ud, så de løber langs med ydersiden af kroningen. Herfra bliver der kastet håndgranater ind på den dækkede vej, efterfulgt af angreb med bajonet og musketskud. Kampen om den dækkede vej kunne være meget blodig for belejrerer. Der var en udpræget enighed blandt datidens ingeniører om, at hvis den dækkede vej var i god stand, og forsvaret var stærkt, så ville det være meget svært at indtage den. Da den franske by Lille blev belejret af en forenet britisk, nederlandsk og østrigsk hær i 1708, under Den Spanske Tronfølgerkrig, kostede angrebet på den dækkede vej næsten 3000 døde og sårede.

Hvis angrebet fastholdes, vil de danske soldater efterhånden fortrække ud til siderne af den dækkede vej og fra bag traverserne fortsætte kampen. Kampene vil fortsætte, indtil det lykkes at kaste danskerne helt væk fra den dækkede vej. Den næste udfordring for belejrerer er nu at indtage de næste værker. I det fiktive angreb på Kronborg ser vi, at angrebet herefter rettes mod contregarden for Würtembergers ravelin og Moltkes contregarde – to mindre og lavt placerede forsvarsværker. For at beskytte sig imod beskydning fra ravelinerne og contregarderne fortsætter belejrerer nu med at grave løbegrave i den dækkede vej. Kanoner føres

Profiltegning af Kronborgs udenværker indtil 1819. 1. glacis, 2. Den dækkede vej, 3. contregarden for Würtembergers ravelin, 4. faussebrai for ravelin 5. Würtembergers ravelin 6. Dronningens bastion (kronværket)
Tegning: Forfatteren

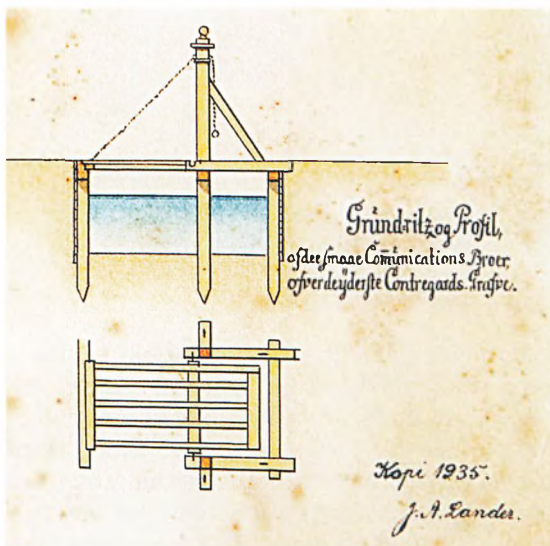
frem mod fæstningen, og lettere skyts bringes helt frem på kronen af glaciset, så de kan bistå angrebet på contregarderne, såvel som at holde beskydningen fra ravelinerne borte.

Man er nu klar til at krydse over graven til contregarden for Würtembergers ravelin. Graven er smal og næppe svær at fylde op med faskiner og jord. Faskiner er bundter af trækæppe. Den lave contregarde vil sandsynligvis allerede nu være ryddet for danske soldater. Det er tvivlsomt, hvorvidt contregarden for Würtembergers ravelin overhovedet kunne bistå garnisonen med forsvaret, da soldaterne i contregarden reelt ville være placeret så lavt, at de kun kan skyde på fjenden, når han stod i den dækkede vej.

Efter at have indtaget contregarden for Würtembergers ravelin er det nu tid til at fortsætte angrebet mod Würtembergers ravelin. Nu skal der anlægges en overgang over vandgraven. Graven mellem contregarden og ravelinen er dog væsentligt bredere end mellem den dækkede vej og contregarden. Det var et stærkt udsat arbejde for belejrerens ingeniørsoldater at lave den slags overgange. Det foregik derfor typisk om natten. En overgang til Würtembergers ravelin kan foretages på flere forskellige måder. Det sikreste er at lave dæmninger af faskiner og jord over graven. Man kan også anlægge en bro, men det var besværligt og risikabelt, og det forsøgte man sig kun med, hvis graven var meget bred. Svenskernes forsøg på at slå sig vej over Kronborgs vandgrave i 1658 var stærkt generet af kraftig regn, der gjorde jord til mudder og øgede vanddybden. Samtidig

blev de svenske soldater beskudt fra Kronborg, mens de gravede. Da Kronborgs grave ikke har direkte forbindelse til havet, kan man forsøge at dræne graven og dermed lette overgangen. Dette forsøgte svenskerne angiveligt i 1658²¹.

Indtil 1818 var Kronborgs to raveliner forsynet hver med en lav foranliggende vold, der kaldes en faussebraie. Faussebraien gjorde det muligt for forsvaret af ravelinen at placere flere skytter og kanoner i ildlinjen og dermed forøge ildkraften fra ravelinen. Faussebraien var dog så lavtliggende, at man kun kunne beskyde fjenden, når han først havde erobret den dækkede vej. Faussebraien bidrog således ikke til beskydningen af glaciset. Paradoksalt nok var faussebraien desværre også til skade for forsvaret af ravelinen. Havde belejrerer først indtaget faussebraien, kunne han tage ophold for foden af selve ravelinen, og her puste ud og samle sine styrker forud for det videre angreb. Her ville de danske soldater, som forsvare ravelinen, ikke kunne beskyde fjenden. Kun ved på bed-

Kommunikationsbro ved contreguarde (før 1818). Broens længde viser med al tydelighed, hvor smalle vandgravene ved contregarderne var. De var derfor næppe svære at forcere i et angreb. Tøjhusmuseet

ste selvmorderisk vis at kravle op på voldkronen, og stille sig fuldstændigt blottet, kan man komme til at skyde direkte ned i faussebraien.

Efter at have pustet ud i faussebraien kan man nu fortsætte angrebet ind på Moltkes og Pfordens contregarder. Samtidig sprænges eller graves der hul på spidsen af Würtembergs ravelin. Herefter nedkæmper man de sidste danske soldater i ravelinen. Når Würtembergs ravelin er faldet i belejrerens hænder, bliver kanoner ført frem til indersiden af ravelinen. Med disse begynder man nu at beskyde Dronningens og Kronprinsens bastioner. Fra Moltkes og Pfordens contregarde lægges der nu bro over hovedgraven, og ved hjælp af miner eller brechebatterier sprænges der hul på eskarpen, Kronværkets murbeklædning.

Arbejdet som minør var et udsat arbejde, da minøren skulle arbejde med store krudtladninger umiddelbart for foden af fæstningen under beskydning. På grund af voldens hældning var målet med sprængningen at få jorden til at styrte i graven. Derved skabtes ikke bare et hul men også en rampe af jord op til toppen af volden, som soldaterne kunne storme op ad. Efter at have bemægtiget sig Kronværket kan kampen nu rettes mod hovedfæstningen, Frederik 2.s fæstning. Her sprænges eskarpen bort og volden forceres. Hvis garnisonen har besluttet sig for at kæmpe videre til sidste mand, hvilket er ganske tvivlsomt, kan den herefter flygte op i det store tårn eller fortsætte kampen fra kase-matterne. Det ville næppe ændre på, at når først fjenden var trængt helt ind i Frederik 2.s fæstningen, så var slaget om Kronborg forbi. Tilbud om frit lejde for garnisonen eller garanti for særlige forbedrede forhold i krigsfangenskab kunne medvirke til, at garnisonen opgav kampen. Ingen fæstning er uindtagelig, heller ikke Kronborg. Den danske garnison på Kronborg fik således garanti for frit lejde til Rendsborg fæstning fra den svenske hær, da danskerne rømmede Kronborg i september 1658²².

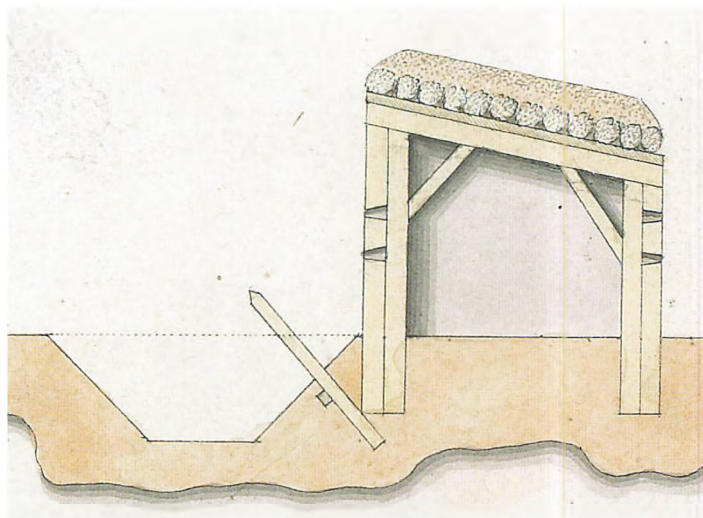

på bekostning af deres faussebrai. Det var et omfattende arbejde, der ville ende med, at fæstningens udenværker skrumpede betydeligt ind. Dermed kunne man nøjes med ca. 2000 mand til forsvar af fæstningen, hvilket var næsten en tredjedel mindre end, hvad der ellers krævedes²⁴.

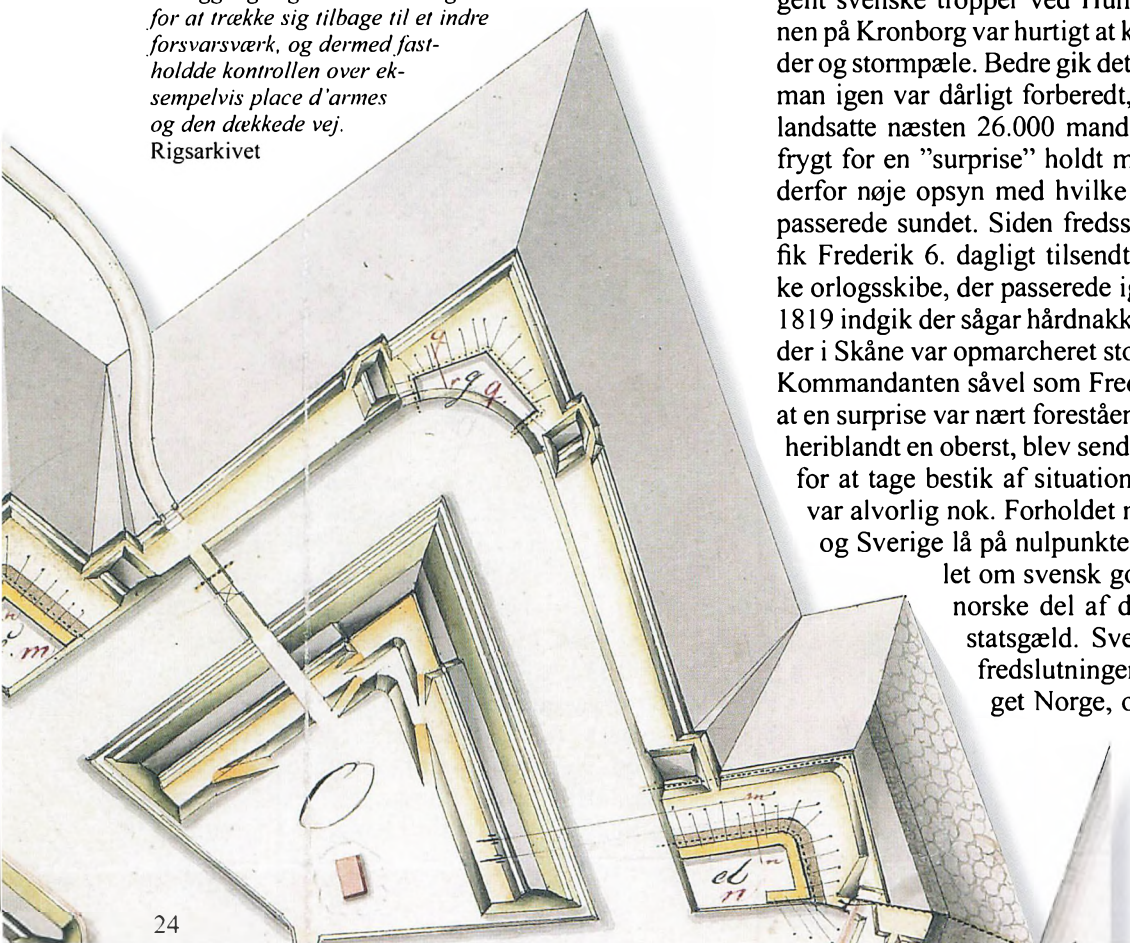
»Surprise« og den indre forstærkning

I datidens militære planlægning var en "surprise" dvs. et overraskelsesangreb en særdeles alvorlig trussel. Det havde altid været kommandanterne på Kronborgs mareridt at blive stillet

*Den Indre forstærkning (tilflugtsskanse)
Nedenfor ses nordre place d'armes med forstærkning i form af caponiere med tør grav og stormpæle.
Til højre ses profilsnit af selvsamme anlæg.
Anlægget gav garnisonen mulighed for at trække sig tilbage til et indre forsvarsværk, og dermed fastholdde kontrollen over eksempelvis place d'armes og den dækkede vej.
Rigsarkivet*

overfor en surprise. Således var det sjællandske forsvar dårligt forberedt, da den svenske konge Karl 12. i august 1700 landsatte et stort kontingent svenske tropper ved Humlebæk. Reaktionen på Kronborg var hurtigt at konstruere palisader og stormpæle. Bedre gik det ikke i 1807, hvor man igen var dårligt forberedt, da englænderne landsatte næsten 26.000 mand på Sjælland. Af frygt for en "surprise" holdt man fra Kronborg derfor nøje opsyn med hvilke orlogsskibe, der passerede sundet. Siden fredsslutningen i 1814 fik Frederik 6. dagligt tilsendt lister over hvilke orlogsskibe, der passerede igennem sundet. I 1819 indgik der sågar hårdnakkede rygter om, at der i Skåne var opmarcheret store tropestyrker. Kommandanten såvel som Frederik 6. frygtede, at en surprise var nært forestående og to spioner, heriblandt en oberst, blev sendt af sted til Skåne for at tage bestik af situationen. Anledningen var alvorlig nok. Forholdet mellem Danmark og Sverige lå på nulpunktet over spørgsmålet om svensk godtgørelse af den norske del af den dansk-norske statsgæld. Sverige havde efter fredsslutningen i 1814 overtaget Norge, og havde dermed også overtaget Norges del af den dansk-norske statsgæld.

Sverige var samtidig under pres fra Rusland om at efterkomme de danske ønsker. Dette fik den svenske konge Karl 14. Johan til at opmarchere tropestyrker i Skåne i håb om, at den danske regering veg fra deres krav. Til alt held for Kronborg, der jo var midt i en større omlægning af forsvarsværkerne, holdt den svenske konge sig kun til at rasle med sablen²⁵.

Ved omlægningen af Kronborgs udenværker ville der i fredstid kun være ca. 750 mand til rådighed for en bemanning af fæstningen i tilfælde af en surprise. For at styrke forsvarsværkerne foreslog kaptajn von Quaade, at man opførte en forstærkning af forsvarsværkerne. I den dækkede vej, place d'armes og ved alle indgange i Kronværket skulle der opføres en række små,

indre forsvarsværk som eksempelvis reduiter, såkaldte tilflugtsskanser. I tilfælde af et overraskende stormangreb på Kronborg kunne den underbemandede garnison trække sig tilbage til disse indre forsvarsværker og fortsat holde værket til trods for, at man reelt var i undertal. Reduiterne, som ses på billedet øverst side 24, skulle opføres med en tør grav og blokhus, udstyret med en forsvarspallisadering med skydeskår, og bombesikkert tag af svære loftsbjælker. Herpå skulle der lægges et lag af ler, faskiner og jord. Rundt om reduiten skulle der opsættes spidse stormpæle. Holdt man, ifølge von Quaade, disse reduiter i den dækkede vej og place d'armes, kunne fjenden vanskeligt angribe Kronværket, da de således udsatte sig selv for beskydning i flanken eller ryggen²⁶.

Stenglacisets istandsættelse 1818

Den 14. april 1818 godkendte Frederik 6. kaptajn von Quaades forslag til en omlægning af det nordlige stenglacis samt en omlægning af udenværkerne. Efter ordre fra Ingeniørkorpset skulle kaptajn von Quaade først koncentrere sig om stenglacisets omlægning, så det stod færdigt, inden efteråret satte ind. Korpset frygtede, at efterårets storme ville forrette store skader på fæstningen, hvis ikke stenglaciset var færdigt. Når stenglaciset var lagt, skulle man se til, at Pfordens contregarde og contregarden for Würtembergs ravelin blev fjernet. Den resterende omlægning af udenværkerne, måtte vente til 1819²⁷.

Forud for det egentlige arbejde havde kaptajn von Quaade hyret lokale håndværkere fra Helsingør. De blev sat til at lave arbejdsredskaber såsom skovle, spader, hakker, løftestænger og hjulbøre. Kronborg Teglfabrik, der lå på Søndre Strandvej syd for byen, blev sat til at brænde mursten, så man var klar, når det første arbejdskommando på 70 kronarbejdere ville ankomme den 1. maj. En stor del af kronarbejderne var dog forsinkede og ankom drypvist til Kronborg.

Kaptajn von Quaade måtte derfor sætte arbejdet i gang med kun 30 mand. Disse blev sat til at forberede arbejdet og lave materialer. Den 11. maj var arbejdskommandoet bragt op på fuld styrke. Forsinkelsen skyldtes, at en gruppe af kronarbejderne havde haft problemer med at komme over Storebælt, hvor det blæste kraftigt. Kort efter ankomsten var soldaterne i gang med at reparere de steder i glaciset, hvor der var opstået skader men ikke gennembrud. Den 1. juni ankom det andet arbejdskommando på 40 kronarbejdere. De blev straks sat til at fjerne resterne af Pfordens Contregarde. Samtidig gik man i gang med at reparere og forhøje muren ved det nordlige stenglacis²⁸.

Problemer og forsinkelser

Til murerarbejdet antog man lokale murermestre, mens man til tilhugningen af kampesten antog en stenhugger. Det blev dog snart klart for kaptajn von Quaade, at stenhuggeren ikke kunne følge med i leverancerne af tilhuggede sten. Dermed opstod der forsinkelser ved selve stensætningen i glaciset. Derfor valgte kap-

tajn von Quaade at udtage en del af slaverne på Kronborg og oplære dem i at hugge sten. Dette var ikke en lykkelig løsning, da det satte arbejdet midlertidigt i stå. Men det var dog at foretrække frem for den forsinkelse, der ellers ville opstå²⁹.

Også vejret skabte fra tid til anden problemer for arbejdet. Sommeren 1818 bød på ualmindeligt varmt vejr, som uden tvivl gjorde det ulideligt for kronarbejdere og slaver at udføre det hårde arbejde med at hugge og sætte sten. Da en stor del af arbejdet endvidere foregik tæt ved vandet, betød den mindste bevægelse i vandet, at man ikke kunne lægge sten. Således var man ude af stand til at lægge sten i de første to uger af juli, da vinden her var aldeles ugunstig³⁰.

Ikke bare vejret og leverancerne af sten truede projektet. Generalkommissariats-kollegiet forhalede flere gange udbetalingerne af penge til projektets løbende finansiering. Hårde kår for håndværkerne i Helsingør gjorde dem ude af stand til at give kredit. Projektet var derfor flere gange tæt på at gå i stå, da von Quaade ikke kunne betale underleverandørerne. Kun under trusler om alvorlige forsinkelser blev pengene udbetalt af kollegiet. Baggrunden for disse forsinkelser skal sandsynligvis findes i to forhold. Det topstyrede enevældige bureaukrati søgte at bevare indflydelse og kontrol med stort set alt, hvad der foregik i riget. Dette skabte uden tvivl bureaukratiske forsinkelser, når alle beslutninger skulle godkendes på højeste niveau. Dernæst var rigets økonomi trængt, hvilket kan have været en medvirkende årsag til de forsinkede udbetalinger³¹.

Stenglaciset gøres færdig

Til trods for de mange små og store problemer skred arbejdet alligevel godt frem. Den 4. september kunne kaptajn von Quaade således meddele Ingeniørkorpset, at reparationerne af stenglaciset efter stormen nu var færdige. Arbejderne var derfor ikke længere nødsaget til at arbejde i vandet. Begge arbejdskommando

kunne nu afsættes til at arbejde med færdiggørelsen af den indvendige mur i det nordlige glacis, stensætningen i det nye stenglacis, samt profileringen af det nye jordglacis³².

Den indvendige mur i det nordlige stenglacis stod færdig ved udgangen af september. Det fulde arbejdskommando kunne herefter koncentrere sig om stenlægningen i det nordlige stenglacis, samt anlæggelsen af jordglaciset. Først den 19. november stod stenglaciset færdigt. Denne forsinkelse måtte kaptajn von Quaade overfor korpset beklage, men dels var det umuligt præcist at forudsæ alle problemer, dels var det svært at lave en præcis beregning for arbejdets længde. Dertil skulle medregnes, at man aldrig tidligere havde anlagt stenglaciset på en sådan måde, hvilket fik Quaade til at bemærke: *'holder det nu ikke, så holder det aldrig, og da tror jeg man bør overlade det til sig selv, indtil det engang bryder igennem'*³³

Udover at færdiggøre stenglaciset var det lykkedes at profilere jordglaciset hen forbi spidsen af Würtembergers ravelin. Da dagene nu var meget korte, og vinteren begyndte at vise sit kolde ansigt, afgik det sidste arbejdskommando fra Kronborg Fæstning. De øvrige kronarbejdere var afgang den 30. oktober.

Beplantning af glaciset

Den udbredte holdning blandt ingeniører og fortifikationseksperter i begyndelsen af 1800-tallet var, at der ikke måtte plantes træer på en fæstnings glacis. Man frygtede, at træer kunne genere udsynet fra fæstningen og give belejren beskyttelse mod fæstningens beskydning. En fæstning har dog et ganske højt forbrug af træ og anden vegetation i krigstid samt i fredstid. Pil blev brugt til at holde jord på plads rundt om på brystværnet. Træ blev også anvendt til at udbedre skader under et angreb samt til at fabricere palisader og faskiner. Store mængder træ blev anvendt til byggerier, reparationer og som brændsel. Man var derfor henvist til enten at købe træ eller bekoste fragt fra de kongelige

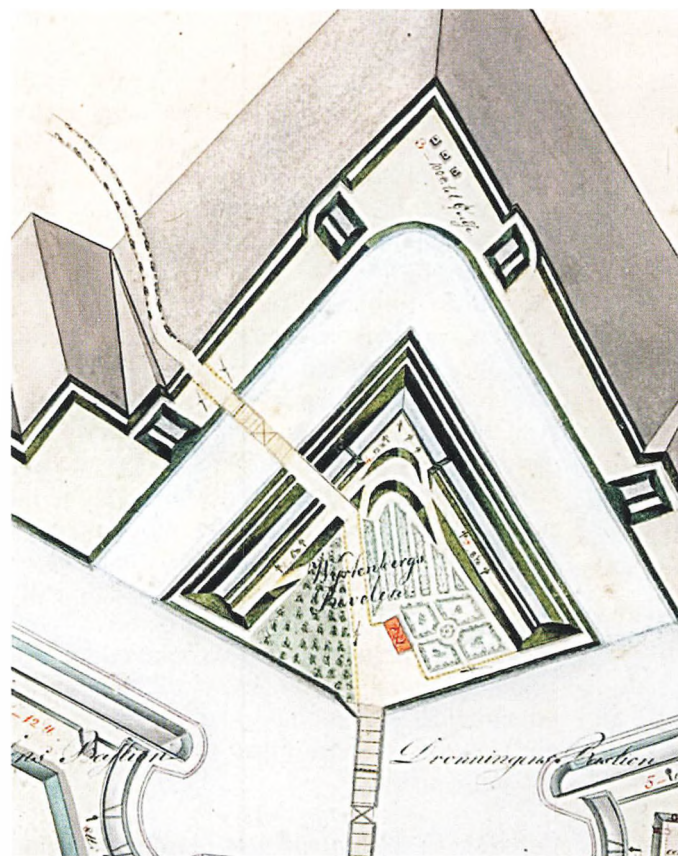
skove. Derfor havde Ingeniørkorpset besluttet i forbindelse med jordarbejdet på Kronborg, at der her og ved Københavns Vesterport forsøgsvis skulle plantes træer på glaciset. Væsentligt for beslutningen om at tillade beplantning af glaciset var også det forhold, at træernes udbredte rodnet under jordoverfladen besværliggjorde en fjendes mulighed for at anlægge løbegange og paralleller³⁴.

Kaptajn von Quaade måtte derfor sørge for, at jordglaciset blev beplantet med træer af sorterne elm, eg og ask. I alt blev der fra Hirschholm Plantage i 1818 leveret 400 seksårige træer, som i efteråret blev plantet på jordglaciset. Det var slaverne der tog sig af dette arbejde. Det var dog ikke helt problemfrit at plante træer i det nye jordglacis. Bortset fra det øverste jordlag bestod alle Kronborgs værker af sand og 'streng søbund'. Træer vokser som bekendt dårligt i sand. Man var derfor nødsaget til at skære den gode jord af contregarderne og transportere jorden hen til det nye jordglacis. Den megen jord skulle derfor graves op og transporteres på bondevogne ud på jordglaciset³⁵. I alt blev der plantet 650 træer på glaciset samt på alleen på Würtembergs ravelin. Derudover plantede man 100 frugttræer i den dækkede vej³⁶.

Kronborgs haver

Ved omlægningen af Kronborgs udenværker og beplantning af glaciset opstod der et nyt problem. Som en del af deres indtægt, den såkaldte "revant-bons", var det tilladt for officerer og enkelte underofficerer at drive haver og udleje græsningsarealer på fæstningsanlægget. Da man begyndte at nedrive contregarderne og omlægge jordglaciset, måtte man rydde disse haver og græsningsarealer. Kommandanten og hans kollegaer var dermed frataget en indtægt, som de ellers havde fra avl i haverne og bøndernes betaling for græsning. Eksempelvis stod vagtmester oberstløjtnant von Nægler til at miste en indtægt på 150 rbdlr. om året, mens kommandant generalmajor Scheel mistede for 100 rbdlr. For kommandantens vedkommende blev

tabet godtgjort af staten. De øvrige officerer måtte blot afvente, at haverne igen blev etableret et andet sted. For at kunne genskabe haverne på det nye fæstningsanlæg, sørgede man omhyggeligt for at gemme den gode jord. De nye haver blev anlagt i ravelinerne, på det nye jordglacis samt på den nordre place d'armes. Dette var særligt for kommandant generalmajor Scheel en lykkelig løsning. Generalmajor Scheels have lå tidligere ubevogtet hen ude på glaciset. Nu blev den flyttet ind bag voldene i Scholtens ravelin. Dermed blev der sat en stopper for de mange tyverier fra haven, som generalmajoren ofte havde fundet lejlighed til at beklage sig over³⁷.

Her ses de nye haver i Würtembergs ravelin. Der har sandsynligvis været tale om en køkkenhave, selvom havens indretning minder om en prydhave. Tøjhusmuseet

Udenværkernes omlægning 1819-21

Efter at stenglaciset stod færdigt i efteråret 1818, kunne kaptajn von Quaae nu koncentrere sig om udenværkernes omlægning. Det var lykkedes at nedrive Pfordens contregarde samt trække den østlige del af jordglaciset tilbage inden vinteren satte ind. Med forårets komme kunne arbejdet igen begynde den 1. april 1819. Nu var frosten væk, og dagene nu så lange, at man sikrede sig størst muligt udbytte af kronarbejderne. En kronarbejder fik den samme dagløn, uanset om der var dagslys nok til at arbejde i 8 eller 10 timer. De første 70 kronarbejdere fra Kronens Regiment blev efter ankomst straks sat til at arbejde med det nordlige jordglacis. Dette kommando blev efterfølgende suppleret med yderligere 40 mand fra Kronborgs garnison. Efter en uges arbejde blev hovedparten af kommandoet overført til Scholtens ravelin. Her blev de sat til at skære grønsvær af ravelinen, så den kunne bruges igen når ravelinen stod færdig. Herefter blev soldaterne sat til at udhule de to jorddæmninger, der stak ud fra henholdsvis Schnitters og Moltkes Contregarde. Via stendæmninger forbandt disse jorddæmninger ravelinen med den øvrige fæstning. Ved at fjerne både jord og stendæmningerne udvidede man ravelinsgraven, hvilket styrkede ravelinens forsvar. Målet var at fjerne dæmningerne til 2,5 meter under vandspejlet. Der var dog tale om et meget besværligt arbejde. Mens arbejderne stod nede i det 2,5 meter dybe hul og udhulede dæmningen, strømede vandet ind. For at holde vandet ude blev seks kronarbejdere sat til at øse vand op. Det var hårdt arbejde at fylde spande med vand og løfte dem op af hullet. Arbejdet foregik selvklart også om natten. De seks kronarbejdere der var blevet kommanderet til at øse vand fik et ekstra tillæg på 16 skilling for det hårde arbejde³⁸.

I slutningen af maj var man færdig med både den højre og den venstre dæmning af Scholtens ravelin. Ravelinsgraven var således forbundet med hovedgraven. Resten af dæmningerne skulle så tages op fra pramme. Da yderli-

gere 100 kronarbejdere ankom fra Københavns Garnison den 17. juni, gik man straks i gang med at fjerne dæmningerne ved Würtembergs ravelin. Man gik frem på samme måde som ved Scholtens Ravelin, men også her opstod der problemer med, at vandet løb til. Først en måned senere, den 19. juli, blev arbejdet her færdigt. Da dæmningerne nu var væk, måtte al transport af materialer til ravelinen og fæstningen tage den store omvej via søbatterierne bagom fæstningen³⁹.

Nu kunne man koncentrere sig om at udvide ravelinernes areal og opbygge deres volde. Jord blev skovlet ud i gravene og ravelinernes volde begyndte at tage form. Ved anlæggelsen af voldene var det vigtigt, at man opnåede den rette vinkel på volden. Var volden for stejl, ville jorden skride i graven. Var volden derimod for flad, så ville en fjende lettere kunne forcere den. For at sikre sig den rette vinkel konstruerede von Quaae profilskabeloner af træ, som blev placeret både for enden af volden og for hver 15. meter. I takt med at jorden blev lagt ud på voldene, foretog kaptajn von Quaae kontrolmålinger af jordens hældning⁴⁰.

Arbejdet med at opbygge ravelinerne var hårdt manuelt arbejde for kronarbejderne. I den stærke sol, hvor der ikke var nogen skygge, skulle jorden flyttes via hjulbøre op på toppen af volden for her at blive skovlet på plads i den rette vinkel. Vi ved ikke præcist hvor meget jord, man har flyttet. Forslaget til et lignende projekt fra 1811 viser dog, at en ravelinsudvidelse i stil med den i 1819 anlagte, ville kræve, foruden jorden fra den gamle ravelin, 4.000 kubikmeter ekstra jord. Jorden skulle hentes fra højderne ved Marienlyst og stranden ved Grønne Have. Ved arbejdet i 1819 kunne man sandsynligvis nøjes med at bruge jord, man fik i overskud ved at reducere en del af udenværkerne. Men det betød dog, at der stadig skulle flyttes over 6000 tons jord for at opbygge voldene på en enkelt ravelin!⁴¹

Voldene på Scholtens ravelin stod færdige ved udgangen af juni, mens de på Württembergs ravelin først var færdige i midten af oktober. Efterhånden som anlægget af voldene blev afsluttet, anlagdes brystværn og banketter; ståplads for infanterister. Udover at omlægge ravelinerne, anlagdes der også to place d'armes for Kronprinsens Bastion samt en nordre og søndre place d'armes.

Nye broer

I efteråret 1818 gennemgik von Quaade fæstningens broer og fandt, at de var i meget dårlig stand. Nøjedes man kun med at reparere dem, ville man få år senere alligevel bekoste helt nye broer. Derfor besluttede man sig for at sætte helt nye broer op. Derved blev også broen imellem Kronværket og Württembergs ravelin revet ned. Kaptajn von Quaade havde i det oprindelige projekt forudsat, at broen der forbandt udenværkerne og Württembergs ravelin, skulle anlægges fra bunden af ravelinen til den nordligste af de to place d'arms, der blev opført ud for Kronprinsens ravelin. Tilsvarende skulle forbindelsen til Scholtens ravelin ske via en bro fra den sydligste place d'armes for Kronprinsens bastion. Men kaptajn von Quaade ændrede efterfølgende placeringen af broerne. Derved blev adgangsvejen til Kronborg mere direkte frem for den mere snoede vej over place d'armes, hvor hestevogne der

skulle videre over kronværksbroen, måtte slå et skarpt sving til højre, når de passerede over ravelinen. Samtidig betød den nye placering af broen til Scholtens ravelin, at man undgik, at soldaterne i ravelinen blev afskåret, så snart at fjenden var trængt ind i den dækkede vej. Den nye adgangsvej til fæstningen blev i stedet placeret via venstre face af ravelinen. Man var da nødt til at opføre to profilmure midt i volden på Württembergs ravelin. Lokale muremestre fra Helsingør blev derfor antaget til at opføre de to profilmure, og i de første dage af oktober 1819 stod murene færdige. Herefter blev arbejdet afsluttet med afpudsning og dækplader. Arbejdet med at lægge de nye broer blev dog forsinket af, at kaptajn von Quaade havde problemer med at skaffe tømmersvende fra Helsingør⁴².

Hovedparten af den dækkede vej blev færdiggjort i 1819, mens der ved årets slutning var en del afsluttende jordarbejde tilbage ved det sydlige jordglacis. Kronarbejderne blev sendt hjem og det sidst jordarbejde, samt den afsluttende beplantning af jordglaciset, blev gennemført med Kronborgs egne slaver. Således var omlægningen af Kronborgs udenværker først endeligt afsluttet i foråret 1821. Den 5. juni 1821 besøgte Frederik 6. Kronborg for at besigtige det færdige arbejde. Anlægget fik dog aldrig bevist sit værd i krig⁴³.

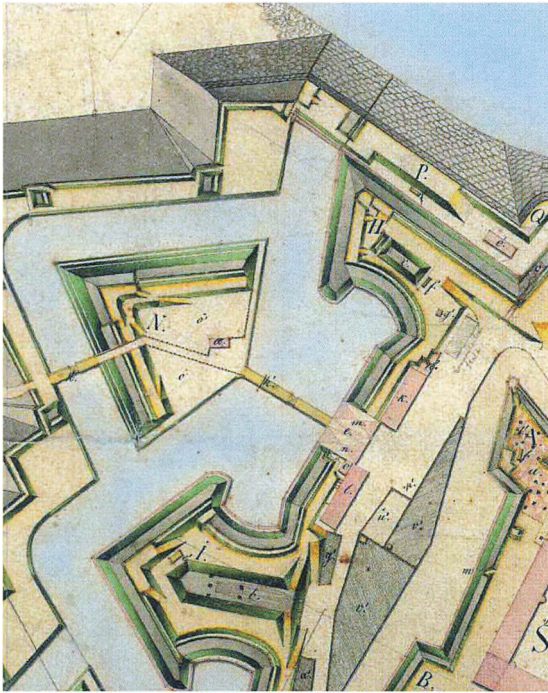
Ingeniører, kronarbejdere og slaver

Et stort antal mennesker bl.a. officerer, kronarbejdere og slaver arbejdede i næsten tre år med omlægningen af stenglaciset og udenværkerne. Men der var stor forskel på de forhold, som de enkelte levede og arbejdede under.

Kaptajn von Quaade og hans stab
Kaptajn Peter Frederik von Quaade stod i spidsen for det store anlægsarbejde. Peter Frederik

Quaade blev født i Norge i 1779. Efter fem år ved det norske Søndenfjeldske Infanteriregiment blev han i 1801 udnævnt som sekondløjtnant i Ingeniørkorpset. Dermed gjorde han sig fortjent til at bære et "von" i sit navn. Som enhver ingeniørofficer var von Quaade skolet i de nyeste tanker indenfor befæstningsteori. Men i en tid hvor informationer ikke altid blev kommunikeret videre i form af skrevne værker, så måtte man selv opsøge den nyeste viden. De

Første Søbatteri, der blev bygget i 1812, er her vist på et daitidigt kort (t.v.) og et nutidigt fotografi (side 30). Søbatteriet er angivet med P på kortet, og til venstre ses området, hvor Pfordtens Contragarde indtil 1818 lå. For enden af søbatteriet ses to linjer, der løber helt ned til vandkanten. Disse linjer består af palisadehegn, såkaldte estakader. Fjernest fra søbatteriet løber estakaderne over et batteri, der bevogter fæstningen langs vandkanten. Bag denne linje ligger næste estakadelinje. Her passerer estakaderne over en såkaldt travers, et forsvarsanlæg, der skal hindre fjendtlig flankerende beskydning af selve søbatteriet. Traversen tjener samtidig til at holde fjenden fra at omgå fæstningen langs vandet, hvis føromtalte batteri skulle blive indtaget. I dag er traversen borte, og estakaderne er her erstattet af den gule mur og metalhegnet, som man kan ane i baggrunden på fotografiet side 30, der viser søbatteriet i dag. Fotografiet viser stenglaciset, der beskyttes af den også på kortet viste brede stenlagte flade skrånende ned mod vandet. Fjernest i billedet ligger det område, hvor der opstod et stort gennembrud under stormen i 1818. Stenglaciset beskyttes af en stensætning i vandkanten. Samtidig dækker lystbådehavnen for de kraftige nordlige vinde, der tidligere næsten årligt beskadigede stenglaciset. Udsnit af kort opmålt af Emil Schlegel 1817. Tegnet af sekondløjtnant von Bracht i 1823. Kgl. Bibliotek. Fotografier: Lars Bjørn Madsen 2012.

Würtembergs Ravelin, der også ses på kortet øverst (angivet med N), står i dag som den så ud efter ombygningen i 1818-21. En ting er dog anderledes; i ravelinens indre er der ikke længere indrettet køkkenhave, men derimod picnicområde og en stor model af Kronborg.

Peter Frederik von Quaade (1779-1850). Portrættet viser von Quaade på sine ældre dage som chef for Ingeniørkorpset med rang af generalmajor.
Forsvarets Portrætsamling (Rigsarkivet: Q1)

danske officerer, hos såvel land- som søetaten, havde en lang tradition for at drage udenlands for her at få indblik i tidens nyeste tanker. Den i september 1818 nyudnævnte chef for Ingeniørkorpset: oberstløjtnant Rasmus von Krag var eksempelvis som ung for en årrække udtrådt af det Danske Ingeniørkorps. Her havde han gjort tjeneste i først den østrigske, og siden i den preussiske, og den Nederlandske hær. Kaptajn von Quaade kom aldrig i udenlandsk tjeneste, men han tog i stedet på studieture til eksempelvis Sverige. Disse ture syntes dog at have haft karakter af regulære spiontogter⁴⁴.

For en ung, dygtig og driftig ingeniørofficer, der ønskede at avancere, gik vejen til en ledende chefstilling ofte via rigets fæstninger. Von Quaade gik således den slagne vej fra Nyborg og Korsør fæstninger til han i 1810 blev forflyttet til Kronborg, en af helstatens vigtigste fæstninger. Her boede han med sin kone. Her blev

hans søn Georg Joachim Quaade født i 1814. Han blev siden dansk diplomat, udenrigsminister og ambassadør i Berlin. Det blev Georgs tunge lod ad diplomatisk vej at søge at undgå tabet af Sønderjylland i 1864. Det lykkedes som bekendt ikke. Peter Frederik von Quaade nåede også til tops. Med rang af generalmajor blev han i 1841 chef for Ingeniørkorpset, som han stod i spidsen for under Treårskrigen. Han døde i 1850⁴⁵.

På Kronborg rådede kaptajn von Quaade over en lille stab. Som ingeniørofficer var han en trænet tegner. Han hyrede dog en assisterende tegner til at bistå ham med at tegne projektet. Til at assistere med opsynet med kronarbejderne havde von Quaade i 1818 og 1819 en officer til rådighed. Først udlåntes en officer fra garnisonen på Kronborg, men denne post blev siden varetaget af skiftende unge ingeniørløjtnanter, der roterede mellem det praktiske arbejde på Kronborg og ingeniørkurser i København. Foruden disse midlertidige bidrag rådede kaptajn von Quaade også fast over en materialeskriver og en voldmester. Det var materialeskriver Jørgen Kochs opgave at føre regnskab med fæstnings-byggeriets finanser og materialer. Som ansvarlig for materialerne skulle han se til, at redskaber og byggematerialer såsom mursten og træ blev anskaffet, repareret, og hvis der var noget til overs bortauktioneret. Materialeskriver Koch nåede dog aldrig at se den store ombygning færdiggjort. I maj måned 1820 blev Koch ramt af ”forrådelsesfeber”. Forrådelsesfeber er en ældre betegnelse for plettyfus, en sygdom der bl.a. angriber centralnervesystemet, og som spredes via lus og lopper. Sygdommen tog Kochs liv på en yderst smertelig måde. Med hans død blev hans kone og fire små børn forladt uden Kochs månedlige indkomst på 39 rigsbankdaler. Enken forsøgte med både kaptajn von Quaade og generalmajor Scheels bistand at overtale Ingeniørkorpset til at lade Kochs ene søn, der arbejdede på skriverstuen i Helsingør, overtage posten som materialeskriver. Valget faldt i stedet på den tidligere konstituerede toldbetjent og premierløjtnant von

Schomburg. Til alt held for enkefrue Koch til-
lod Schomburg, der ikke selv havde børn, at
hun for en stund kunne blive boende i embeds-
boligen ved siden af Kronværksporten. Heref-
ter bevilgede staten hende en pension⁴⁶.

Til det daglige opsyn med de daglige reparatio-
ner af fæstningen tjente Carl Frederich Müller
som voldmester. I sin egenskab af voldmester
skulle han ikke bare føre tilsyn med kronarbej-
dere og slaver, det var samtidig også hans opga-
ve at føre tilsyn med fæstningens bevoksninger.
Således blev voldmester Müller sendt af sted til
Hirschholm Plantage, da der skulle hentes træ-
planter til glaciset. Da der næppe har været be-
skæftigelse nok for Müller som voldmester, va-
retog han sideløbende stillingen som justitsun-
derofficer. Justitsunderofficererne holdt opsyn
med fæstningens slaver. Justitsunderofficer var
ikke en attråværdig post. Den 56-årige Müller
var derfor i den lykkelige situation, at han siden
1810 havde bestredet posten som voldmester.
Som voldmester havde Müller fri bolig. Boli-
gen lå i den bygning, der i dag huser Kronborgs
administration. Hans bolig havde en rummelig
alkove, et kammer, køkken og spisekammer.
Endvidere var der et temmelig stort loft og et
tørv og brændeskur. Dernæst rådede han over to
haver i ravelinerne og fik årligt 125 rbdlr. i løn,
såvel som *'10 læs eller 3 1/3 favn bøge brænde
og 20 bonde læs tørv.'* Müller led dog en krank
skæbne som følge af ombygningen af udenvær-
kerne. Den 5. december 1818 blev han ramt af
en blodprop. Han blev lam i venstre arm, hånd
og ben. Inden han nåede at komme sig, blev den
svækkede Müller den 7. april 1819 ramt af en
dødbringende mavefeber. Kaptajn von Quaade
var ikke i tvivl om, at Müllers arbejde med at
beplante det vindblæste glacis i efteråret 1818
var skyld i hans død⁴⁷.

Müllers tragiske skæbne fik dog, ligesom tilfæl-
det var med materialeskriver Koch, konsekven-
ser for hans familie. I enevældens Danmark,
hvor velfærdsstatens beskyttende net endnu var
fjern fremtid, kunne en mandspersons død få
alvorlige konsekvenser for hans efterladte fa-

milie. Müllers enke oppebar ikke selv nogen
fast indtægt, og hendes mands død gjorde hende
endvidere hjemløs, da hans embedsbolig over-
gik til hans efterfølger. Enkekassen, der varetog
husbondens indbetalinger, udbetalte hende kun
50 rbdlr. Pensionen var aldeles for lidt for en
gammel kone, der ikke havde nogen mulighed
for at ernære sig selv. Til Müllers enkes held
havde hendes mand været en trofast tjener for
staten, og han var vellidt af bl.a. kaptajn von
Quaade. Sammen med kommandant general-
major Scheel lykkedes det von Quaade at få
staten til at tildele en ordentlig pension. Som
en direkte konsekvens af hendes ulykkelige si-
tuation dikterede Kronborgs kommandant ef-
terfølgende, at alle fæstningens underofficerer
skulle betale til enkekassen⁴⁸.

Klog af begivenhederne omkring både mate-
rialeskriver Koch og voldmester Müllers død,
kunne kaptajn von Quaade meddele ingeni-
ørkorpset, at den nye materialeskriver von
Schomburg behørigt havde forsikret sin kone
ved at indbetale 80 rigsbankdaler årligt til enke-
kassen. En omstændighed som blev aldeles ak-
tuel, da materialeskriver von Schomburg to år
efter sin ansættelse døde i 1823. Han blev 46 år.

Kronarbejdere

Kronarbejderne var værnepligtige soldater, der
i stedet for militærtjeneste udførte andet fysisk
arbejde for den enevældige stat. Store hær- og
flådestyrker var nødvendige for at opretholde
monarkiets ydre og indre sikkerhed. Men det
havde altid belastet landets økonomi at ernære
de mange soldater og søfolk i fredstid. Derfor
blev en stor del af soldaterne udkommande-
ret til manuelt arbejde for riget, det såkaldte
kronarbejde. Kronarbejdere blev sat til alt fra
bygge broer, lægge veje, bygge kaserner, fælde
træer og plukke blomster til hofbanketter⁴⁹.

Hvem var kronarbejderne?

De kronarbejdere der blev sendt til Kronborg
kom hovedsageligt fra Kronens Regiment,

mens en mindre del kom fra Københavns garnison. Kronens regiment oprettedes af Christian 4. i 1614 som Fyenske Kompagni af Jyske Regiments Knægte. Siden skiftede regimentet navn flere gange. I 1808 hed det Kronens Regiment. Siden da skiftede det igen navn i kraft af de mange omlægninger og sammenlægninger, som de danske infanteriregimenter gennemgik. Kronens Regiment er i dag således en af Gardehusarregimentets forfædre. Fra 1803 til 1842 var Kronens regiment, med få undtagelser, garnisoneret i Helsingør. De menige soldater i Kronens regiment var for størstedelens vedkommende bønder. Siden indførelsen af værnepligten i 1803 blev værnepligten hovedsageligt oppebåret af bondestanden. Dette afspejlede flere forhold. Byens borger besad i samtidens øjne ikke den nødvendige fysik, som det hårde soldaterliv krævede. Dernæst var borgerens arbejde i handelsstæderne af større værdi for den enevældige økonomi end de mange bønder, der ”blot” arbejdede på markerne. Endvidere håbede man på, at soldaterlivet ville have en dannende virkning på bonden, der blev betragtet som dorsk, uvidende og doven. Set med nutidens øjne kan dette virke som en uretfærdig fordeling af samfundets pligter, men det afspejler den standsforskel, der fortsat opdelte det enevældige system imellem bonde, borger og adel⁵⁰.

For at kunne blive udtaget til soldatertjeneste krævedes det, at man var over 61 tommer høj (158,5 cm) og besad et godt helbred. Var man syg, svagelig, eller havde man mistet sin ære ved kriminalitet, kunne man ikke tjene som soldat. Hovedparten af de værnepligtige soldater var i begyndelsen af tyverne, når de blev indkaldt. Som soldat gjorde man tjeneste i otte år. Det vil sige, at man efter ti ugers kursus på eksercerskolen aftjente to års fuldtidstjeneste som soldat. Herefter overgik soldaten til en årlig tjeneste på tre uger i fire år. De sidste to år var soldaten fritaget for den årlige tjeneste. Herefter overgik han til forstærkningstropperne, hvilket betød, at han kun ville blive indkaldt i tilfælde af krig. Efter otte år i forstærkningstropperne

stod han yderligere otte år i reservetropperne. Først efter i alt 24 år udtrådte soldaten af lægdsrullen⁵¹.

Kronarbejderne på Kronborg var permitterede. Det vil sige, at de i realiteten var hjemsendt inden deres fuldtidstjeneste var afsluttet. Det var ikke unormalt, at regimenterne permitterede soldaterne for dermed at reducere udgifterne. Når der var brug for soldater til kronarbejde, genindkaldte man de permitterede soldater.

Løn og arbejdsforhold

Lønnen som værnepligtig soldat var ikke stor. Særligt for de gifte soldater kunne det være svært at få pengene til at række. Som en del af lønnen fik soldaterne 750 gram rugbrød, som blev udleveret i brød af tre kilo. Kronarbejdet gav et ekstra tillæg, foruden den løn, logi og det brød soldaten nød. For kronarbejderne på Kronborg 1818-19 var lønnen helt utilstrækkelig. De klagede derfor deres nød til kaptajn von Quaade, der sendte deres klage videre til Generalkommissariats-kollegiet. Kronarbejderne klagede over, at deres arbejdstøj blev slidt meget hurtigt ved det slidsomme arbejde med at sætte de store kampesten i glaciset. Soldaten måtte selv bekoste reparationerne. Situationen for kronarbejderne blev ikke gjort bedre af, at tillægget for kronarbejde netop var blevet beskåret. Samtidig var priserne i Helsingør steget. Priserne var således en tredjedel højere her end resten af landet. Tidligere havde en kronarbejder fået tyve skilling dagligt i løn. Men ved Ingeniørkorpsets seneste reduktion i tillæg var kronarbejderens indkomst skrumpet ind til kun seksten skilling. For et godt middagsmåltid mad hos den lokale marketender i Helsingør betalte soldaterne ti skilling. En potte øl kostede fire skilling, og en snaps om morgenen og aftenen kostede to skilling. Således brugte soldaten hele sin løn på blot at spise og drikke, og han måtte endda, som kaptajn von Quaade bemærkede det, undvære smør til det udleverede rugbrød. Det efterlod soldaten uden noget tilovers til at give til sin hustru eller til reparation af sit

arbejdstøj. Kronarbejdet på Kronborg stillede derfor soldaterne dårligere end ved kronarbejde andre steder i landet. Modsat de mere velstående officerer kunne de menige soldater næppe gøre sig håb om, at deres løn kunne finansiere et bidrag til enke-kassen⁵².

For at forbedre kronarbejdernes situation fik kaptajn von Quaade overtalt Ingeniørkorpset til at forhøje tillægget for de kronarbejdere, der satte sten i glaci-set. Året efter i 1819 tillod korpset, at det forhøjede tillæg skulle gælde for alle kronarbejdere på Kronborg. For von Quaade, der tjente 60 gange så meget som en Kronarbejder, var der dog næppe alene tale om medmenneskelig omsorg. Kaptajn von Quaade frygtede, at en dårligt lønnet kronarbejder ikke kunne holde sig selv med mad og tøj. En underernæret, utilfreds og dårligt ekviperet kronarbejder var mindre effektiv, og dermed kunne man næppe holde den stramme tidsplan⁵³.

Det var hårdt arbejde at være kronarbejder på Kronborg. Jord og sten skulle flyttes ved hjælp af rå muskelkraft. Arbejdsulykker var en del af det daglige arbejde. Arbejdet foregik omkring dårligt afskærmede grave, og bestod af tunge løft med sten så store, at de kunne knuse en fod. Fra maj til november slæbte kronarbejderne tunge sten og hjulbøer fulde af jord. Fra sommerens bagende sol, hvor der næsten

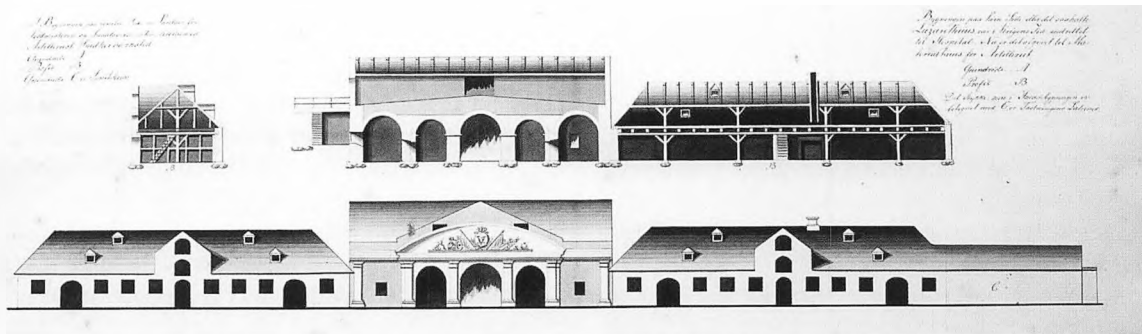
ingen skygge var, til efterårets bidende blæst, hvor vinden skar igennem deres uniformer, og hvor den kolde regn må have virket som tusinde små knive i deres udækkede ansigter, sled kronarbejderne.

Arbejdet til trods var kronarbejderne først og fremmest soldater. Når der således var regimentsrevy på Kronborg, skulle alle soldater, uanset om de var kronarbejdere eller en del af garnisonen, stille til parade. For at undgå for megen forsinkelse i anlægsarbejdet fik kronarbejderne, på kaptajn von Quaades foranledning, allernådigst lov til kun at stille i deres arbejdstøj. De skulle således ikke bruge tid på at pudse og polere deres udstyr forud for paraden. Som kronarbejdere var soldaterne også underlagt det militære straffesystem, hvor opsætshed, fravær eller tyveri blev straffet hårdt⁵⁴.

Som den såkaldte ”Jødefejde” i september 1819 illustrerer, så var kronarbejderne ej heller undtaget fra vagttjeneste, hvis behovet opstod.

Jødefejden 1819

Antisemitismen havde ulmet længe i Europa og i Danmark. Hos brede dele af befolkningen blev jøderne anset som ansvarlige for den ødelæggende statsbankerot i 1813. Frederik 6. havde dog forsøgt at modgå antisemitismen med en

Kronværksportalen (set fra Kronborg) rummede både stokhus (til venstre) justitsunderofficerernes vagtstue (til højre) såvel som slavesygestuen (1. sal). I bygningen til venstre for portalen var der bl.a. voldemsterbolig og bolig for justitsunderofficererne. Tøjhusmuseet

række forordninger. Men i samfundets kroge ulmede hadet og mistroen til de jødiske borgere. I 1819 brød antisemitismen ud i lys lue i Tyskland. Den 4. september spredte jødehadet sig til København, hvor en hærgende pøbel smadrede ruder, ødelagde butikker og overfaldt jødiske borgere⁵⁵.

Natten mellem den 9. og 10. september brød urolighederne ud i Helsingør. Flere af byens jødiske borgere fik deres ruder knust. Kommandanten på Kronborg tog ingen chancer, og på anmodning fra byens politichef posteredes militære vagtposter rundt om i byen. Tumulten tog dog til. I tilfælde af at situationen yderligere skulle forværres, blev Det Borgerlige Artillerikorps i Helsingør, Brandkorpset og Kronborgs garnison gjort rede til at rykke ind for at slå optøjerne ned. Kronarbejderne af Kronens regiment blev munderet, bevæbnet og gjort klar til at blive indsat i byen. Kronarbejderne af Københavns garnison kunne ikke bevæbnes, da de ikke hidrørte fra Kronens Regiment. De københavnske kronarbejdere skulle i stedet bevogte fæstningens sydlige indgang, da fæstningen, grundet det store anlægsarbejde, lå åben. De mange militære vagtposter havde uden tvivl en afkølede effekt på pøblen, der ifølge kommandanten bestod af kåde unge mennesker og håndværkerdrengene. Optøjerne ophørte snart, og kronarbejderne kunne igen koncentrere sig om arbejdet med at omlægge fæstningsværkerne⁵⁶.

Slaverne

Af alle folk på Kronborg var der næppe nogen, der var dårligere stillet end slaverne. Kronborgs slaver, som ikke må forveksles med de sorte slaver i kolonierne, var mandlige forbrydere, der var idømt straffearbejde på en af rigets fæstninger enten i København, Rendsborg eller på Kronborg. Siden 1500-tallet havde der siddet civile og militære fanger på Kronborg i kortere eller længere tid. Op gennem 1600-tallet sad der dog sjældent mere end et par stykker af gangen. Efter Kronværket blev bygget i 1688-91

steg antallet af fanger indsat i ”kongens jern”, som det kaldtes. Omkring 1715 var der typisk 15 fanger indsat på længere tid. Det er også på dette tidspunkt hvor ordet ”slave” vinder indpas. Antallet af slaver på Kronborg steg støt op gennem 1700-tallet indtil det nåede et leje på omkring 47 i begyndelsen af 1800-tallet.

Hvem var slaverne?

Den enevældige stats retssystem var anderledes end vore dages retssystem. Forbrydelser såsom tyveri og hæleri, som i dag regnes for forbrydelser i den milde ende, blev i datidens øjne betragtet som ganske alvorlige forbrydelser, og straffen blev udmålt derefter. En frihedsberøvelse blev i datiden ofte suppleret med en fysisk afstraffelse i form af kagstrygning. Her blev den dømte bundet til en pæl, kagen og herefter pisket⁵⁷.

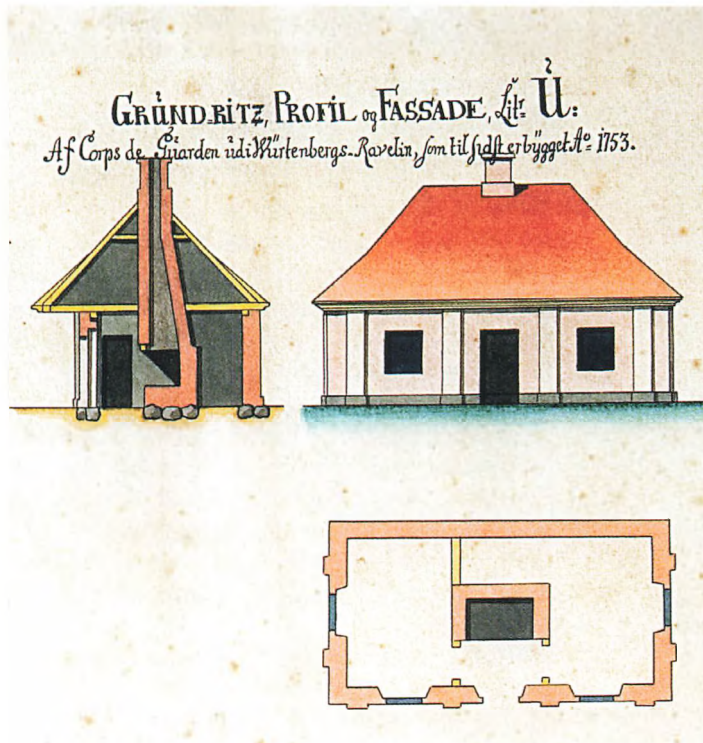
I oplysningstidens ånd forsøgte retssystemet dog at anspreke folk til at holde sig fra en kriminel løbebane. Mens et enkelt tyveri ofte førte til en tidsbegrænset arrest og korporlig afstraffelse, kunne gentagne tyverier føre til en livstidsdom i slaveri. Ofte idømtes slaven korporlig afstraffelse i form af kagstrygning eller brændmærkning i tillæg til det egentlige slaveri⁵⁸.

I datidens samfund, uden et socialt sikkerhedsnet og med meget stor forskel på rig og fattig, kunne folk enten af ond vilje eller af nød fristes til at berige sig med ting, der ikke var deres. Især det sidste forhold har nok ført mange ud på et kriminelt sidespor i jagten på penge til at klare dagen og vejen. Langt størstedelen af slaverne på Kronborg, der bistod med at omlægge Kronborgs udenværker i 1818-21, var således hverken voldtægtsforbrydere eller mordere. De sidstnævnte blev som regel straffet med døden. Der var i stedet tale om tyveknægte, hestetyve, indbrudstyve og hælere. Hele 97 % af Kronborgs slaver var idømt slaveri som følge af deres lemfældige omgang med andres ejendele. Enkelte af disse slaver havde dog også andre forbrydelser såsom mordbrand og blodskam på

samvittigheden. Men der er næppe tvivl om, at slaveriet havde en social slagside. Der var tale om folk, der hørte til i den fattige ende af befolkningen. Her taltes blandt slaverne hovedsageligt håndværkersvende, bønder, løsgængere, arbejdskarle, tømmere, matroser og soldater⁵⁹.

For soldaternes og matrosernes vedkommende bestod deres forbrydelser ofte af gentagne tyverier i kombination med opsætsighed overfor deres foresatte. Gentagne forsøg på desertion udløste slaveri. Soldater og matroser havde i sidste halvdel af 1700-tallet udgjort over halvdelen af slaverne på Kronborg. Nu udgjorde de i første fjerdedel af 1800-tallet kun ca. 5 %. Det skyldtes uden tvivl, at den danske hær ikke længere bestod af hvervede soldater men derimod af værnepligtige. I 1700-tallet bestod den danske hær af soldater, der for størstedelens vedkommende var hvervet uden for rigets grænser. Livet som soldat var hårdt og var ofte meget anderledes end det liv, som hverveofficeren havde lovet soldaten, da denne i sin tid havde ladet sig hverve. Desertion var derfor udbredt blandt de hvervede soldater. Eksempelvis var over halvdelen af dommene ved det hvervede Jyske/Fynske regiment i perioden 1774-1803, domme for desertion. Til sammenligning udgjorde desertion kun ca. 1 % af de domme, der faldt over værnepligtige ved Kronens Regiment i Helsingør 1833-1835. Hvis den værnepligtige nationale soldat deserterede, så kunne han, modsat sin hvervede udenlandske forgænger, dårligt søge tilflugt i sin hjemstavn. Han havde heller ikke mange chancer for at lade sig hverve af fremmede magter, da de fleste europæiske hære var overgået til den nationale værnepligt. Selv i Sverige var der ikke megen hjælp at hente, da svenskerne ivrigt sendte danske desertører retur⁶⁰.

Hovedparten af Kronborgs slaver var i årene 1818-22 således civile. Af disse var over 50 % fra de tyske områder af riget. Dette skyldtes, at Kronborg skulle tage forbrydere, der i den tyske del af riget blev idømt slaveri.

*Corps d'garde (vaghush) i Würtembergs ravelin. I ravelinerne, såvel som i Moltkes contregarde, var placeret vaghuse, hvor vagtmandskabet der ikke gik vagt på fæstningen, kunne opholde sig.
Tøjhusmuseet*

Livet som slave

Livet som slave betød, at man skulle arbejde dagligt i ca. ti timer, når årstiden tillod det. Slavearbejde og kronarbejde var sjældent forskelligt fra hinanden, ej heller var arbejdsdagen længere for slaverne. Slaverne blev sat til at hugge og transportere sten, plante træer osv. Slaver blev også sat til at arbejde i fæstningens haver. Fire slaver var udlejet til brødbagningssentreprenør Køpke i Kronborgs bageri. Her slæbte de melsække i det store bageri, der dagligt bagte de mange rugbrød, som soldater og slaver fik udleveret. Noget arbejde var imidlertid så hårdt, at man som slave kunne opnå et ekstra tillæg i løn. Blev man således udtaget til at arbejde i vandet ved søbatterierne, fik man et ekstra tillæg. Nogle slaver var dog grundet

deres alder eller dårlige fysiske tilstand ude af stand til at arbejde, mens andre arbejdede som sygepassere i slavernes sygestue⁶¹.

Nogle slaver var særligt betroede slaver kaldet "friposter". Friposter kunne arbejde uden for fæstningen for byens borgere eller for officererne i deres private haver i Helsingør by. Var man fripost, så nød man en række privilegier. Bevogtningen var ikke nær så stram, og man kunne sågar få tilladelse til at besøge familie uden for fæstningen. Profossen var også en betroet slave. Profossen var næppe en populær skikkelse i slavernes fængsel, stokhuset. Det var nemlig profossens opgave at piske de af slaverne, der forbrød sig imod stokhusets regler. At være betroet slave var uden tvivl at foretrække. Men de særlige privilegier betød også, at de øvrige slaver nærede mistro til friposten og profossen⁶².

Som slave nød man to måltider om dagen, som købtes i marketenderiet. Til at betale måltidet modtog slaverne dagligt en lille løn, de såkaldte dagpenge. Hver femte dag fik slaven udleveret tre kilo rugbrød. Det blev dog påset, at slaven ikke spiste eller brugte sit rugbrød og alle pengene for hurtigt. Skete dette, blev rugbrød og penge sat under administration. Slaverne måtte dog ikke, modsat soldaterne, indtage deres måltid i marketenderiet. De måtte i stedet spise udenfor eller i stokhuset. Det var tilladt for slaverne at indtage alkohol. Der blev dog slået hårdt ned på decideret drukkenskab, og den fordrukne slave fik typisk femten slag med pisken som straf⁶³.

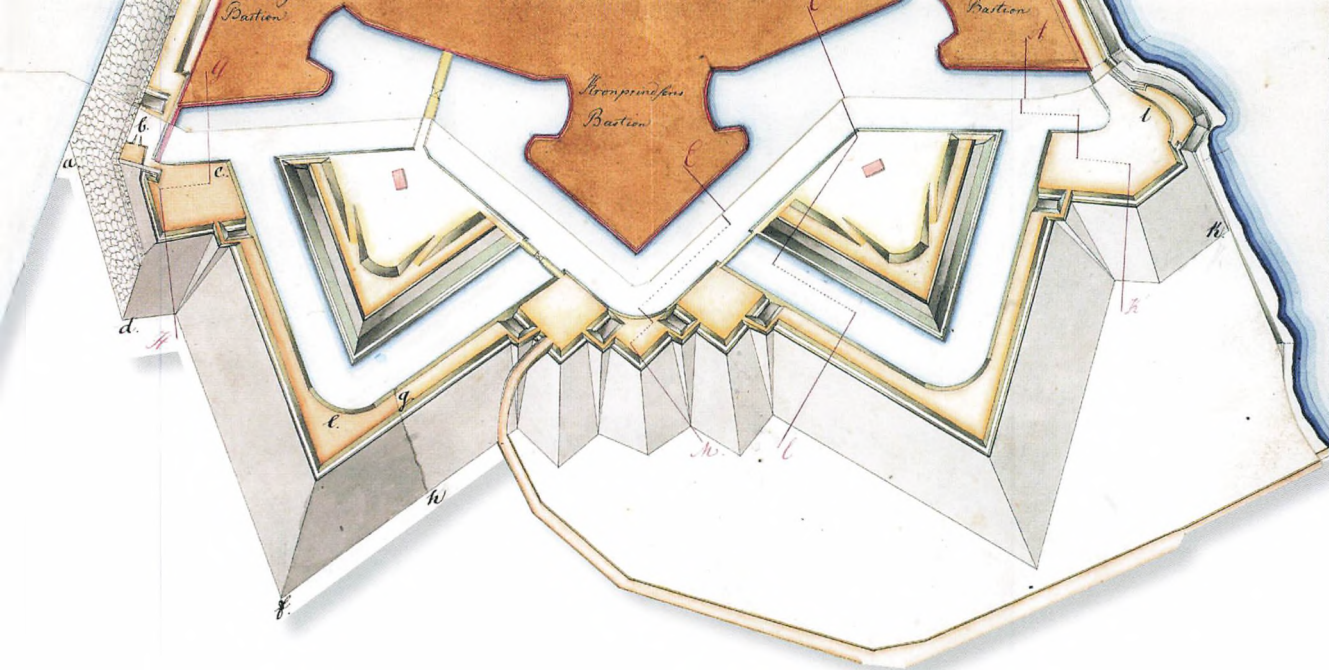
Slavekassen varetog udgifterne og indtjeningen vedrørende slaveriet. Slavekassen tog sig også af slavernes løn samt mundering. En slave modtog årligt på dette tidspunkt et par bukser, et par lædersko, to par træsko, to par strømper af islandsk uld samt to skjorter. Hvert andet år modtog slaverne hver en jakke, en hue, en trøje og et halsbind⁶⁴.

Når arbejdsdagen var forbi, og aftenmåltidet var fortæret, så blev slaverne låst inde i Kron-

borgs stokhus. Stokhuset optog de små rum i kronværksportens højre side, hvor Kronborgs vagt i dag holder til. I disse rum, kaldet slavehuller, blev slaverne låst inde for natten. Her havde slaverne et uldent tæppe og en stråsek. Der var ikke megen plads i slavehullerne som typisk skulle rumme omkring ti mand på få kvadratmeter. Imellem slavehullerne og den første række af søjler lå stokhusets forgård. Forgården var indhegnet af et træhegn. I forgården kunne slaverne trække lidt frisk luft og imellem tremmerne i hegnet iagttage færdslen til og fra fæstningen. På venstre side af kronværksporten, som i dag rummer toiletter, lå justitsunderofficerernes opholdsrum. Som hovedregel bar slaverne hals- og benjern. Jernene blev efterset af stokhusforvalteren og profossen hver morgen, når slavehullerne blev åbnet. Slavernes hals- og benjern blev igen efterset, når dagens arbejde var endt. Enkelte slaver kunne dog på kongelig ordre fritages fra at bære hals- og benjern. Den 68-årige slave Johan Ditlev Wichman blev i 1842, efter 25 år i jern, fritaget fra at bære sine hals- og benjern⁶⁵.

Slaveprotokollerne vidner om, at der indenfor stokhusets tykke mure herskede et hårdt og rått fængselsmiljø. Her var overfald, slåskampe og mord blandt slaverne ikke et særsyn. Voldtægtsforbryderen Jens Josef Dam fik i november 1824 bødlens økse at mærke efter, at han med sin kniv havde taget en anden slaves liv. Slaven Schmidt, der som en af de få slaver kun var idømt 5 års slaveri, mistede livet, et halvt år før sin frigivelse, da en anden slave tog hans liv ved at smide ham i fæstningsgraven. Overfald på justitsunderofficererne forekom også. Justitsunderofficeren Wietz overlevede '*et morderisk overfald*' i 1819, da en slave overfaldt ham og stak ham gentagne gange med sin kniv. Anledningen til overfaldet havde angiveligt været, at Wietz havde været en kende for optaget af at øge slavernes arbejdsindsats⁶⁶.

Livet som slave var hårdt. Men det var ikke nær så hårdt, som det tidligere havde været. Et mere humanitært syn på straffesystemet vandt frem i

Europa i begyndelsen af 1800-tallet, hvor afstraffelserne, der til tider mindede om regulær tortur, blev mindre fysiske og mindre spektakulære. Mens slaverne i 1700-tallet fik mad, som de kun lige kunne leve på, så var marketenderen på Kronborg nu forpligtet til at servere *'god og forsvarlig mad'*. Ligeledes havde man i 1817 fatet medlidenhed med slaverne og bevilget dem et uldtæppe til deres stråsåk om natten. Da man i 1818-19 diskuterede muligheden for, at Kronborg skulle tage et større antal slaver fra Københavns fæstning og placere dem i kasematterne, vovede Kronborgs kommandantskab ikke, *'ved regeringens almindelige bekendte nådige og humane tankemåde, at foreslå dem til slavernes kvarterer, de er fugtige, de er lugtende og mørke, hvorfor man med grund kunne frygte, at mennesker der skulle opholde sig i samme, i kort tid ville blive skidte ved deres helbred.'* Denne tankegang havde næppe vundet gehør i 1700-tallets begyndelse, hvor slaverne efter alt at dømmes også opholdt sig i kasematterne⁶⁷.

På samme vis sporer man også en forandring i brugen af fysisk afstraffelse af slaverne. For Kronborgs vedkommende var kun få af slaverne i 1820-erne brændmærket. De brændmærkede slaver på Kronborg var alene slaver,

Von Quaades oprindelige forslag til udenværkernes omlægning. Tegningen viser, hvordan broerne til ravelinerne skulle have været anbragt ifølge kaptajn von Quaades oprindelige plan.
Rigsarkivet

der var idømt slaveri omkring århundredets begyndelse. Brændmærkningen syntes, at være ophørt som straffeform i 1810-erne. Brændmærkning, enten i panden eller andet steds på kroppen, var ikke bare en pinagtig måde at afstraffe en forbynder. Brændmærkning var samtidig en effektiv måde at genkende en bortløben slave. Men det var en straffeform, som efterhånden blev betragtet som inhuman og bestials⁶⁸.

Retssystemets uvilje mod fysisk afstraffelse voksede yderligere frem mod 1830-erne. Her afløstes pisk og slag som straf af arrest på vand og brød. Slaven Martin Niels Köster, der i 1815 var idømt slaveri på livstid, blev i 1822 idømt tyve slag for klammerier, mens han i 1831 kun blev idømt fem dages arrest på vand og brød for den samme forbynder. For de slaver der arbejdede på udenværkernes forandring 1818-21, var straffen for flugt, drukkenskab, og klammerier ofte 15-27 slag enten i en eller to dage⁶⁹.

Slaver høster græs på Grønne Have.

Det store grønne område foran Kronborg, kaldet Grønne Have, tjente som fæstningens eksercerplads og græsningsområde. Her ses slaver høste græs under skarp bevogtning af soldater. I baggrunden ses Kronborg med skildvagter. Kobberstik af Hans Quist efter Johan Jacob Bruun, 1755.

Men det var ikke alle, der syntes modtagelige for den korporlige afstraffelses pædagogik. Værtshusmanden Carl Henrik Meyer fra Ditmarsken, der beskrives som stærk af natur, kunne sandsynligvis takke sit iltre temperament og frihedstrang for, at han flere gange lagde ryg til pisken. Således modtog han 54 slag fordelt over to dage for flugtforsøg i 1820. To år senere idømtes han tyve slag, fordi han havde overfaldet en vagt. Igen to år senere modtog han 25 slag for drukkenskab og for på ny at have overfaldet en vagt. Da han i 1827 forsøgte at

stikke af, modtog han 54 slag fordelt over to dage. Kun alderen syntes endeligt at have lagt en dæmper på hans lovbrud⁷⁰.

De ærlige og uærlige slaver

Slaveprotokollerne for 1700 tallet vidner om en skarp opdeling imellem den ærlige og uærlige slave. Den uærlige slave havde tabt sin ære. Det var især forbrydelsens karakter, der havde betydning for tabet af æren – i begyndelsen af 1700 tallet var tyveri ensbetydende med tab af

ære. Tabet af æren betød, at den uærlige slave havde været i bødlens hænder og var kagstrøget eller også brændemærket⁷¹.

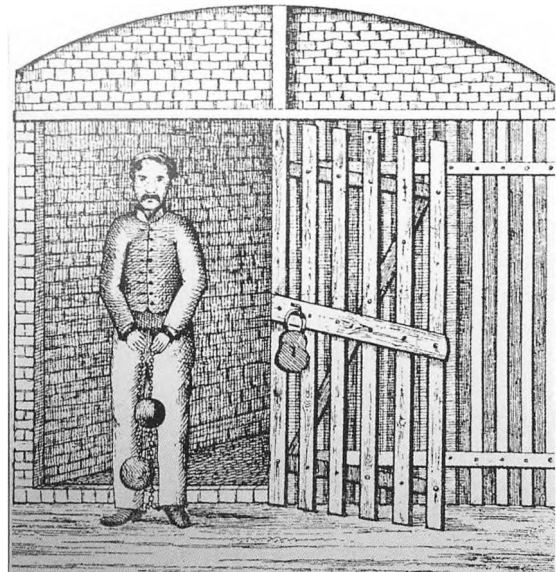
Traditionelt set blev uærligheden betragtet som en nærmest smittende tilstand, man som ærlig borger skulle søge at undgå. Bødlen og hans hjælper rakkeren blev uærlige professioner, da berøringen af forbryderen betød overførsel af uærlighed. Den uærlige slave blev undgået og han skulle helst tilbringe resten af sine dage inde i fæstningen gemt bort fra almenheden. Dette syn på uærlighed syntes dog at være under forandring i begyndelsen af 1800 tallet. Slaveprotokollerne fra perioden bemærker ikke længere hvorvidt en slave var æreløs, og den uærlige slave var ikke længere forment adgang fra almenheden. Eksempelvis var slaven Mathias Detlev Wolfenberg æreløs, men det forhindrede ham ikke i at opnå status som betroet slave, der kunne arbejde i byen. Æreløsheden havde dog fortsat den betydning, at det hindrede en slave i at opnå benådning. Skulle han benådes skulle han først genvinde sin ære. Mathias Detlev Wolfenberg genvandt således sin ære i 1821, efter at han havde afsløret overfor stokhusforvalteren, at et oprør iblandt slaverne var nært forestående. Otte år senere genvandt han tillige sin frihed⁷².

Trangen til frihed

Slaverne var for hovedpartens vedkommende idømt en straf for livet. Men få heldige slaver opnåede en kongelig benådning. Der var dog ofte tale om slaver, der havde nået en alder, hvor de næppe længere var en trussel imod den offentlige orden. Der kunne også være tale om slaver, der under deres afsoning hverken havde forsøgt at stikke af eller forbyrde sig mod stokhusets regelsæt. En benådning krævede som regel, at andre gik i forbøn for slaven såsom slavens kone. En benådning kunne også være mulig, hvis kommandantskabet på Kronborg havde fattet sympati for den enkelte slave. For slaven Isak Lazarus syntes friheden for en stund i 1820 at være ganske nær. Soldaten Lazarus var i 1811 dømt til slaveri, efter at

en militærdomstol for tredje gang havde fundet ham skyldig i tyveri. I 1820 henvendte to borgere fra det mosaiske trossamfund i København sig til det Danske Kancelli for at få deres trosfælle Lazarus benådet. De var parate til at stå inde for, at Lazarus ved hans frigivelse rejste ud af den danske konges rige. Man mente, at fik han chancen for at begynde sit liv forfra et sted, hvor ingen kendte hans fortid, så ville han bestemt ændre sin opførsel, '*da den forrige har gjort ham så ulykkelig*'. Lazarus fik dog ikke sin frihed. Kommandantskabet meddelte kancelliet, at Isak Lazarus næppe var værdig til benådning, da han under sit ophold i slaveriet både havde forsøgt at flygte, såvel som var fundet skyldig i drukkenskab og hæleri. Først da det Mosaiske Trossamfund fra København i 1828 hentede hans afsjælede legeme, forlod Isak Lazarus endelig slaveriet på Kronborg⁷³.

Tanken om at være idømt slaveri for livstid indtil ens afsjælede kadaver blev stedt til hvile,

Slave foran hegnet indtil Kronborgs stokhus. Slaven er iført den såkaldte "stive springer", dvs. håndlænker forsynet med en tung vægt. I baggrunden ses det hegn, som i Kronværkets port holdt slaverne indespærret i en forgård.

Stik efter Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden.

må have været en tung byrde at slæbe rundt på. Det kan derfor næppe undre, at ikke så få slaver forsøgte at flygte fra slaveriet. Kronborg var i den henseende et godt sted at afsone sin straf. Slaverne blev bevogtet af de såkaldte justitsunderofficerer. Justitsunderofficererne var ældre soldater, der ikke længere kunne forrette soldatertjeneste. Gennemsnitsalderen for justitsunderofficererne var i 1823 næsten 52 år. I kommandantens øjne var justitsunderofficererne en samling affældige og drikfældige gamle mænd. De adlød ikke hans ordrer, og de kunne ikke hindre en slave i at undslippe⁷⁴.

De bevæbnede skildvagter, der bevogtede Kronborg, havde ordre til at skyde efter flygtende slaver. Skildvagterne bistod justitsunderofficererne i opsynet med slaverne, og vagtmandskabet kunne tilkaldes, hvis slaverne gjorde oprør. Men det afholdt ikke fangerne fra hverken at begå oprør eller overfalde justitsunderofficererne. Garnisonen på Kronborg var lille. Der var dagligt afsat 46 mand til vagt. Kommandanten havde i flere år forsøgt at spare udgiften til den ekstra bevogtning af slaverne. Resultatet udeblev ikke. Efter flere flugtforsøg måtte kommandanten i 1819 opsætte en vagtpost på Prinsessens bastion, da det var netop herfra, at slaverne ofte tog flugten⁷⁵.

Livet som slave på flugt kronedes sjældent med succes. Slaverne blev hurtigt pågrebet enten af fæstningens eget mandskab, de lokale politimyndigheder eller ihærdige borgere, der øjnede en chance for at indkassere opbringerpenge, dvs. dusør. En flygtende slave havde flere åbenlyse forhold imod sig. Hans fangedragt var let genkendelig. Siden 1770-erne havde slaverne båret tøj, der i forskellige farver og mønstre signalerede at der var tale om slaver. Lykkedes det ham at skifte dragten ud med mindre opsigtsvækkende klæder, så skulle han stadig passere igennem små lokalsamfund, hvor en fremmed person ofte vakte opsigt. Under sin flugt skulle han fortsat finde mad, hvilket ofte førte til nye tyverier. Tyverier tiltrak fornyet opmærksomhed fra ordensmagten. Da slaver-

ne var berygtede for deres ugeringer, var der sjældent megen hjælp at hente fra andre borgere. Havde slaven held til at undslippe det danske kongerige, måtte han fortsat søge at holde sin fortid som bortløben slave skjult. De lokale magthavere rundt om i Europa var ofte villige til at tilbagelevere en undvegen slave. I 1818 blev eksempelvis den fra Kronborg bortløbne slave August Gottlob Blau pågrebet i Preussen og ført til grænsen for her at blive leveret tilbage til den danske konges varetægt⁷⁶.

Omlægningen af stenglaciset og udenværkerne må have budt på mange oplagte flugtmuligheder. Meget af arbejdet foregik udenfor selve fæstningen, og fæstningsanlæggene, der skulle holde slaverne inde, var jo under arbejdet revet ned, og fæstningen var dermed åben. Vagterne var få, da Kronborgs garnison var underbeholdt. Det førte til, at hele 13 slaver i årene 1818-22 forsøgte at undslippe fæstningen i forbindelse med arbejdet enten på glaciset eller i kalkgården. Kun enkelte slaver havde dog held til at forblive på fri fod, og langt de fleste blev pågrebet enten i færd med at gøre forsøget eller efter få dage på fri fod i lokalområdet⁷⁷.

Generalkommissariats-kollegiet havde siden 1818 forsøgt få flyttet nogen af de mere end 400 slaver der sad i stokhuset på Københavns Fæstning. Antallet af slaver var vokset betragteligt i 1817 efter en større revolte i hovedstadens tugthus på Christianshavn. Her havde de indsatte nedbrændt tugthuset og fortsat deres hærgen indtil hæren havde grebet ind og beskudt oprøret med kanoner. Situationen med de mange slaver i Københavns fæstning var uholdbar. Man frygtede, at der i det overfyldte stokhus kunne opstå lignende oprør, som havde ramt tugthuset. Fæstningerne Kronborg og Rendsborg blev derfor anmodet om at undersøge, hvorvidt de kunne tage imod et større antal slaver. Kommandantskabet på Kronborg var dog aldeles imod at tage flere slaver, da man ikke kunne akkommodere flere end de godt 47, der var plads til i stokhuset. Men på grund af det store behov for arbejdskraft til brug på udenværkernes omlægning fik kaptajn

von Quaade alligevel overtalt kollegiet og kommandantskabet til at tage imod et mindre antal slaver. For at gøre plads til disse slaver overførte man de betroede slaver til et lokale oven på stokhuset ved siden af sygestuen. Her blev der gjort plads til tolv slaver. Lokalet blev sikret med et jerngitter. For at øge slaveriets arbejdskapacitet byttede man otte af de invalide og gamle slaver ud med yngre og mere arbejdsduelige slaver fra København. Der ankom derfor tyve nye slaver fra København i foråret 1820. Behovet for arbejdskraft var så stort, at pladserne efter flygtende slaver hurtigt blev fyldt op med nye slaver fra København. En gruppe slaver, der under deres flugt havde begået tyverier, blev ført til Esrom birketing for her at modtage en straf for tyverierne. Mens de sad i Esrom og afventede deres dom og straf, blev deres pladser hurtigt fyldt op med nye slaver fra København. Da slaverne fra Esrom returnerede, blev de "udlånte" københavnske slaver sendt retur til København⁷⁸.

Tilgangen af 20 arbejdsduelige slaver i 1820 gav Kaptajn von Quaade fornyet tro på, at man kunne afslutte arbejdet med udenværkerne til tiden. Men med de nye slaver kom dog også nye problemer. Det var en gruppe hårdkogte forbrydere, der ankom fra København i foråret 1820, og det er nærliggende at tro, at stokhusforvalteren i Københavns stokhus bevidst havde udvalgt de mest genstridige af slaverne til arbejdet på Kronborg for at slippe af med dem. Således havde disse københavnske slaver allerede inden året var forbi, forsøgt at stikke af, overfaldet en justitsunderofficer, og været involveret i det slaveoprør, som brød ud i Kronborgs stokhus den 22. oktober 1820⁷⁹.

Slaveoprøret

På en kold januardag 1821 førtes slaven Hans Rasmussen Østergaard fra arresten på Kronborg Slot ud på eksercerpladsen ved Grønne Have. Under opsyn af soldater fra Kronens regiment førtes han frem til den ventende bøddel, der snart ville eksekvere dødsdommen over Hans Rasmussen Østergaard. Hans Rasmussen Østergaard

liv som tyvagtig soldat havde i 1819 ført ham først til en livstidsdom i Københavns Stokhus. I marts 1820 blev han sendt til Kronborg for her at arbejde på udenværkernes omlægning. Krigsretten på Kronborg havde ikke vist barmhertighed, da den skulle afsige dom over Hans Rasmussen Østergaard. Foruden Østergaards dødsdom blev flere af hans ulydige kammerater dømt til kagstrygning for at have forsøgt sig på flugt og oprør. Østergaard var blevet udpeget som hovedmand i oprøret. Den slags havde man for vane at slå hårdt ned på.

Det hele begyndte lørdag aften den 21. oktober 1820, da den betroede slave Mathias Detlev Wolfenberg henvendte sig til stokhusforvalter premierløjtnant Peter Frederik Kerteminde. Wolfenberg ønskede tilladelse til at besøge et familiemedlem i Helsingør. I samme åndedrag kunne Wolfenberg berette, at der i stokhuset var *så mange urolige personer imellem slaverne, som tænkte på at gøre uorden*. Dagen forinden var stokhusforvalteren blevet kontaktet af justitsunderofficer Schumann, der frygtede, at slaverne via en af skorstenene planlagde at bryde ud af stokhuset. Han havde under sin rundring opdaget, at en sten var faldet ind i en skorsten. Stokhusforvalteren havde straks undersøgt skorstenen, men fandt intet at bemærke. Efter Wolfenbergs henvendelse blev stokhusforvalter Kerteminde urolig. Han beordrede derfor de to justitsunderofficerer Schumann og Strubel til at holde vagt på loftet over stokhuset for der at lytte på skorstenen⁸⁰.

Den første aften havde Schumann og Strubel intet bemærket. Men den næste aften fik stokhusforvalteren besøg af den soldat, der bevogtede friposternes slavehul over stokhuset. Skildvagten mente, at slaverne var i færd med at bryde ud gennem skorstenen. Stokhusforvalteren tilkaldte derfor straks den vagthavende officer fra slottets hovedvagt løjtnant von Meyer. Sammen med fem bevæbnede soldater begav de sig nu op på loftet over stokhuset. Her bemærkede de straks, at man fra en af skorstenene kunne høre banken og personer tale. Det blev dog hurtigt klart, hvem

der var på færde i skorstenen. Slaven Köster blev således genkendt, da han råbte *'Smith, Smith, Smith'*. At også slaven Smith var med i flugtforsøget blev slået fast, da denne efterfølgende svarede *'ja, ja nu kommer jeg'*. Kort efter trængte Løjtnant von Meyer og en del af hans soldater ind i stokhuset. Her fandt han, at flere af slaverne ikke befandt sig i deres aflåste slavehuller. Det blev da konstateret, at en af dørene ikke kunne låses. Løjtnant von Meyer samlede herpå slaverne i forgården og råbte dem op. Under navneopråbet konstaterede Løjtnant von Meyer, at slaven Witt manglede. Von Meyer begav sig derfor hen til slavelukke nr. 3, hvor Witt burde opholde sig. I stedet kunne Meyer konstatere, at Witt sad oppe i skorstenen, hvor Meyer også fandt en rebstige. Da Witt ikke adlød Meyers ordre om at komme ud, bad han vagtposten på loftet om at åbne den øvre skorstensluge og stikke med sit sværd ned i skorstenen for at presse Witt ned til von Meyer. Witt, der blev såret af det stikkende sværd, og som sikkert frygtede igen at blive ramt, krøb i stedet igennem et hul, slaverne havde lavet ind til slavelukke nr. 4. Her fandt von Meyer ham *'aldeles nøgen'* på en briks, hvor han gemte sig. Man fik hurtigt sikkerhed for, at det var Smith og Köster man havde hørt arbejde i skorstenen. De var begge tilsodede i ansigtet og på kroppen. Smith, Witt og Köster blev derfor arresteret og ført op til arresten på slottet. De fik selskab af slaven Baumann, der blev arresteret, fordi han blev fundet uden sit fangejern. Dette tog von Meyer som bevis for, at også Baumann havde haft til hensigt at flygte. Slaverne Bratke og Halvorson blev tillige arresteret, da de under navneopråbet forsøgte at skabe en urolig stemning med opråb. De øvrige slaver blev lukket inde i stokhusets forgård. Her skulle de opholde sig for resten af natten. Løjtnant von Meyer gav derpå ordre til, at der blev opsat lamper, så vagterne, der stod posteret udenfor hegnet, nu kunne iagttage slaverne for natten. Løjtnant von Meyer og hans vagter havde dog dårligt forladt stokhuset, før end slaverne slukkede for lamperne og begyndte at hidse hinanden op. Vagtmester oberstløjtnant von Nægler var netop lige ankommet til stokhuset for ved selvsyn at vurdere situationen. Slaverne begynd-

te nu at skælde vagterne og von Nægler ud. Situationen blev yderligere tilspidset, da slaverne begyndte at kaste store sten efter vagterne. Slaverne kastede sig frem imod hegnet, og havde her held til at brække flere af de to tomme tykke palisader. Flere vidner kunne efterfølgende identificere Hans Rasmussen Østergaard som særdeles aktiv i at opildne de øvrige slaver. Slaven Caspersen, der ikke ønskede part i et oprør, råbte til Østergaard, at han skulle stoppe. Men lige lidt hjalp det. Caspersen kastede sig derpå over Østergaard og *'greb ham i nakken og tvang ham til rolighed'*. Slaven Isak Lazarus, der ikke lang tid forinden havde fået afslag på sin benådning, begyndte også at råbe op. Men han blev hurtigt overmandet af den betroede slave Wolfenberg, der som bekendt tidligere havde advaret om et forestående oprør. Oberstløjtnant von Nægler gav herpå ordre til, at vagterne skulle opplante bajonetter på gevæerne og stikke dem igennem hegnet. Med udsigt til et skarpladt gevær og en skarp bajonet bredte roen sig nu igen blandt slaverne. Generalmajor Scheel sendte nu bud efter auditor Thorkelin, der allernådigst havde fået tilladelse til at rejse til København i et privat ærinde. Thorkelin var dårligt ankommet til hovedstaden, før et sendebud ankom og beordrede ham i al hast tilbage til Kronborg⁸¹.

I dagene efter det mislykkede oprør, blev der nedsat en militær domstol. Under de mange forhør af stokhusforvalteren, løjtnant von Meyer, justitsunderofficerer og slaver kunne auditor Thorkelin konstatere, at slaven Hans Rasmussen Østergaard havde spillet en afgørende rolle i både flugtforsøget og det efterfølgende oprør. Slaverne Witt og Köster havde arbejdet i mange dage på at slå hul på skorstenen, men først da Østergaard frembragte en hammer, lykkedes det at slå hul på skorstenen. Østergaard var den første *'som tog en sten ud'*, hvilket i rettens øjne placerede ham i spidsen for flugtforsøget. At han samtidig havde spillet en ledende rolle i det efterfølgende oprør, beseglede hans skæbne. Dommen var hård Østergaard måtte lade livet, og ingen kongelig benådning blev givet. De øvrige arresterede blev idømt 53 piskeslag ved kagen, fordelt over to dage⁸².

Noter og kildehenvisninger

- 1 Danske Statstidende d. 23 og 26. januar 1818 (se "Udenlandske Efterretninger" og "Indenlandske Efterretninger"); Den Vestsjællandske Avis 24. januar 1818. RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kasse I 220 -221, 1818-19. Quaade til Krag 18. januar 1818
- 2 RA: 0240-001 Kopier af forestillinger til General Commissions Collegiet vedr. fæstninger 1818, Suckow til Collegiet, 5. marts 1818, RA:0240-005 Ingeniørkorpset, indkomne breve til Kronborg Fæstning, 1812-1819, kasse 15, læg 1818, Krag til Quaade, 19 januar 1818
- 3 RA:0240-005 Ingeniørkorpset, indkomne breve til Kronborg Fæstning, 1812-1819, kasse 15, læg 1818, Krag til Quaade, 19 januar 1818
- 4 RA: 0240-001 Kommission til Kronborg Fæstnings forbedring, 1802-1807, Kasse I 292, læg 3. Gedde til Kongen marts 1807. Harald Langberg, Langbergs Paragraffer 1977-1991, 2005 (upubliceret). s. 99. Harald Langberg, Kronborgs kronværk: glimt af en europæisk fæstnings historie, 1991, s. 29-30. Kaptajn Smiths noter "Kommandant Generalmajor Strickers indberetning" 27. december 1806, (upubliceret), Statens Forsvarshistoriske Museum
- 5 RA: 0280-008 Fæstningskommandanten på Kronborg, B. Korrespondancebog, 1813-18-1826, januar 1818. RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, Kasse I 220 -221, 1818-19, Quaade til Krag 19. januar 1818
- 6 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, Kasse I 220 -221, Pro Memoria 19. marts 1818
- 7 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, Kasse I 220 -221, Pro Memoria 19. marts 1818
- 8 RA:0240-005 Ingeniørkorpset, indkomne breve til Kronborg Fæstning, 1812-1819, kasse 15, læg 1818, Krag til Quaade 22. januar. 1818; RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, Kasse I 220 -221, Pro Memoria 9. marts 1818, ibid: Lit A og Lit B
- 9 RA 476 Det Kongelige Generalkommisariatskollegie, Kongelige ordrer og resolutioner, 1818, nr. 399, 2. april 1818
- 10 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, Kasse I 220 -221, Quaade til Krag 26. marts 1818
- 11 Patrick Duffy: The fortress in the age of Vauban and Frederick the Great, Siege Warfare volume 2. p. 71-83
- 12 Peter Englund: Poltava, beretningen om en armés undergang, 1989 s. Langberg s. 147, Martin van Creveld: Supplying War – logistics from Wallenstein to Patton, 1977, s. 37-38
- 13 Kaptajn Smiths noter, - " November 1800" upubliceret, Statens Forsvarshistoriske Museum
- 14 L. Koefoed: Lærebog til Brug ved Forelæserne over Krigsbygningskunst for Officerskolens Ældste Klasse, København, 1877 s. 435 Claes Göran Isacson: Karl X Gustavs Krig, Fälttågen i Polen, Tyskland, Baltikum, Danmark och Sverige 1655-1660, 2004 s. 204-207
- 15 Patrick Duffy: Fire and Stone, the science of fortress warfare 1660-1860, London 1973, s. 111-124
- 16 Laurits Pedersen; Helsingør i Sundtoldstiden 1426-1857, bd. 1. 1926 s. 324
- 17 Koefoed s. 448-451
- 18 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, Kasse I 220 -221, Quaade til Krag 19. april 1818
- 19 Danske Magazin 5. rk. I 390 ff
- 20 Kenneth M. Setton, The Papacy and the Levant 1204-1571, Philadelphia 1976 s.1034
- 21 Danske Magazin 5. rk. I 298 ff
- 22 Palle Bolten Jagd, Danske forsvarsanlæg i 5000 år, København, 1986, bd. 2 s. 149. Kaptajn Smiths noter, - " Christopher Billes relation om belejringen" 26. november 1658, upubliceret, Statens Forsvarshistoriske Museum
- 23 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset ks. I 220 -221, 1818-19, Quaade til Krag d. 19. april 1818, Jagd II, s. 146-148
- 24 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset ks. I 220 -221, 1818-19, Quaade til Krag d. 19. april 1818
- 25 Claus Bjørn (mfl.) Fra Helstat til Nationalstat, 1814-1914, dansk Udenrigspolitisk Historie bd. 3, s. 39-40,
- 26 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kasse I 220 -221; Quaade til KDIK, 9. februar 1820
- 27 RA: 0240-005 Ingeniørkorpset, ks. 15, læg 1818, Krag til Quaade 25. april 1818
- 28 0240-001 indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, Kasse I 220 -221, Quaade til Krag maj 1818
- 29 RA: 0240-001 indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, I 220 -221, Quaade til KDIK 25. maj 1821
- 30 Lis Ekelund Nielsen Og Palle Tolstrup Nielsen: Danmarks Værste Fængsel, København, 2005 s. 32, RA: 0240-001 Ingeniørkorpset ks. I 220 -221, 1818-19, Quaade til Krag d. 13. juli 1818
- 31 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset ks. I 220 -221, 1820-21, Rapport over Kronborg Fæstnings... d. 25. maj 1819, Jagd II, s. 66
- 32 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset ks. I 220 -221, 1818-19, Quaade til Krag d. 9. november 1818
- 33 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset ks. I 220 -221, 1818-19, Quaade til Det Kongelige Ingeniørkorps [DKI] d. 23. oktober 1818
- 34 RA:0240-005 Ingeniørkorpset, indkomne breve til Kronborg Fæstning, 1812-1819, kasse 15, læg 1818, Krag til Quaade d. 28. september 1818
- 35 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset ks. I 220 -221, 1818-19, Quaade til Det Kongelige Ingeniørkorps [DKI] d. 4. september 1818,
- 36 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, I 220 -221, 1820-21, Quaade til KDIK d. 25. maj 1821
- 37 MC. Von Arnholtz: Kronborg slots og fæstningshistorie, Helsingør, 1836 s. 83, RA: 0240-001 Ingeniørkorpset ks. I 220 -221, 1818-19, Quaade til Det Kongelige Ingeniørkorps [DKI] d. 1. oktober 1818; ibid 19. december 1818

- 38 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, I 220 -221, 1820-21, Quaade til KDIK d. 25. maj 1821. RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, Kasse I 220 -221, 1818-19 Quaade til KDIK d. 25. april 1819
- 39 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, Kasse I 220 -221, 1818-19, Quaade til KDIK 19. juni 1819
- 40 Ibid.
- 41 RA: RA 0240-001 Ingeniørkorpset Indkomne breve fra danske fæstninger, 1811, dok 77, 30. august 1811. Til forfatterens beregning antages det, at en kubikmeter jord vejer ca. 1.5 tons.
- 42 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, Kasse I 220 -221, 1818-19, Quaade til KDIK 30. december 1818
- 43 RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, I 220 -221, 1820-21, Quaade til KDIK d. 25. maj 1821
- 44 Jeppe Bjørn Høj, FCH. Hohlenberg, København, 2003 s. 14, Jagd II s. 67, se RA 280-008 B. Korrespondancebog, Kommandanten til Kongen 1821.
- 45 Jagd II s. 67, se RA 280-008 B. Korrespondancebog, Kommandanten til Kongen 1821.
- 46 RA: 0240-001 I 220 -221. Quaade til KDI, 11. maj, 18. maj 1820
- 47 RA: 0240-001, Kasse I 220-221, Quaade til Krag, 5. december 1818, 10. december 1818, 7. april 1819, 8. april 1819, 16. april 1819. RA: 0240-001, Kasse I 220 -221, Quaade til Krag, 5. december 1818, 10. december 1818.
- 48 RA: 0240-001, Kasse I 220 -221, Quaade til Krag 18. april 1819
- 49 Karsten Skjold Petersen, Geworbne Krigskarle - hvervede soldater i Danmark 1774-1803, København, 2002 s. 162
- 50 Lisbeth Holck Jensen: Kronens Regiment, en socialhistorisk undersøgelse af garnisonen i Helsingør ca. 1832-1845, København 2004, upubliceret universitets-speciale, s. 21
- 51 Ibid s. 32-33
- 52 RA: 0240-001, Kasse I 220 -221, Quaade til Krag 18. april 1819, 22. april 1819
- 53 Ibid 3. maj 1819
- 54 RA:0240-005 kasse 15, læg 1818, Carl Rømey til Quaade 9. juni 1819
- 55 RA: 0280-008 V Materiale vedr. stokhuset slaver, slaveprotokol 1810-35, RA: 0240-001 I 220 -221. Quaade til KDI, 11 maj, 18. maj 1820
- 56 RA 0280-008 Fæstningskommandanten på Kronborg B. Korrespondancebog 1813-1831, Scheel til kongen, 12 og 13. september 1819
- 57 Tyge Krogh; Oplysningstiden og det Magiske – henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel, København, 2000 s.354
- 58 Ibid
- 59 RA: 0280-008 V Materiale vedr. stokhuset slaver, slaveprotokol 1817-1852
- 60 Ibid, slaveprotokol 1781
- 61 se eksempelvis RA: 476, Det kgl. Generalkommisariatskollegie, Kongelige ordrer og resolutioner. 1803-1842, 1803 I -200, Ingeniørkorpset: Ordinære Arbejder, Kronborg.
- 62 RA 0110-132 Generalauditøren, Auditøren for Kronborg fæstning. F. Justitsprotokoller 1819-1835, 24. oktober 1820, Arnholtz s. 108
- 63 RA 0280-008 Fæstningskommandanten på Kronborg A. Udgående Skrivelser læg 1818, Instruks for Stokhusforvalteren. 64 Arnholtz s. 108
- 65 RA 0280-008 Fæstningskommandanten på Kronborg A. Udgående Skrivelser læg 1818, Instruks for Stokhusforvalteren. RA: 0280-008 V Materiale vedr. stokhuset slaver, slaveprotokol 1817-1852
- 66 Arnholtz s. 102, RA: 0280-008 V Materiale vedr. stokhuset slaver, slaveprotokol 1817-1852,
- 67 Arnholtz s. 102,
- 68 Krogh s. 368
- 69 RA: 0280-008 V Materiale vedr. stokhuset slaver, slaveprotokol 1817-1852, se " Martin Niels Køster"
- 70 Ibid se " Carl Henrik Meyer"
- 71 Krogh s. 252
- 72 RA: 0280-008 V Materiale vedr. stokhuset slaver, slaveprotokol 1817-1852, se " Mathias Detlev Wolfenberg", RA: Generalauditøren, Auditøren for Kronborg fæstning. F. Justitsprotokoller 1819-1835, 24. oktober 1820
- 73 RA: 0280-008 V Materiale vedr. stokhuset slaver, slaveprotokol 1817-1852, se "Isak Lazarus", RA 0280-008 Fæstningskommandanten på Kronborg B. Korrespondancebog 1813-1831, Til Danske Kancelli 8. juli 1821
- 74 RA 0280-008 Fæstningskommandanten på Kronborg B. Korrespondancebog 1813-1831: Til Den Allerhøjeste Rescript af 8. februar udnævnte kommission for at overveje og foreslå hvorledes Københavns Fæstnings slaver hensigtsmæssig kan fordeles til arbejde for Det Offentlige. 20. februar 1819
- 75 RA 0280-008 Fæstningskommandanten på Kronborg B. Korrespondancebog 1813-1831, Scheel til kollegiet 3. juli 1818, Scheel til kongen 5. august 1818, RA: 0280-008 V Materiale vedr. stokhuset, protokol over justitsunderofficerer.
- 76 RA. 0280-008 B. Korrespondancebog, Kommandanten til Gen.kollegiet. 23. februar 1818
- 77 RA: 0280-008 V Materiale vedr. stokhuset slaver, slaveprotokol 1817-1852
- 78 RA: 0280-008 V Materiale vedr. stokhuset slaver, slaveprotokol 1817-1852, RA: 0240-001 Ingeniørkorpset, indkomne breve fra danske fæstninger, Kronborg Fæstning, 1818-1821, Kasse I 220 -221, Quaade til KDIK 21. marts 1820, RA 0280-008 Fæstningskommandanten på Kronborg B. Korrespondancebog 1813-1831 scheel til kollegiet 28. juni 1820
- 79 Ibid.
- 80 RA 0110-132 Generalauditøren, Auditøren for Kronborg fæstning. F. Justitsprotokoller 1819-1835 22. oktober 1820
- 81 Ibid.
- 82 Ibid.

Da vi byggede hus i Espergærde 1966-67

Af Flemming Rosenkilde

Et kulturhistorisk overblik

Indtil slutningen af 1950'erne var området vest for Espergærde Station og Kystbanen kun sporadisk bebygget. Arealerne var endnu landbrugsjorder - drevet af gårdene i henholdsvis Mørdrup og Tibberup, som arealerne i mange århundreder havde tilhørt. Derimod havde fiskerlejet Espergærde, der kun var et lille område omkring havnen, længe været helt udbygget. Hvis der fortsat skulle ske en udbygning af området, måtte man altså inddrage landbrugsarealerne vest for banen.

Men allerede i 1955 var der følere fra det statslige Byplanudvalg om, hvorvidt der i Tikøb Kommune var interesse for at oprette et såkaldt byudviklingsområde for den daværende Helsingør købstadskommune og for Tikøb sognekommune. Samtidig kom der henvendelser fra henholdsvis Københavns Almindelige Boligselskab (KAB) og direktør A. C. Arup, der ejede Søbækgaard, om tilladelse til at udstykke området mellem Hovvej, Stokholmsvej, Kløvermarken og Mørdrupvej. Tikøb Sogneråd vedtog derfor at ændre dispositionsplanen for dette område. Det havde nemlig hidtil været meningen, at det skulle have været udlagt til et grønt område.

Sognerådets planlægning startede i 1958, idet man efter indstilling fra Byplanudvalget vedtog, at arealerne nord for Nordbanen ikke skulle med i byudviklingsområdet, samt at arealerne vest for Hovvej skulle ud-

lægges til erhverv. Samtidig skulle der udarbejdes en byudviklingsplan for Søbækgaardens jorder, idet det primært var denne gårds jorder, der skulle bebygges.

Den nye dispositionsplan blev vedtaget i sin endelige form i marts 1960. Den gav mulighed for en vækst i Espergærde-Mørdrup-Tibberup-området fra 1.300 boliger til ca. 4.000 boliger over en 15-års periode. Alene de 1.800 boliger (heraf 1.000 etageboliger) skulle placeres i Mørdrup, resten i Tibberup. For en stor dels vedkommende blev detailplanlægningen af Mørdrup-arealerne overladt til direktør A.C. Arup, advokat Asger Berning, arkitekt Peer Bruun og arkitekt Per Christiansen. Det var nemlig Arup (der jo ejede størstedelen af jordene) og Berning, der rejste kapitalen og det var dem, der fravalgte KAB og tilvalgte de to arkitekter til at stå for byggeriet.

De fire stod således bag opførelsen af store dele af »Den hvide By«, men tilbage var der bl.a. et areal lige vest for Søbækgaard Avlsgaard. Det købte blikkenslagermester Hugo Fokdal fra Hornbæk og snedkermester Poul J. Rasmussen fra Skibstrup i 1964, og i september 1966 kunne arealet udstykes i et antal parceller, der senere fik adresse på Blomstermarken og Tulipanmarken - og som i modsætning til »Den hvide By« blev bebygget med parcelhuse.

Denne artikels forfatter skulle blive udstykningens første bygherre.

Kjeld Damgaard

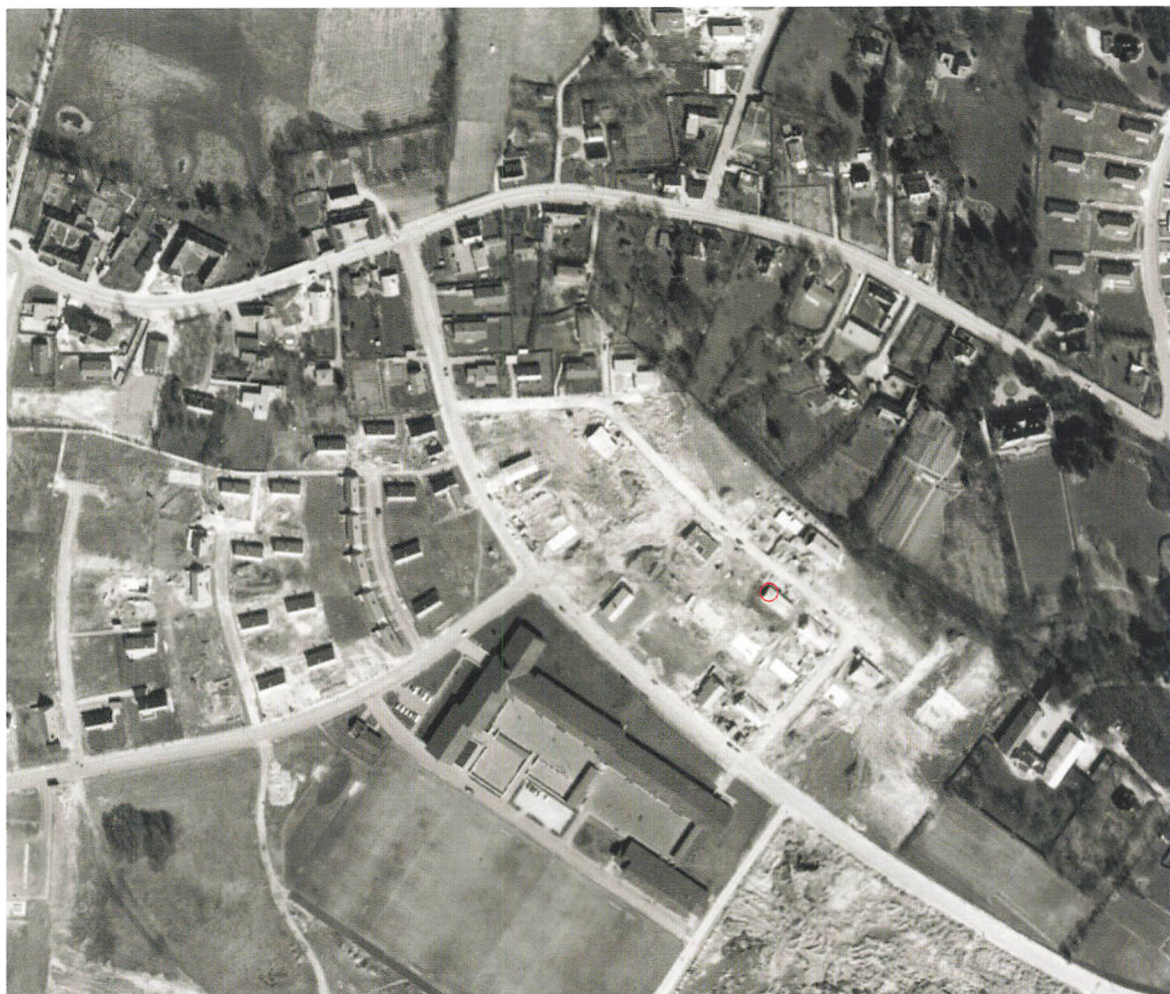

Avlsgaarden til Søbækgaard er her fotograferet fra syd i 1937. Man ser nuværende Fredensvej øverst i højre hjørne - og øverst en del af parken til Søbækgaards hovedbygning, som blev bygget i 1916-17. Vejen Blomstermarken ligger på marken, som man ser en bid af lige til venstre for gårdens bygninger. Selve avlsgården lå oprindeligt i Mørdrup landsby, men brændte i 1910. Gården, der da hed Højgaard, blev i stedet flyttet ud på marken øst for landsbyen og genopbygget i 1910-11. I 1917 blev Højgaard helt ombygget og fik samtidig nyt navn: Søbækgaard. Det blev også bestemt, at alt hvad der fandtes på gårdens jorder skulle have navnet Søbæk. Derfor hedder blokkene langs Søndermarken stadig "Søbækgaard Parkbebyggelse" og da Espergærde Centret var nyt var navnet faktisk også "Søbækgaard Butikcenter". Gårdens bygninger blev nedrevet i 1986 og i stedet blev der opført ældreboliger på arealet. Foto fra Kjeld Damgaards samling.

Nybyggeren

Efterfølgende artikel er et mindre udsnit af mine erindringer, som jeg har skrevet til mine efterkommere i familien, om tiden fra 1930 til år 2000.

Jeg er født og opvokset i Hellerup; min far, Peter A. Rosenkilde, var arkitekt m.a.a. og bygningsinspektør i København, og min mor var hjemmegående. Jeg har oplevet mange spændende perioder i mit liv, såvel under som efter 2. verdenskrig. - Efter min tekniske uddannelse, tog jeg et telegrafistcertifikat, for at komme ud og se verden. Blev ansat som radioofficer i Dansk-Fransk Dampskibsselskab. - Efter at have sejlet i en periode, blev jeg tilbudt en stilling ved Statens Radio-tjeneste og blev udstationeret med min familie i Angmagssalik på

Grønlands østkyst. I 1954 var jeg med til bl.a. at starte radio-tjenesten for SAS-polarflyvning over Grønland til U.S.A. - Det blev et ophold på 5 år, med mange rejser med hundeslæder, samt oplevelsesrige sejlture langs de Grønlandske kyster, fra by til by.

Efter min hjemkomst til Danmark i 1959, ønskede jeg at bo i Nordsjælland. - Området heroppe har altid betaget mig meget, dels på grund af den smukke natur og dels fordi jeg havde så mange gode sommerminder heroppe fra, med venner og familie. Efter nogle få år i mit rækkehus i Humlebæk, åbnede der sig pludselig muligheder for at finde en grund i Espergærde og bygge det hus, jeg ønskede at indrette med

Luftfotoграфи optaget i 1967, hvor forfatterens hus (markeret med rød cirkel) står stærdig som endnu et af få huse i området. Nederst til højre ses Søbækgaards bygninger; og midt i billedet nederst ses Mørdrupskolen. Helsingør Kommune.

min familie. - Da jeg igennem livet har optaget mange film, en fritidsinteresse jeg altid har haft, startede jeg i 1963 »Espergærde-Humlebæk Filmklub«. Som formand for denne klub, fik jeg mange gode kontakter, bl. a. til en arkitekt Arne Fiig som holdt mig orienteret om mulige udstykningsplaner i området. Det lykkedes at finde en egnet grund, og det var så min start som nybygger heroppe.

De grønne marker

Vi havde sparet op til et byggelån på en speciel konto i banken, som så efter 5 års opsparing ville udløse pengene samt renter og tilbud om et billigt byggelån. Men vi opdagede hurtigt, at opsparingen og renterne herfor slet ikke kunne følge med inflationen og de hurtigt stigende priser på jord og fast ejendom.

I 1966 kom arkitekt Fiig fra smalfilmsklubben og spurgte, om vi ikke hellere ville bygge i Espergærde, idet udviklingen her gik langt hurtigere end i Humlebæk. Han havde oplysninger om, at der ville blive udstykket jord fra Søbækgaards område ved Mørdrupskolen. Jeg tog med Fiig en tur derud, og han viste mig den mark, hvorpå der ville blive udstykket byggegrunde. Vi stod på marken mellem køer og heste og så ud over landskabet med Mørdrupskolen lige foran os. Alt på denne del af landsbyen Mørdrups gamle jorder var meget landligt, men man var allerede begyndt at lægge veje ud i området. Mellem Mørdrupskolen og det nuværende Espergærde Center, på den i dag benævnte »Cirkusplads« ud mod Nørremarken, var der en sø, hvor børnene løb på skøjter, men Tikøb Kommune, som det hed dengang, havde opsat et skilt, hvorpå der stod, at man gerne modtog jord til opfyldning af søen, så lastbilerne fra byggepladserne kørte hertil med den jord de fik tilovers. Da jeg havde fortalt Fiig, at vi gerne ville bygge med kælder, gik vi rundt på marken for at finde et passende sted, som lå højt og velbeliggende, så man kunne få en tør kælder. Vi fandt stedet, og herefter skulle jeg så kontakte en advokat i Helsingør, som hed Herluf Jacobsen, for at se på udstykningsplanerne.

En god handel

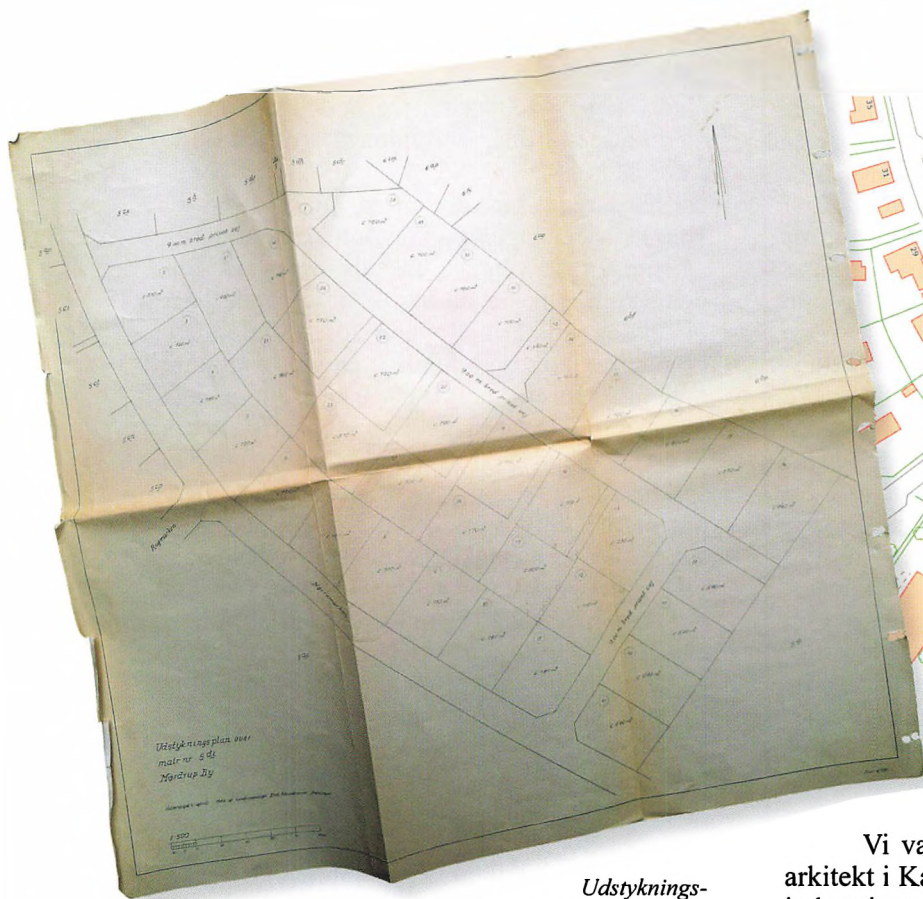
Da jeg kom op til Herluf Jacobsen på hans kontor i Strandgade 75, oplyste han mig om, at det drejede sig om dødsboet efter den ene af udstykningens ejere. Advokaten havde ikke nogen tegninger over udstykningen og ingen godkendte planer endnu, men jeg kunne komme igen om 14 dage. Jeg rendte ham på dørene tre til fire gange, men han var endnu ikke færdig

med sagen. Til sidst fik jeg endelig en aftale med ham en lørdag formiddag, hvor han ville være på kontoret.

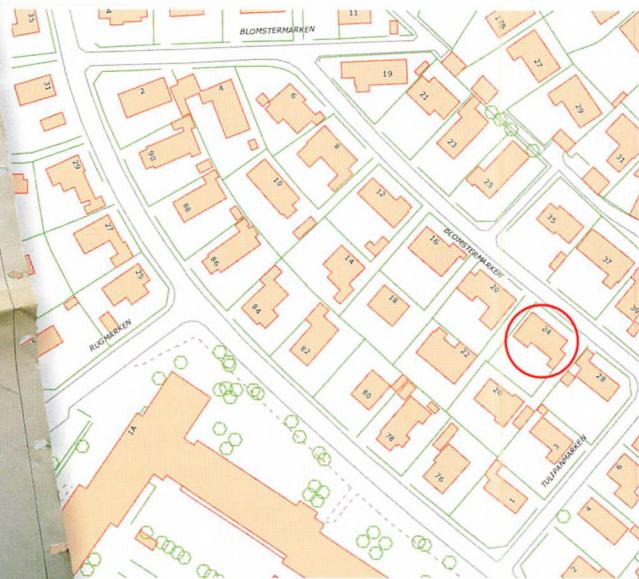
Da jeg ankom lørdag den 24. marts 1966 kl. 10.00 var der ingen på kontoret. Jeg satte mig på trappen og ventede en halv times tid. Endelig kom han, og da han så mig sagde han: »Gud nej, jeg har helt glemt vores aftale i dag og papirerne er ikke færdige endnu, men kom med indenfor, for nu vil jeg ikke ulejlige Dem en gang til«. Herluf lavede en kop kaffe og trak så en håndtegnet skitse over området, som han selv havde lavet, op af skuffen. »Jeg ved ikke om det her bliver godkendt hos kommunen«, sagde han, »men tag det med hjem og vælg dem en byggegrund, hvor det passer dem. Der bliver ens priser for alle grundene«. »Hvor meget er det?«, spurgte jeg. »Det ved jeg sgu ikke«, svarede Herluf, »hvor meget vil De give mig for en grund derude i Espergærde?«.

Se det var et godt spørgsmål, men hvad pokker skulle man nu byde ham uden at gå for lavt eller for højt. Jeg vidste, at priserne lå på omkring 50.000 kroner, så jeg sagde 25.000. »Nej det er for lidt, hr. Rosenkilde, vi skal nok op på 35.000«, svarede Herluf. »Skal vi så ikke sige, at jeg betaler kontant 30.000 kroner« svarede jeg. Herluf tænkte et øjeblik, og sagde så 31.000, og det accepterede jeg så. »Kan De komme igen på onsdag og betale, samt skrive en slutseddel på handlen«, spurgte Herluf mig. Han havde jo ingen personale om lørdagen til at skrive slutsedlen. Jeg svarede, at jeg meget gerne skulle have slutsedlen med i min bank på mandag, så jeg ville være glad for en midlertidig slutseddel, som bekræftede handlen. Nu var det med at fastholde ham til den billige pris. Herluf tog to stykker papir op af skuffen og gav mig det ene. »Nu dikterer jeg, og så skriver vi begge to det samme ned på hvert sit stykke papir«, sagde Herluf. Kuglepennene kom frem, og så håndskrev vi en slutseddel, underskrev den, og jeg gik hjem og fortalte, at jeg havde lavet en god handel med advokaten.

Vi valgte sammen med arkitekt Fiig den højest beliggende grund, så vi kunne få terrasse mod syd og direkte adgang til vejen. Mange

Udstykningsplanen, som forfatteren modtog fra Herluf Jacobsen og siden har gemt.

Blomstermarken i dag. Forfatterens hus er markeret med en rød cirkel. Helsingør Kommune.

af grundene ville nemlig blive koteletgrunde med lange indkørsler. Da jeg mødte advokat Herluf Jacobsen en måneds tid senere, sagde han til mig: »Der fik De s'gu en billig grund hr. Rosenkilde«. Jeg ærgrede mig lidt over, at vi ikke havde penge nok til at kunne have købt to grunde, for vi kunne godt se, hvilken vej det gik med priserne. Jeg foreslog min tidligere svigerfar at investere i en grund, medens vi kunne købe den billigt for 31.000, men han var en god socialdemokrat, så han ville ikke deltage i spekulation på jord.

Ca. tre måneder efter, at vi havde købt grunden i Espergærde, så jeg at advokaten nu havde sat et stort skilt op på marken, hvorpå der stod: »Grunde til salg for kr. 50.000«. En måned senere stod der 55.000 og til slut stod der 65.000 kroner.

Vi valgte et hus, som var tegnet af en arkitekt i Kalundborg. Vi kunne selv ændre på indretningen, inden vi fik et tilbud på opførelsen. Jeg lavede selv tegningsændringer, og vi valgte selv udstyr til køkkenindretning og badeværelser. Opførelsesprisen blev på 130.000 kroner.

Nu lignede hele Espergærde en stor byggeplads; køer og heste blev fjernet fra de tidligere marker, og maskinerne kom i gang.

Espergærde hørte dengang under Tikøb Kommune, som i øvrigt var en af Danmarks største kommuner. Helsingør Kommune var en lille selvstændig kommune, som kun omfattede byen med tilliggende mark- og overdrevssteder. Helsingør Kommune var en meget socialistisk-kommunistisk kommune i modsætning til Tikøb, som var en stor sognekommune, som altid havde store overskud på budgetterne i modsætning til Helsingør.

Senere, i 1970, blev Tikøb Kommune sammenlagt med Helsingør Kommune, og vi fik en socialdemokratisk borgmester, og som den eneste kommune i Danmark (fra 1978) en viceborg-

mester som var kommunist. De gode tider var slut. Vi blev en del af østblokken!
 I Tikøb Kommune havde man i 1967, da vi byggede hus, ikke en borgmester, men en sognerådsformand. Kommunekontoret lå på Mørdrupvej i Espergærde; det er den bygning, som Helsingør Kommune i dag benytter til Teknisk Forvaltning, men den gamle sognekommunes byvåben har stadig sin plads på murværket. Da ekspeditionstiden for at få byggetilladelser i 1966 var blevet længere end forventet, besluttede jeg mig til selv at gå ned og få godkendt min byggetilladelse hos smedemester og sognerådsformand Karl Olsen. Han havde træffetid om tirsdagen, men da var han altid meget optaget, så jeg valgte at gå derned en eftermiddag, når han kom for at underskrive posten ved 17-tiden. Karl Olsen var en stor hyggelig smedemester, som sad med sin cigar i munden. Uden bemærkninger underskrev han vor byggetilladelse den 8. november 1966.

Byggeriet kan begynde

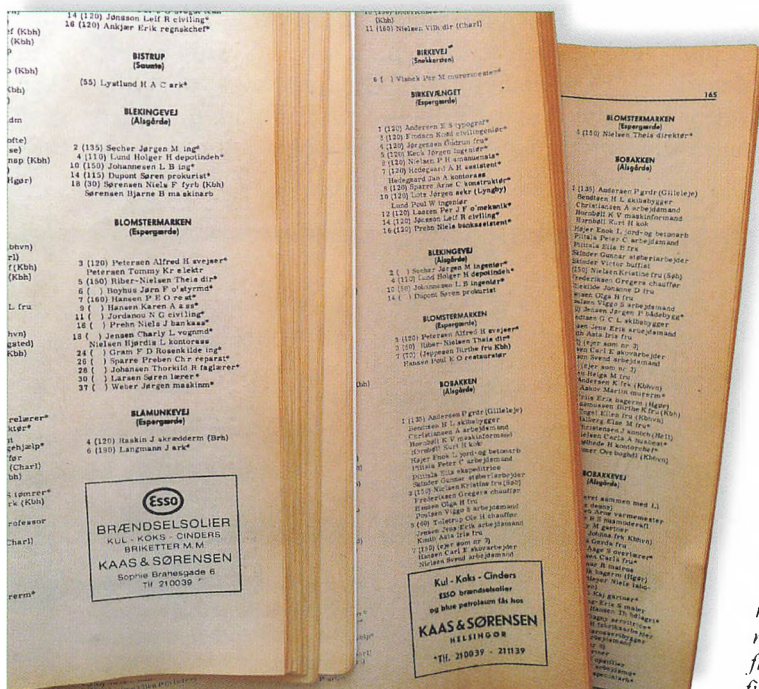
Endelig kunne vi gå i gang med byggeriet. Arkitekten havde fået hovedentreprisen på byggeriet, og det var lovet færdigt til den 1. juni 1967. Fra hele denne byggeperiode har jeg også med ca. 8 dages mellemrum optaget en dateret smalfilm, fra hvilken en del af denne artikels illustrationer stammer.

Hver dag i hele byggeperioden kørte jeg op til Espergærde, morgen og aften, for at følge byggeriet. Det skulle blive noget af en oplevelse, og det gav også mange søvnløse nætter.

Al jorden fra udgravningen af kælderen kunne køres ned til søen til venstre for Mørdrupskolen, så det var jo heldigt. Da kælderen var støbt og stod færdig, opdagede vi, at der ikke var en døråbning mellem kældergangen og et af kælderværelserne. »Hvordan kan man dog komme ind i det rum uden en indgang?« spurgte jeg entreprenøren. »Det ved jeg ikke«, sagde han, »arkitekten har ikke sat en døråbning af på tegningen.« »Jo« svarede jeg, »men vi har da ikke brug for et kælderværelse som vi ikke kan komme ind i«. Men det var han ligeglad med.

Nu måtte arkitekten, som jo var ansvarlig for sin tegning, bede et firma om at komme ud med en betonsav og save ud til en døråbning, inden man lagde betondækket over kælderen for at kunne bygge videre. Ifølge servitutterne skulle alle huse i vores område bygges

I vejviserne for Tikøb Kommune for nemmer man udviklingen. Blomstermarken figurerer første gang i vejviseren for 1966-67, hvor kun en enkelt adresse er angivet. Senere kommer flere til, og i vejviseren 1968-69 er forfatterens adresse, Blomstermarken 24 endelig kommet med. Grunden til denne sene ankomst skyldes, at de tidligste numre (3-7) refererer til huse, der lå uden for udstykningens område, men i forbindelse med denne har fået ny adresse. Husene anes i baggrunden på flere af de her gengivne klip fra forfatterens filmoptagelser.

med mursten og med tegltage. Vi havde for længst bedt arkitekten fremskaffe materialer hertil, idet vi var klar over, at der var lange leveringstider. Da taget skulle pålægges, havde arkitekten glemt at bestille teglstenene, og der var 5 måneders leveringstid på disse. Derfor måtte de køre til Hannover i Tyskland for at hente tyske tagsten til huset, og det blev en dyr fornøjelse for arkitekten, men vi fik en langt bedre teglsten end de øvrige huse i området. I ventetiden måtte de næsten pakke hele huset ind i plast for at kunne arbejde i tørvejr inden-dørs. Mange år efter viste det sig, at der netop på teglsten fra Frederiksholm Teglværk i 1967 havde været fabrikationsfejl i stenene, så tagene begyndte at smuldre. Mange tage er siden blevet fornyet, men for ejernes regning. Vi havde været heldige, at vi ikke fik disse teglsten, som det ellers var meningen.

De håndværkere!

Alle planer og tidsfrister blev overskredet, og vi måtte rykke arkitekten hver dag for at holde arbejdet i gang. Håndværkerne blev ofte væk i flere dage, idet de ofte arbejdede på flere byggepladser på en gang, og det var ikke til at opdrive håndværkere og materialer andre steder fra.

Vi havde to helt umulige tømrere gående i huset. De var gang på gang skidefulde, og så kun-

ne de ikke ramme hovederne på sømmene, så meget godt træ gik i stykker og måtte udskiftes gang på gang. Da de havde opsat vindueskarmene, var de så skæve, at de gik skråt fremover ud fra væggen. »Hvorfor sidder vindueskarmene skævt?«, spurgte min kone en af tømrerne?. »Jo« svarede han. »Det er fordi, vandet så kan løbe fra karmen, dersom fru'en spilder lidt vand, når De vander blomster«. Det var den ene gang sludder og vrøvl efter den anden, de kom med. Da de skulle lægge gulvet, måtte jeg hver aften op til huset for at fjerne deres gamle madparker og flasker som de havde efterladt, inden de lagde gulvbrædderne på næste dag, for ellers lagde de bare gulvet oven på deres affald. Jeg klagede til arkitekten, men han oplyste bare, at huset ikke blev færdig til tiden, dersom vi skulle ud og lede efter nye folk, som det var umuligt at finde. Til sidst fik arkitekten mavesår og måtte sygemeldes en tid, så nu måtte vi selv prøve at få byggeriet og de umulige håndværkere til at fungere.

Køkkenet havde vi selv købt, og det lå heldigvis uden for hovedentreprisen, så det skulle vi selv opstille uden hjælp af de umulige tømrere. Vi indså pludselig, at huset ikke kunne blive færdigt til den 1. juni 1967 som lovet, og problemet var, at vi havde solgt vores lille rækkehus i Humlebæk til fraflytning fra denne dag. Lige meget, hvor meget jeg truede arkitekten

Sommeren 1966: En fredelig uberørt blomstermark med den tidligere »vejermand«, Søbækgård i baggrunden.

Den 18. september 1966: Marken er pløjet op, og maskinerne kan køres i stilling.

Den 18. september 1966: Et simpelt brædt på en elmast opsat på Nørre-marken viser ind til jordvejen Blomstermarken.

hjalp det ikke, han jamrede sig bare over sit mavesår. Vi kunne jo ikke stå på gaden med møbler og børn den 1. juni, så et eller andet måtte der gøres. Huset i Humlebæk havde vi solgt til en maler, som hed Hans Egede, det var i øvrigt ham som senere startede den nok så bekendte Flügger-kæde. Vi fik ham til at udsætte sin indflytning til den 1. juli 1967, og betalte så husleje til ham for den måned. Vi kæmpede nu en vild kamp for at få det ny hus færdigt, men problemerne ville ingen ende tage.

Der var endnu ikke indlagt vand i huset og heller ikke afløbsrør, og det kunne vi dog ikke undvære. En dag jeg kom op på byggepladsen sad der foran huset en kæmpestor, tyk VVS-mand med en lille sort gravhund nede i et hul, som han havde gravet med sin spade. Den tykke VVS-mand og hunden sad nede i hullet og spiste deres medbragte mad. Sveden løb af dem begge i sommervarmen, så jeg troede de begge to havde gravet det lille hul. »Får vi snart vand?« spurgte jeg, efter at han og hunden havde arbejdet i hullet i 4 dage. »Jeg ved det ikke«, svarede han, »det er som at lede efter vand i ørkenen.« Pludselig dukkede der en ingeniør fra vandværket op. Han var rasende og skældte den tykke VVS-mand ud, og gravhunden gæde ad ham nede fra hullet. »Er det Dem, der er bygherre her?«, spurgte ingeniøren fra vandværket mig om, og det måtte jeg jo svare ja til. Vil De så

venligst se at få den mand og hans hund ud af det hul, han har ingen tilladelse eller autorisation til at arbejde i vores kommune. Da ingeniøren var gået, gravede den tykke mand og hunden videre i hullet. Efter en uge havde han fundet vandledningen, og han trak nu et plastrør ind midt på grunden, hvor han opstillede og tilsluttede en vandpost, som håndværkerne kunne bruge.

Nybyggere på prærien

Vi havde vore tre børn på ferie fra den 1. juli 1967 og måtte flytte ind i et hus, som langt fra var færdigt. Det var stort set kun soveværelset, vi kunne benytte. Alle vores møbler og flyttekasser måtte vi anbringe i kælderen. Der var stadig ingen kældervinduer, så der stod åbent ud til det fri og udgravningen. Vand havde vi ikke, kun vandposten som stod midt på grunden. Herfra måtte vi i nogle spande hente det vand vi skulle bruge. Det værste var, at vi ikke havde afløb fra huset endnu, så vi måtte påsætte en tyk vandslange fra køkkenvasken, som i øvrigt var den eneste vask vi havde i huset, og føre denne slange ud gennem hoveddøren og ud på vejen, hvor vandet kunne få frit afløb. Om aftenen, når vi skulle i seng, måtte vi tage afløbsrøret ind i huset for at kunne lukke hoveddøren.

Den 18. september 1966: Opgravningen til kloakrør begynder:

Den 18. september 1966: Optagelse fra hjørnet af Blomstermarken og Tulipanmarken med Mørdrupskolen i baggrunden.

Den 18. marts 1967: Støbningen af vor kelder er gået i gang.

Mange af lofterne manglede også, og i stuen kunne man sidde på brædderne og se lige op til teglstenene. Heldigvis var det en solrig og varm sommer, så meget af dagen kunne vi tilbringe ude i det fri.

Hele udgravningen omkring huset stod åben, og den var temmelig dyb, fordi vi jo havde kælder under hele huset. Fra hoveddøren og havedøren havde vi lagt brædder, således man kunne komme over udgravningen. Det er lige som en fæstning, sagde ungerne, for man skulle jo over en bro for at komme ind og ud af huset.

Vi havde nu bedt en advokat om at hjælpe os med at få arkitekten til at gøre huset færdigt. Selv om det var en pragtfuld sommer i 1967, kunne vi jo ikke blive ved med af leve som nybyggere på prærien. Ungerne syntes det var meget morsomt, at der ikke var loft i stuen endnu, og at vi om aftenen, når det var lidt koldt, kunne smide lidt træ i pejsen for at holde varmen.

Manglen på et toilet er nok det værste, man kan komme ud for. Dette problem måtte vi også løse, fordi der endnu ikke var tilsluttet eller lavet afløb fra huset, selv om kloakken var i orden ude på vejen. Da vi var de første, som flyttede ind i området, var der ingen toiletter vi kunne låne, og vi måtte derfor ned på Espergærde station hver gang vi skulle på toilettet. Desværre lukkede toilettet hver aften kl. 19.00, og så var det med at komme derned inden. Efter kl. 19.00

kunne man låne nøglen til toilettet i billetkontoret, vel at mærke, hvis man købte en billet til toget! Ved tanken om at toilettet var lukket om aftenen, var der altid en af ungerne, der ikke kunne vente til næste dag, og så måtte vi ned på stationen for at købe en billet til Humlebæk, som var det billigste man kunne få, for herefter at låne nøglen til stationens toilet. Min yngste datter var dengang spejder, så hun tog sin spade og gravede et hul ovre ved Mørdrupvejen, og så brugte hun det til toilet, så hun ikke skulle rende på stationen hver gang. Et par gange benyttede vi også toiletterne på Restaurant Norden i Kvistgaard, oppe i Nyrup-krydset.

Det hele var noget af en prøvelse. Vand til opvask, personlig hygiejne og tandbørstning måtte vi, hver gang vi skulle bruge det, hente det i spande fra den vandpost, som VVS-manden midlertidigt havde opsat i haven. Der var intet vand i huset, lige bortset fra det, som løb ned gennem udgravningen og videre ned i kælderen gennem vinduerne når det regnede.

Den tykke VVS-mand og hunden rumsterede stadig i huset. Endelig efter en uges tid havde han fået lagt vandet ind i huset, men i første omgang kun til køkkenvasken, så her foregik al vask, tandbørstning m.v.. Det værste var, at afløbet stadig manglede. Ham, der skulle forbinde kloak afløbene til vejen svigtede gang på gang, fordi han ikke havde fået sine penge af arki-

Den 8. april 1967: 130 kvadratmeter kælder står nu færdigstøbt. Og nu med døre mellem rummene!

Den 18. april 1967: Fra vort hus i Blomstermarken ser man den ene af Sobækgaards avlsbygninger.

tekten for det tidligere arbejde, som han havde udført i huset. Arkitekten reagerede ikke på vores telefonopkald og besvarede ikke vores breve - heller ikke brevene fra advokaten, hvori han blev truet med alt mellem himmel og jord. Da den tykke VVS-mand skulle opsætte blandingsbatterierne i badeværelserne, bad han om lov til at sidde i stuen for at læse brugsanvisningerne. Men da de var på tysk, måtte jeg hjælpe ham med at oversætte dem. Da vi var færdige og han havde fået opsat alle blandingsbatterierne, kom han og spurgte os, om vi havde noget imod, at det kolde vand kom ud af den varme hane og omvendt, for han havde forbundet rørene forkert. Man kan jo bare male et rødt mærke på den kolde vandhane, forklarede han. »Nej fandeme nej«, udbrød jeg, »nu skal de dyre blandingsbatterier forbindes rigtigt«. Endelig fik han byttet rundt på de forkert monterede rør. Men han havde ved denne operation næsten fået revet hele væggen ned mellem de to badeværelser. Dagen efter fik murermesteren et nervesammenbrud og råbte: »Hvad fanden!, er det tykke dyr nu gået igennem hele min murede væg og har ødelagt alt? Det skal han s'gu komme til at betale«. Åh nej, endnu et opgør og endnu en forsinkelse, tænkte jeg. Tømrerne gik stadig og slog sømmene forkert i brædder og lister. Men da de begyndte at sætte døre og karme op i kælderen, blev vi forundret,

for det havde vi ikke med i entreprisen. Arkitekten ville have penge for det, men det nægtede vi at betale for, og så lod han dem blive siddende. Det var meningen, at vi selv skulle montere kælderen færdig, når vi fik råd til det. Maleren var ankommet, men han var også umulig og ofte fuld. Vi overtog så småt selv at udføre malerarbejdet i huset, om aftenerne og i weekenderne.

Den tykke VVS-mand med hunden var i gang i kælderen med at installere centralvarmeanlægget. Hele rørsystemet dernede lignede en tegning af Robert Storm Petersen, så nu var jeg nødsaget til at smide ham ud af huset sammen med hunden. I kælderen havde han sat vandrørene ned foran vinduerne. Fra en radiator til en anden havde han ikke lagt rørene langs væggen, men skråt over loftet, den korteste vej fra sted til sted. Der, hvor to rør krydsede hinanden, var der ikke påsat rørvinkler, men rørene lå vinkelret bøjet oven hinanden, hvorved det ene rør lå i en bue over det andet rør. Kældergangen var så fyldt med rør, så det lignede et laboratorium. Alt var opsat skævt, og vandet kom ud af de forkerte haner.

En nat vågnede vi under et voldsomt tordenvejr, og jeg løb ned i kælderen for at se hvad det var som plaskede. Da jeg kom derned så jeg til min store overraskelse, at vandet fossede ind ad vinduesåbningerne fra udgravningen. Der var

Den 18. april 1967: Så er det tid til at bygge selve huset. Her ses såvel væg- som tagkonstruktionen.

Den 23. april 1967: Byggeriet er overalt i gang. De færdige huse i baggrunden hører dog ikke til udstykningen.

Den 30. maj 1967: Byggeriet tager nu for alvor form. I baggrunden til venstre ses Sobækgaard.

endnu ikke indsat vinduer, og lyskasserne var endnu ikke lavet og forsynet med dræn. Vand og lerjord løb i stride strømme ned i kælderen, og jeg måtte banke hele familien op for at hjælpe mig med at få vores opmagasinerede møbler og flyttekasser anbragt på nogle mursten, så de ikke blev vandskadede. Vi knoklede i timevis med spande for at få vandet ud af kælderen, men lige så hurtigt løb det ind udefra. Det var en skrækkelig nat, men heldigvis reddede vi møbler og flyttekasser for vandskader.

Den vanskelige vejs ende

Da huset var nogenlunde færdigt, var der mange ting, som skulle laves om og gøres i stand. De såkaldte udbedringer af skader og mangler efter de dårlige håndværkere. Alle de skæve rør i kælderen var ikke rettet ud, de sad stadig foran vinduerne, vandet kom ud af de forkerte haner og oliefyret virkede ikke.

Arkitekten nægtede at udføre disse arbejder før han fik tredje og sidste rate for sit arbejde, men advokaten nægtede at udbetale denne sidste rate, før alt arbejdet var udført tilfredsstillende. Så begyndte arkitekten at true os med sagsanlæg, men det lod vi gå videre til advokaten. Han meddelte arkitekten, at han gik på ferie i 14 dage fra den førstkommande uge, og dersom han ikke blev færdig med at udbedre skaderne på huset, måtte

han vente med pengene til han kom fra ferie. Der skete intet, men lige efter at advokaten var taget på ferie kom der flere trusler om sagsanlæg fra arkitekten. Vi meddelte ham bare, at alle hans breve gik videre til vor advokat.

Hele byggeriets historie endte med, at advokaten meddelte arkitekten, at nu ville arbejdet blive udført af andre håndværkere på arkitektens regning og blive modregnet i sidste betalingsrate. Nu opgav arkitekten og meddelte advokaten, at vi kunne lade andre håndværkere lave de resterende arbejder og forbedringer og trække det fra i hans resttilgodehavende. Han gik kort efter konkurs med hele sit byggefirma, og vi fik så andre håndværkere ind i huset for at bringe tingene i orden.

Det var især hele VVS-installationen, der måtte laves om, hvilket var et stort arbejde, men også en masse snedkerarbejde blev totalt renoveret. Utrolig mange materialer gik tabt, men gudskelov havde vi nedskrevet alle de aftaler, som jeg havde indgået med arkitekten i byggeperioden, og løbende tilsendt ham kopier heraf. Jeg vil råde alle nybyggere til selv at bekræfte de aftaler med leverandører, som de måtte indgå under en byggeperiode, på samme måde som jeg gjorde det dengang. Det er utroligt vigtigt, at man har alt på tryk, dersom byggesagen til sidst ender hos en advokat. Så kan ingen løbe fra de aftaler som bliver indgået under et byg-

Den 3. juni 1967: Sydsiden af vort hus lige før indflytningen.

Den 12. juni 1967: Det er indflyttingsdag, og vor hoveddør står åben. Et stort hjemmelavet skilt med husnummer og navn hænger stadig i tagrenden.

Den 15. oktober 1967 er det blevet tid til omgivelserne. Her er forfatteren i gang med at udlægge fliser.

geri. Som advokaten, Herluf Jacobsen, sagde til mig: »det er meget fint med alle de skriftlige aftaler, De har indgået, for dem kan vi bruge; men næste gang De skal bygge hus, så lad mig styre sagen fra start til slut.« Jeg forstod godt, hvad han mente!

Desværre fik vi besøg af muremesteren, som nok var den eneste, som sammen med et stort hold svende, aldrig havde fået sine penge af arkitekten for byggeriet, og de havde lavet noget af det flotteste arbejde. Han kom og spurgte, om vi ikke ville betale lidt til hans arbejde, men det nægtede vi at gøre, fordi vi jo via vores bygge-lån havde betalt en gang, og derfor måtte det jo være en sag mellem arkitekten og muremesteren. De andre håndværkere havde åbenbart heller ikke fået deres tilgodehavender, så det var nok derfor, at de ofte udeblev i flere dage fra deres arbejde. Efter konkursen var det nok ikke meget de fik udbetalt.

Byggeattesten blev først udskrevet i januar 1968 på grund af de mange forsinkelser med færdiggørelsen af huset. Ingeniøren fra Teknisk Forvaltning undrede sig over den lange byggeperiode, men han anede ikke, hvad vi havde været udsat for i perioden. Han gik bare ind ad hoveddøren og tværs gennem huset og ud ad havedøren og så havde han godkendt huset. Vi var de første »hvide mennesker«, der bosatte os, under primitive kår, på området omkring Blomstermarken hin sommerdag i 1967.

Livet i huset

Seks år efter at vores byggeri på Blomstermarken var afsluttet, talte jeg med min genbo om ejendomsskatterne, og han spurgte os blandt andet om, hvor meget vi betalte for vand om året. Jeg så mærkeligt på ham og spurgte om det ikke var så lille et beløb, så det bare var inkluderet i ejendomsskatten. Nej, det viste sig at den lille tykke VVS-mand med hunden aldrig havde tilmeldt vores vandtilslutning til kommunens vandforsyning, så derfor havde vi aldrig fået en vandregning. Jeg kom dog aldrig til at betale for de første 6 år, hvor jeg havde haft gratis vand, men dengang var prisen på

vand også meget lav. Vandmåler aflæseren var simpelthen gået forbi vores hus, hver gang han gik rundt og aflæste vandmålerene på vejen.

I det nye hus havde vi oliefyrt. Olieprisen var utrolig lav dengang. Vi betalte ca. 170 kroner for 1.200 liter fyringsolie leveret på adressen, så ingen tænkte på at spare på olien. Var der for varmt i huset, lod man bare vinduerne stå åbne, for så fik man luftet ud i huset samtidig. 10 liter terpentin kunne købes for 3 kroner netto, men alt dette endte med et brag i 1973, da verden blev kastet ud i den store oliekrise, og priserne blev mangedoblet på få dage. Det var et stort tilbageslag for hele udviklingen. I 1973 boede 50% af befolkningen i eget hus. Jeg husker, at vi alle sammen havde travlt med at købe isoleringslister til vinduer og døre og andre isolationsmaterialer for at spare på varmen (olien). For os der havde bygget hus i tresserne var det et hårdt slag, idet vores varmeregning nu blev firdoblet fra dag til dag, så mange mennesker flyttede sammen i et par mindre rum i husene for at spare på varmen, næsten lige som under krigen fra 1939 til 1945.

Aldrig var der blevet solgt så meget glasuld og mineraluld som i det år til at dobbeltisolere lofter og vægge med. Mange fik isoleret så godt, at de simpelthen fik svamp i huset.

Afslutning

Da jeg afsluttede skrivningen af mine erindringer, var de som nævnt i denne indledning, kun påtænkt mine efterkommere i familien, men museumsinspektør Lars Bjørn Madsen fra Helsingør Bymuseum mente, at netop afsnittet om byggeriet i Espergærde kunne være et væsentligt bidrag til forståelsen af Espergærde-områdets udvikling.

Der er i beretningen ofte benyttet et lidt frit sprog, men det skal ikke tolkes som en kritik rettet mod nogen offentlige myndigheder eller personer, selvom byggeperioden fik et noget grotesk forløb.

Med nutidens briller bør man forstå, at episoden foregik i en tid med fuld beskæftigelse og lønninger, der bare steg og steg. De fleste, der hav-

de købt fast ejendom, kom hurtigt til at sidde billigere på grund af den store inflation i landet. - Selv om der kom en oliekrise i 1973 og mange økonomiske stramminger, blev de hurtigt glemt, for inflation og velstand bare fortsatte. Desværre havde velstandsbølgen også en bagside, for i kapløbet om penge og materielle goder, mistede vi utroligt meget på det menneskelige område. Afslutningsvis skal jeg sige, at min familie og jeg altid har været glade for at bo i Espergærde.

Blomstermarken en decemberdag 2010.
Fotografi: Carsten Nielsen

Min yngste datter er blevet så egnsbunden, at hun fra et udenlandsophold bad mig finde en bolig i Espergærde, men den skulle ligge i området nord for Møllen og syd for Kirken. (Tibberup Mølle og Egebæksvang Kirke). Så kan man da ikke blive mere glad for sin barndomsby.

Barn i Helsingør under besættelsen

Af Ole Bjørn Nielsen

Jeg var kun 5 år, da tyskerne besatte Danmark - og 10, da befrielsen endelig kom i maj 1945. Besættelsestiden har således kun udgjort en meget lille del af mit liv.

mig paradoksalt nok i et næsten romantisk skær. Jeg ved ikke, om det skyldes, at tiden var så rig på usædvanlige oplevelser, eller om man blot i den alder er særlig følsom over for alle

Alligevel har denne periode haft en forunderlig og uforklarlig indvirkning på mit liv. På en eller anden måde har disse år haft betydning for min tilværelse. Det er blevet en slags tidsregning for mig. Det er som om, krigsårene har givet mit liv indhold. De fem år fremstår for

Forfatteren boede på hjørnet af Lappen og Øresundsvej (i dag Sundtoldvej). Den markante boligbebyggelse er opført i 1924 efter tegninger af den lokale arkitekt, Karl Zandersen, og fik med sine kvaderfugede hjørner og mondene udseende hurtigt betegnelsen »Lille Amalienborg«. Her er Ole Bjørn Nielsen fotograferet i 1939 ved indgangen til bebyggelsen. Fotografi i privateje.

de indtryk, man modtager. Måske skyldes det, at sammenholdet blandt beboerne blev styrket gennem fælles trængsler - man delte skæbne. Eller at familiesamværet blev mere intenst. Måske er det en blanding af det hele.

Trods rædslerne rundt om i verden levede størstedelen af Danmarks befolkning jo forholdsvis fredeligt. Jeg hørte godt nok om de dramatiske begivenheder rundt om i Europa, men jeg var ikke bevidst om krigens reelle væsen og gru. Derfor blev beretningerne til spændende historier for drenge i min alder. Vi hørte de voksne snakke og bragte historierne videre til kammeraterne. Vi hørte også vore forældre beklage sig over, at de ikke kunne skaffe dit og dat, men mange af mangelvarerne var mere eller mindre ukendte for os børn. Det var de voksnes problem. Vi mindre børn levede børnenes sorgløse tilværelse - iblandet et ekstra spændingsmoment.

I vort soveværelse delte mine forældre en dobbeltseng, og her lå jeg de første år i "revnen" mellem dem. Her lå jeg også natten mellem den 8. og 9. april 1940, og skønt jeg dengang kun var godt 5 år, husker jeg meget tydeligt, at min far tidligt om morgenen rejste sig med et sæt, satte sig på sengekanten, kiggede ud ad vinduet og udbrød: "Hva' fa' en, Else. Det er sgu tyskerne. De skal til Norge." Far var blevet vækket af larmen fra et større antal flyvemaskiner, der fløj lavt over vort tag med kurs mod nord. Synet af flyverne står tydeligt for mig, og selvom jeg naturligvis ikke forstod betydningen, blev oplevelsen starten på et særligt kapitel i mit liv.

Tyskerne kom til Helsingør senere på dagen, og en tysk bataljon overtog Kornetskolon på Kronborg. Når soldaterne derfra skulle til og fra eksercerpladsen på Gl. Hellebækvej, passerede de Grønnehavevej og Øresundsvej (den nuværende Sundtoldvej). Det kunne ikke undgå at tiltrække enhver drengs opmærksomhed at se de snorlige geledder af flotte soldater marchere syngende forbi. Vi fulgte dem på vej, holdt dem i hånden og modtog også mønter af dem. Og flotte var de - dem, der var her til at begynde med.

Men som krigen skred frem - og en del af dem blev sendt til fronten - blev de erstattet af ældre mænd og helt unge drenge - helt ned til 15-16 års alderen. Således husker jeg en dreng, der var vagtpost ved indkørslen til "Lundegaarden" kort før kapitulationen. Hans uniformskappe var mange numre for stor til ham. Den nåede næsten til jorden og ærmerne gik helt ud over fingerspidserne. Han druknede nærmest i stålhjelm, der ustandselig vippede ned over øjnene. Han var i stor kontrast til de høje, flotte, "racerene ariere", der først "gæstede" landet.

En del af de første soldater vendte senere tilbage til Helsingør. Men nu kom de ikke længere marcherende taktfast ad Grønnehavevej-Øre-

*Tyske flyvemaskiner over byens tage den 9. april 1940.
Foto: Paula Dahl.*

Vagt udenfor det beslaglagte Hotel Øresund på Sten-gade den 16. april 1940.

sundsvej under opildnende kampsange. Denne gang - mod krigens slutning - blev de transporteret ad samme vej i lange korteger af åbne lastbiler, hvor de lå lemlæstede med gennemblødte forbindinger på en smule halm på ladet - på vej til det lazaret, der nu var indrettet på Hotel Marienlyst. Og synet heraf har brændt sig fast på mine nethinder. Vi kunne sidde oppe på beskyttelsessandkasserne på Øresundsvej og kigge lige ned på de åbne lad på de endeløse rækker af militærkøretøjer med denne uhyggelige og tragiske last. Alligevel havde vi ingen medlidenhed med disse stakkels mennesker. Det var jo fjenden, og de havde jo kun fået, hvad de fortjente. Sådan var stemningen dengang. Hvad krig dog gør ved mennesker - både på legeme og sjæl.

Men før det var kommet så vidt, holdt soldaterne også af og til øvelser på "Marken," og det var vi naturligvis også nysgerrige tilskuere til. Jeg kan huske, hvordan deres geværer blev stillet sammen i pyramider, når soldaterne holdt hvil.

Jeg husker også, at der ved en lejlighed var en stor militærøvelse på fodboldstadion på

Nordre Strandvej. Jeg tror, det var Hitlers fødselsdag, der blev markeret. Vi var på familiebesøg hos mormor og morfar, og min morbror Carlo, der var 10-11 år ældre end jeg, gik tur med mig for at se paraden. Ved tennishallen over for fodboldbanerne havde et rytterregiment taget ophold. Dem studerede vi med stor interesse. En bestemt tysk soldat gjorde særligt indtryk på mig. Han var meget ung - en halv-voksen, rødhåret knægt med fregner i hele ansigtet. Ham berettede jeg begejstret om, da vi senere kom tilbage til mormor og morfar. Carlo lavede en tegning til mig af denne soldat, der stod og holdt sin hest. Tegningen lignede soldaten lige på en prik (fregne), syntes jeg. Et enkelt ansigt, der skilte sig ud fra mængden og brændte sig fast på nethinden.

Med tiden lærte vi af vore forældre og af de større drenge, at tyskerne var vore fjender, og at de alle sammen var onde og grusomme. De store drenge lærte os også at råbe "verfluchte Scheiße" efter dem. Af sikkerhedsgrunde indskrænkede vi os dog til at råbe det efter tyskerne, når de i stor hastighed passerede på motorcykel. Så var risikoen for, at de hørte det, ikke så stor.

Efterhånden, som der kom flere tropper til byen, var soldaterne ikke kun indkvarteret på Kronborg. "Krogske Gaard," "Lundegaarden"

Tyske soldater holder pause under en øvelse på eksercerpladsen.

Fotografiet optaget af en tysk soldat.

Teknisk Skole på Søndre Strandvej var en af de institutioner, der blev beslaglagt og benyttet af tyskerne.

og nogle nyopførte træbarakker på Grønnehavevej og ved kystbatterierne i Hornbæk Plantage blev også taget i brug. Der var derfor livlig trafik af tysk militær på Lappen og Øresundsvej - både under kommando og under udgang. De handlede tit hos vor bager, og deres storindkøb var undertiden årsag til, at vi ikke kunne få "flødeskumskager" til søndags-eftermiddagskaffen. Jeg sætter flødeskumskager i gåseøjne, for rigtigt flødeskum fandtes ikke på det tidspunkt. Man kunne i ismejeriet i Kongensgade købe en nøje afmålt ration af noget, der havde et fjernt slægtskab med flødeskum (100 g, tror jeg det var), hvis man selv medbragte en glasskål eller lignende til at bringe det hjem i. Den medbragte emballage blev anbragt på den ene vægtskål. På den anden vægtskål satte ekspedienten en blikdåse, hvori der blev fyldt ærter, indtil vægtskålene var i balance. Et 100 grams vægtlod på vægtskålen med ærteblikdåsen og "flødeskum" i glasskålen til der igen var balance. Den forestilling har jeg tit overværet. Det var nemlig som regel mig, der søndag formiddag blev sendt til ismejeriet, hvor køen var lang. Det var med "flødeskum" som med alt andet, der var rationeret: man skulle partout

have sin ration - uanset om man havde brug for den eller ej.

En dag, da vi legede i baggården, blev jeg meget nervøs for mor. Mens vi legede vor sorgløse leg, hørte vi skyderi i det fjerne. Rygtet spredte sig hurtigt, at tyskerne havde iværksat en større razzia i byen, og at patruljer afspærrede de forskellige gader. Jeg vidste, at mor var cyklet til byen for at handle, og jeg kunne ikke koncentrere mig om legen, før mor var kommet sikkert hjem. Da hun endelig kom, blev jeg meget glad. Mor fortalte, at hun havde forsøgt at nå tilbage til Lappen ad flere veje, og at det endelig var lykkedes ved at køre en stor omvej vest om byen.

Tysk razzia ud for præsteboligen i Sct. Annagade den 29. sept. 1944.

Jeg erindrer ikke, om denne episode havde noget at gøre med den danske hærs afvæbning den 29. august 1943, om den stod i forbindelse med likvideringen af "Wienerbarnet" ved Svin-

gelport, eller der var en helt anden årsag. Men begge de to nævnte begivenheder var naturligvis samtalestof blandt de voksne.

“Wienerbarnet” var østriger, og han var kommet til Danmark og Helsingør som barn efter 1. verdenskrig, da Danmark tog imod tusinder af sultne børn fra Wien. Han “belønnede” nu

Skudhuller i muren på den gamle accisebod i Svingelpport efter likvideringen af “Wienerbarnet” Johan Ochels, som havde været medvirkende til optrævling af modstandsbevægelsen i Helsingør.

Foto: Poula Dahl.

denne hjælp og gæstfrihed ved at gå tyskerne til hånde, og han var efterhånden blevet en fare

for den danske modstandsbevægelse. Han blev skudt ned på åben gade, og skudhullerne i huset Svingelport for enden af Stengade kunne ses i lang tid. Huset, der oprindeligt var accisebod og siden benyttet til mange formål, er nu forlængst revet ned.

Eftervirkningerne af afvæbningen af det danske militær fik på sin vis også betydning for os børn på Lappen. En del af de danske officerer - vistnok dem fra Generalstaben - blev interneret på Hotel Marienlyst. Når de havde udgangstil-ladelse, passerede de Lappen, og her hilste vi dem med honnør, når de passerede os. At de var fra Generalstaben betød, at der var officerer fra alle værn, og vi så derfor mange forskellige, flotte uniformer. Vi kunne også se dem fra "Marken," (den nuværende campingplads) når de spadserede rundt inden for pigtrådshegnet til Marienlyst.

To andre lokale begivenheder gjorde særlig stærkt indtryk på mig. Den ene var mordet på Otto Bülow. Han var billedskærer og en kendt person i Helsingør. Vi så ham tit ride forbi på Lappen iført ridestøvler og sort baskerhue på sin flotte, brune hest, og vi hilste altid pænt på ham. En dag i august 1944 blev han skudt ned i sit hjem på Stubbedamsvej. Der var tale om et såkaldt "clearingmord" udført af tyske håndlangere. Ved hans begravelse deltog det meste af Helsingørs befolkning.

Den anden begivenhed fandt sted en mørk og kold efterårsaften - formentlig i oktober 1943. Vi sad hjemme i stuen, da vi hørte flere ambulancer under udrykning køre ud ad Lappen. Rygterne dagen efter fortalte, at en jødisk familie, der ventede på illegal overførsel til Sverige et sted på nordkysten, havde begået selvmord. Faderen havde skåret halsen over på sin kone og sine børn, inden han havde taget sit eget liv. En dystre beretning, der satte dybe spor i et følsomt barnesind.

Kystpolitiet er her fotograferet udenfor "Stella Maris" på Nordre Strandvej.

Det danske kystpoliti, der blandt andet skulle overvåge og hindre de illegale transporter til Sverige, holdt til på "Stella Maris" lige ved Hotel Marienlyst. Jeg tror ikke, at de udførte denne opgave med særlig stor nidkærhed. Det mente far i hvert fald ikke, at de gjorde.

Den tyske kystbefæstning i Hornbæk Plantage havde en række rødmalede barakker på begge

Otto Bülows begravelse fra Sct. Mariæ Kirke den 6. aug. 1944.

sider af vejen. Dem kunne man se, når man cyklede langsomt forbi. Ophold på vejen var forbudt, men gennemkørsel tilladt. Omkring barakkerne havde soldaterne opstillet kunstfærdige husflidsarbejder: Miniaturevindmøller, dekorative bygningsmodeller (fuglefoderbrætter?) og andre træskærerarbejder, og på grusstierne var nedlagt mosaikker, der forestillede hagekors og Den tyske Ørn.

Vor spirende ”modstandsbevægelse” og nationalfølelse medførte, at vi som modstykke til disse propagandistiske nazisymboler, lavede et stort dannebrogflag og en kongekrone på jorden ved indkørslen til ”Lille Amalienborg.” Ophavsmanden til ideen og primus motor i arbejdet var - så vidt jeg husker - murer Eiler Pedersens søn, Bent. Flaget og Kronen blev lavet af knuste røde og gule murbrokker og kridt. Materialet blev først hamret i små stykker, der derefter blev formalet til fint farvepulver i en håndkaffekværn, som Bent havde skaffet til formålet - jeg ved ikke hvorfra, men kaffekværnen kunne ikke bruges til at male kaffebønner med bagefter. Det gjorde nu ikke så meget, for kaffebønner fandtes ikke i Danmark på det tidspunkt. Mange af børnene fra Lille Amalienborg deltog i projektet. Flaget og kongekronen blev meget flotte og ret imponerende. Desværre krævede min morfar - viceværten - kunstværkerne destrueret af frygt for repressalier fra Væmemagten.

Både min mor og far deltog også - lidt uforvarende - ”aktivt” i modstandskampen mod besættelsesmagten ved et par enkeltmandsaktioner, som de foretog hver for sig:

En dag kom min mor lettere rystet hjem efter en indkøbstur hos frugt- og grønthandler Tage Andersen på Lappen. Her havde hun stået i forretningen og gnasket et æble i sig, og da kun skroget var tilbage, åbnede mor butiksdøren og kastede skroget ud på gaden. Det ramte en tilfældig forbicyklende tysk Unterfeldwebel i nakken, så han mistede herredømmet over cyklen og stødte ind i kantstenen. Mor var over-

bevist om, at Unterfeldwebelen ville anholde hende og bringe hende til nærmere afhøring i Gestapos hovedkvarter på Wisborg. Men soldaten fortsatte skyndsomt, mindst lige så rystet som mor over dette ”attentatforsøg”.

I fars ”aktion” var jeg selv passiv deltager. Far og jeg var sammen sendt til byen, og på det meget skarpe hushjørne ved Sudergade/Stjerneregade ramlede far ind i en tysk marinesoldat på det smalle fortov. Far var ikke så let at vælte omkuld, så det var marinesoldaten, der mistede balancen og røg ud på gaden, hvor han tabte sin matros hue. Den samlede han forskræmt op og fortrak i hastigt tempo ned ad Sudergade, mens han flere gange kiggede sig nervøst over skulderen for at se, om far fulgte efter ham.

En stor del af helsingoranerne demonstrerede - ligesom resten af Danmarks befolkning - deres nationalfølelse på forskellig vis. I anledning af

Kongemærket blev lanceret på Christian den Tiendes 70-års fødselsdag i 1940 og var almindeligvis fremstillet af sterling sølv med rød emaille. Det kostede 5 kroner med nål og til knaphul, mens dameudgaven med kæde kostede 9 kr. Nålen fandtes også i en luksusudgave i 14 karat guld til 100 kr. Man støttede Christian den Tiendes Fond ved køb af Kongemærket, der samtidig symboliserede den danskhed, som var så væsentlig for befolkningen at markere under besættelsen. Der blev da også solgt 1.178.534 kongemærker frem til kongens død i 1947.

Foto: Lars Bjørn Madsen.

Chr X's 70 års fødselsdag den 26. september 1940 blev der solgt kongemærker - et lille embleme (i guld eller sølv) med et dannebrogssflag, kong Christians initialer og årstallene 1870-1940. Både mor og søster Lis bar sådan et (i sølv) på deres "pæne tøj."

Der blev også arrangeret landsdækkende alsang- og alsangstævner. I Helsingør foregik alsangstævnerne på Sommariva, og vores familie deltog i hvert fald i et af dem. Meningen var at samle befolkningen i et nationalt fællesskab, hvor de i blandet kor afsang nogle af vore fædrelandssange - på samme tid over hele Danmark.

Mange af Lappens drenge markerede sympatien for de allierede styrker ved at gå med små runde kalotter, der var strikket som et Royal Air Force mærke - dvs. en rød cirkel, der var omkranset af en hvid og en blå ring. De blev

Alsang på Sommariva 1942.

forbudt, men fru Struck omgik forbuddet ved at udskifte den røde cirkel i Bengts kalot med en stærk orange. Selv havde jeg også sådan en RAF-kalot, men den blev gemt af vejen med forbuddet. Far ønskede ikke, at jeg deltog i noget ulovligt.

I april 1942 startede jeg i 1. klasse på skolen i Lundegade.

Det var vist nok i 2. klasse - midt under krigen - at klassen blev belemret med en oldsag af en lærerinde. Frøken Boye hed hun. Hendes sparsomme hårpragt var samlet i en knold i nakken og dækket af et hvidt hårnæ, og hendes gammeldags klædedragt nåede til jorden.

Hun havde påtaget sig opgaven med at administrere skolens indsamling af sølvpapir til hjælp

Børn og voksne bar gerne den provokerende RAF-kalot. Her bæres kalotten i en gestus til de allierede ved befrielsen.

for de nødlidende og sultende norske børn. Et velegnet indsamlingsobjekt var de mælkekapsler, der sad på datidens mælkeflasker - og som altså var fremstillet af aluminiumsfolie. Vi undrede os naturligvis over, om norske børn virkelig spiste mælkekapsler. Frk. Boye forklarede os da sagens rette sammenhæng: De indsamlede kapsler blev solgt, og for de penge, solget indbragte, blev der derefter indkøbt fødevarer-pakker, der blev sendt til Norge.

Og så var det, at Ole G kom til at spørge, om ikke frk. Boye selv tjente lidt på indsamlingen. Herover blev hun så fortørnet, at hun på stedet nægtede overhovedet at have mere med ind-

samlingen at gøre, og hun forlangte en skriftlig undskyldning fra Oles forældre for denne mistænkeliggørelse.

Vi børn på Lappen deltog også aktivt i det nødhjælpsarbejde, som var nødvendiggjort af krigen. Selvom der var vareknaphed i Danmark, var det for intet at regne mod situationen i Norge. Her sultede en stor del af befolkningen. Der var derfor iværksat flere hjælpeforanstaltninger og indsamlinger til fordel for de norske børn. Vi bidrog med en slags revyforestilling, hvor hele billetindtægten - 10 øre pr. billet - gik ubeskåret til formålet. Jeg var med i revyens dansetrup, der bestod af 4-5 børn. Vores nummer bestod i, at vi tog vores frakker omvendt på og bar masker i nakken, hovedtørklæde for ansigtet og dansede baglæns.

I 1944 overtog tyskerne skolen, der blev indrettet til lazaret for den stadigt stigende strøm af kvæstede soldater, der kom til Helsingør - vist nok især fra Østfronten. Der blev malet store Røde Kors-mærker på tagene, og vi blev henvist til skolegang i ledige lokaler rundt om i byen. Blandt andet blev spejderhytterne på Gammel Hellebækvej lige over for Taarnhøjbanen (der hvor Helsingørhallen nu ligger) taget i brug til undervisning. Selv kom jeg til at gå i skole i nogle kælderlokaler i KFUM's bygning - Borgen - i Kongensgade. På grund af mangel på egnede lokaler måtte de få, der fandtes, udnyttes bedst muligt, og det medførte, at nogle klasser måtte møde senere, så skolegangen først sluttede klokken 16.

Efter krigen blev skolen grundigt istandsat og desinficeret. Det var en udbredt opfattelse, at alle tyskerne havde været befængt med lus og lopper og led af tyfus og andre livstruende sygdomme. Vores populære gymnastiklærer Sv. Aa. Bonde, kom tilbage til skolen efter at have været "under jorden," fordi han var eftersøgt af tyskerne for illegalt arbejde. Han vendte tilbage som en helt, men ikke uden mén. Han var blevet blind på det ene øje, der var blevet beskadiget af en glassplint fra en elektrisk pære, der sprang, mens han opholdt sig i et beskyttelsesrum.

Den tyske besættelse betød store ændringer i dagligdagen. Påbuddet om mørklægning kom næsten omgående. Far lavede selv nogle mørklægningsforsatser til alle vinduerne. På rammer af tynde trælisters sømmede han sortmalede papplader. Rammerne passede nøjagtigt til vinduesmålene, og de blev fastholdt til vindueskarmen af drejelige hasper.

Forsatserne skulle opsættes hver aften, inden lyset i lejligheden blev tændt - og de blev nedtaget næste morgen, når det var blevet lyst. Det var ret omstændeligt - men effektivt som alt, hvad far foretog sig.

Fra vores vinduer trængte intet lys ud!

Lille Amalienborg undergik også en forandring. Der blev opsat høje sandkasser foran strategisk vigtige kældervinduer - eksempelvis kældervinduerne til de beskyttelsesrum, der blev indrettet i de hidtidige cykelkældre. Sandkasserne skulle sikre mod bombe- og granatskader. Vo-

Man havde mange legekammerater på Lappen. Her er forfatteren og de andre børn fotograferet omkring 1940-41 foran deres hjem på Lappen. Med lidt god vilje skulle man kunne skimte sandkasserne foran kældervinduerne.

Fotografi i privateje.

res kælder havde intet fælles cykelrum, så beboerne i 2 F delte beskyttelsesrum med nr. 2 E. Beskyttelsesrummene fik opsat ekstra støtbjælker mellem gulv og loft og lange bænke langs væggene. For at gøre rummet så hyggeligt som muligt, blev væggene dekoreret med vægmalerier af tvivlsom kunstnerisk kvalitet. Når vi skulle "i kælderen," måtte vi enten ud i baggården eller benytte en forbindelse mellem de to opgange, der førte op over loftet. Det var ret besværligt og meget ubehageligt - især når der var luftalarm om natten, hvad der jo var det almindeligste. Så medbragte mor og far Lis' og min dyne, for at vi eventuelt kunne sove videre i kælderen. Ubehaget ved at blive revet ud af sin søde søvn midt om natten sidder i mig endnu. Tænderne klappede i munden på mig - dels af kulde, dels på grund af den afbrudte søvn og - ikke mindst - af skræk.

Lyskastere i Helsingborg.

Heldigvis gik vi ikke i kælderen ret mange gange. De natlige luftalarmer blev hyppigere og hyppigere, og de fleste beboere slækkede efterhånden på sikkerheden og blev i deres lejligheder. For vort vedkommende betød det, at vi i en overgangsperiode nøjedes med at tage ophold i entréen, der lå midt i lejligheden og var uden vinduer. Mod slutningen af krigen, havde vi vænnet os så meget til de natlige afbrydelser, at far og jeg tog opstilling i vinduet på køkken-trappen. Herfra havde vi udsigt over Øresund og kunne betragte det skue, der udspandt sig på nattehimlen. Her så vi de engelske flyvere, der af og til blev indfanget af lyskasterne fra Sverige eller luftværnsbatteriet på Nordhavnen og Kronborg - og blev kraftigt beskudt - også fra svenskesiden. Far sagde dog, at han var sikker

på, at svenskerne ikke forsøgte at ramme flyverne. De var bare nødt til at skyde for at opretholde en vis troværdighed om deres ukrænkelige neutralitet. Det var et prægtigt skue, men helt ufarligt var det nu ikke at opholde sig ved trappevinduet, og det kan undre, at far tillod mig at kigge med.

Ferdinand Sørensen var udnævnt til husvagt i vores opgang. Han skulle bistå beboerne under luftalarmer og holde opsyn med bebyggelsen. Han skulle deltage i eventuel brandslukning og andet redningsarbejde. Til det brug havde han fået udleveret en stålhelmet og stillet en sandkasse, en spand, en svaber og en brandmandsøkse til rådighed. Udstyret var placeret oppe på vort tørreloft. Her ville det vist ikke være nemt at få fat i, hvis huset brød i brand!!

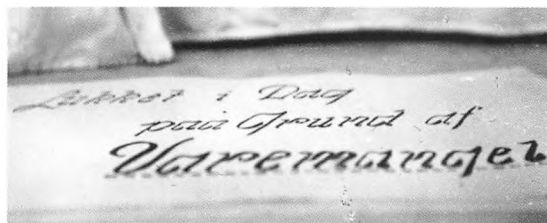
De elektriske pærer i trappe-, gård- og gadebelysningen var udskiftet med mørklægningspærer, der kun gav meget sparsomt lys. Dette (manglende) lys stod i stor kontrast til det lyshav, vi fra køkkenet kunne iagttage på den anden side af Sundet, der her udgjorde en skarp grænse mellem to verdener. Sverige - Det forjættede Land - lå blot 4 kilometer borte.

Sverige blev også mørkelagt ved besættelsen af Danmark og Norge, men allerede den 24. maj blev mørklægningen ophævet.

På "Lundegaarden," der lå skråt over for "Lille Amalienborg," var der - som flere andre steder i byen - opsat en luftværnssirene på taget. Den mindede mig om et stort bord, hvorpå der var anbragt en overdimensioneret bordlampe. Lyden fra sirenen, når den skingrende varsl-

de "fjendtlige" (engelske) overflyvninger, var uhyggelig og medførte altid angstfølelser hos mig - ikke mindst om natten.

Skilt i butiksvinduet hos slagter Retstoft 1944.

Forsyningssituationen var efterhånden meget anspændt. Der var knaphed på så at sige alt, og de ting der kunne fås, var af ringe kvalitet eller surrogater, der ydermere var rationerede. Der fandtes 40% håndsæbe og "tjærehåndsæbe"!!, som det var umuligt at få til at skumme, der fandtes flydende "margarine" på flasker, som man selv skulle ryste kraftigt og længe for at "kærne" margarinen, og der fandtes "chokolade," der var lavet af tørt brød og paraffin.

Nogle ting fremstillede mine forældre selv. Tobak for eksempel. I mangel af tobaksplanter brugte min far kirsebærblade, som han lagde til tørring under pres i en trækasse på loftet. Kirsebærbladene blev senere erstattet af "rigtige" tobaksblade, som farfar og onkel Axel dyrkede på deres små jordlodder i Dalvænget.

Den tildelte brændselsration var ikke tilstrækkelig i de meget kolde vintre i starten af krigen, og selvom der af og til kunne leveres tørv til erstatning for kul og koks, og onkel Ernst af og til tilgodeså os med en ekstrabevilling, var det nødvendigt at supplere leveringerne på utraditionel vis. Og der var flere alternative muligheder:

- Af opblødte, sammenpressede og tørrede aviser og tapetrester kunne der fremstilles noget, der med lidt god vilje godt kunne minde lidt om briketter.

- Fra værfet lykkedes det af og til min far at hjemtage en træklods, som han smuglede igen-

nem portvagten, godt gemt på maven under kedeldragten.

- Gasværket fik med mellemrum leveret kul til gasproduktionen. Når de generatordrevne lastbiler svingede ind over fortovet, skete det, at et kulstykke eller to faldt af ladet. Så stod vi børn parat til at samle kullet op - og det hændte også, at vi gav lykken en hånd med på vejen ved at rage et par ekstra kulstykker ud over bagsmækken. Henning Urhøjs trækvogn blev brugt til hjemtransport, og vi delte altid "rovet" i mindelighed.

- Den sidste mulighed var at "tage stød op" i skoven. Denne mulighed gav varme mere end én gang - i hvert tilfælde til far og Ewald Hansen. De havde allieret sig om en kæmpemæssig træstub med dybe og lange rødder i Teglstrup Hegn. Flere søndage i træk drog de to samlede familier til skovs på cykel. Ewald Hansen havde til sin cykel selv lavet en anhænger, der gradvis skulle hjembringe den sønderdelte træstub. Med mukkerter og kiler og med økser, save og vægtstænger bearbejdede Ewald og far træstubben, så spånerne fløj dem om ørerne. Imens legede vi unger i nærheden, og mor og Anna sludrede over den medbragte "kaffe" - der hovedsagelig bestod af Richs. Som termokande brugte man dengang en sodavandsflaske med patentprop. Den medbragte madkasse var en brugt skotøjsæske.

En kombination af alle disse bestræbelser gjorde, at vi trods de svære vilkår altid havde noget at putte i kakkellovnen. Selv i de strengeste vintrere var der lunt og dejligt i vores stue.

Og her lyttede vi hver aften til BBCs udsendelser til Danmark. Kendingssignalet - "Dum-dum-dum - duuum" (morsetegnet for "V" (Victory)) efterfulgt af Prins Jørgens March kan stadig få de små nakkehår til at rejse sig på mig. Aften efter aften lyttede vi til den kendte stemme, der meddelte: "Her er London. BBC sender til Danmark. De hører os i 19-meterbåndet på 2 bølgelængder, 31 og 41 meter og

Uddeling af rationeringskort på Lundegade Skole 22. marts 1942.

Foto: Poula Dahl.

på 1500 meter." Så fulgte de sidste nyheder fra krigsskuepladserne, ofte afsluttet med "Vi bringer en særmelding...", der kunne lyde noget i retning af "Der er ild i kakkellovnen. Hilsen til Hans, Poul, Bodil, Thorkild..." Og far forklarede, at disse kryptiske meldinger var hemmelige ordrer til de danske sabotører.

Jeg kan huske, at jeg opsøgte min legekammerat Benner morgenen efter, at vi havde hørt budskabet om Paris' befrielse. Det var den 26. august 1944. Vi underholdt i begejstrede vendinger hinanden med stor sagkundskab om den glædelige nyhed. Jeg tror ikke, at vi var helt klar over, hvad meldingen betød, men vi viderebragte vel blot vore forældres store begejstring og deres kommentarer til nyheden.

Da de engelske hære sydfra nærmede sig den danske grænse, tog jeg hver aften mit skoleatlas frem, og far og jeg markerede med en rød Viking-farve, hvor langt tropperne var nået mod nord. Om aftenen den 4. maj farvede jeg hele Danmarkskortet rødt.

Kort efter den glædelige melding fra BBC, blev der liv på "Lille Amalienborg" og omliggende bebyggelser. Alle beboerne strømmede ud af

lejlighederne og ned på Øresundsvej og Lappen, hvor de jublede og sang og faldt hinanden om halsen.

Den aften glemmer jeg aldrig.

Om formiddagen den 5. maj var jeg med mor i byen. Vi skulle overvære Den danske Brigades hjemkomst til Statshavnen i Helsingør.

Det gjorde vi også, men oplevelsen blev for mit vedkommende noget ødelagt af, at jeg under hele ventetiden på havnen havde heftige smerter i det højre lår. Det skyldtes, at vi på vej mod havnen passerede Stengade, der var propfuld af jublende mennesker. Nogle kastede med fyrværkeri, og en ret kraftig "kineser" sprang, netop som den ramte mit bare lår. Et

stort, hvidt og meget smertende brændemærke blev resultatet.

Jeg genoplevede dog Brigaden på nært hold senere på dagen, da den var samlet på Torvet, inden den afmarcherede til København. Brigaden nød naturligt nok stor popularitet blandt Helsingørs indbyggere, der var mødt talstærkt op for at hylde den.

Den begejstrede modtagelse af Brigaden (Brigaden på Axeltorv) stod i stor kontrast til den modtagelse, danskerne tidligere havde givet andre unge, "danske" mænd i uniform. Det var dem, der havde ladet sig forville til at melde sig under nazisternes fane og melde sig ind i Frikorps Danmark for at bekæmpe bolchevismen på slagmarkerne i Rusland - med den danske

Den Danske Brigade og lutter glade ansigter på Axeltorv den 5. maj 1945.

regerings velsignelse!! Da Frikorpset vendte hjem på orlov i 1942, opstod der tumulter overalt, hvor de viste sig. Jeg kan godt huske den hverveplakat, der bl.a. var opsat på plakatsøjlen ved gasværket på Lappen.

De tyske tropper marcherer hjem ad Gurrevejen.
Foto: Anders Kisbye.

I dagene efter befrielsen rømmede tyskerne Lundegaarden. De medtog kun de allernødvendigste ting, og de fleste af drengene fra Lappen og omegn "reddede" sig adskillige af deres efterladte rekvisitter. Selv blev jeg udstyret med både stålhelmet, bajonet, feltspade og patronbælte. Desværre fik jeg ikke lov til at beholde det så længe. Min far mente, at udstyret var befængt med lus og lopper og anden dårligdom, så han fik hele "herligheden" skaffet af vejen.

Lis var på det tidspunkt lidt forlovet med en ung mand, der hed Christian. Han var også en tur på Lundegaarden, og han fik fat i et dejligt luftgevær, som han forærede til mig. Det var et bagladegevær, der var betydelig bedre end den forlader, jeg tidligere havde fået af far. Det gav far mig lov til at beholde. Jeg har det endnu, og det er stadig funktionsdygtigt. Sommeren 1945 gik jeg tit vagt foran Lille Amalienborg med mit nye gevær og iført en Montgomery-hue-efterligning med faldskærmsjæger-emblem.

I nogle af loftsværelserne på Lundegaarden havde tyskerne opbygget et stort miniaturelandskab med huse, veje og biler m.v. Benner var så heldig at få fingre i en flot bliklastbil i et

størrelsesforhold, der passede til vore legetøjs-Lineol-soldater.

Det var også Benner, der var den heldige, da Dina-Poul, Benner og jeg en dag gik forbi kiosken ved Kronborg Havbad på Nordhavnen. I kiosken stod to tyske marinesoldater og kaldte på os. Da vi kom hen til dem, forærede de Benner et fotografiapparat - et boxkamera, som tog udmærkede billeder.

I de vidunderlige majdage i 1945 var jeg på et af mine alenebesøg hos faster Margrethe i København, mens englænderne endnu var i byen. De havde arrangeret en stor friluftsudstilling på Rådhuspladsen. Her var opstillet en del af deres krigsmateriel, bl.a. en luftværnskanon, en jeep og andre militære køretøjer samt en Spitfire-jagermaskine. Det var tilladt for publikum

Det første nummer af tegneseriebladet Skipper Skræk efter krigen refererer med usædvanlig tydelighed til den forgangne krig.

- især børn - at kravle rundt på alt udstyret, og jeg var blandt dem, der nåede en kort tur op i cockpittet. Det kunne jeg senere prale med hjemme på Lappen.

Senere på sommeren fik Helsingør svensk flådebesøg. Et par svenske krigsskibe lagde til ved kajen i Statshavnen, og marinesoldaterne kastede ægte slik ud over menneskemængden på havnen. Ved den lejlighed smagte jeg rigtig chokolade for første gang i flere år.

Det var også en stor dag, da Familie Journalen og Skipper Skræk-bladene igen kom på gaden. Dem havde vi måttet undvære et stykke tid, fordi bladhuset Aller var blevet sprængt i luften af Schalburg-korpset.

Det første nummer af Skipper Skræk-bladet havde på forsiden en tegning af Skipper Skræk, der gokker en hipomand en ordentlig kajeryster på ruinerne af det bomberamte bladhus.

De sidste synlige eftervirkninger af krigen var invasionen af de flygtninge fra Østeuropa, der kom til Helsingør. En del af dem - de kom fra Bessarabien - blev stuvet sammen i barakkerne på Grønnehavevej, hvor de holdtes strengt isoleret fra lokalbefolkningen.

I tiden, der fulgte, var det på mode blandt drenge at bære en riffel- eller maskinpistolpatron i en kæde om halsen.

Det gjorde jeg også.

Forfatteren (yderst t.v.) fotograferet ved Lappen 4-6 sammen med vennerne Leif Tulberg og Bent Hansen. Krigen var for længst slut, men barndommens legeplads glemmes aldrig. Fotografi i privateje.

Årsberetning for Helsingør Kommunes Museer 2011

Lone Hvass på en af sine byvandring.

Indledning:

Helsingør Kommunes Museer rundede i 2011 hundrede år. Gennem tiden har dygtige medarbejdere og ildsjæle skabt det bredtfaavnende museumsvesen, vi har i Helsingør i dag. Hundredåret burde have været et rigtigt fest år for Helsingør Kommunes Museer, der er meget at være stolte af. Oversigten over udstillinger og undersøgelser, der er bragt i årbogen for 2010,

taler for sig selv. Men den runde fødselsdag faldt også sammen med, at det blev "skifteår" på museerne. Flere mangeårige medarbejdere forlod museet og gik på pension. De efterlod tomme skriveborde. Helsingør Kommunes anstrengte økonomi betød, at museet ikke kunne genbesætte flere af de ledige stillinger, og en reel nedskæring af museets budget var den nye virkelighed, som museerne skulle arbejde under. En stor del af kræfterne blev i 2011 derfor brugt på at drive museerne som udstillingssteder, men det var på bekostning af udvikling af ny formidling og forskning.

Museernes frivillige har i 2011 været med til at sikre de eksisterende tilbud på museerne. Rundvisninger og personlig formidling på Værftsmuseet og Skibsklarerergaarden er blevet udført af museernes engagerede frivillige. Også i arbejdet med særudstillinger, på lokalarkivet og i museets administration har museerne fået hjælp af frivillige. Det har været hjælp, der er faldet på et tidspunkt, hvor museerne havde allermost brug for den. På Frilandskulturcenteret har de mange frivillige igen i 2011 gjort en stor indsats for at gøre kulturarven levende og spændende for et ikke altid museumsvant publikum. Museerne og Frilandskulturcenteret takker for den store hjælp og støtte, som vi har fået fra alle frivillige i 2011.

Museernes publikum er trofast, og museernes samlede besøgstal på 29.565 gæster ligger på niveau med de foregående år, med mindre forskudninger mellem udstillingsstederne. 6.305 besøgte Helsingør Bymuseum, 3.200 valgte Skibsklarerergaarden, 8.793 Værftsmuseet, og endelig havde Flynderupgård Museet 8731 gæster. Der udover havde museernes butikker besøg af 11.233 kunder, der ganske vist ikke købte

billet til museerne, men til gengæld tog en museumsrelateret oplevelse med hjem i indkøbskurven. Frilandskulturcenteret havde 2.536 besøgende, der med en omviser besøgte det historiske landbrug.

Blandt de medarbejdere, som forlod museet i 2011 var museets chef Kenno Pedersen, der efter 25 år på posten havde valgt at gå på pension. Han afløstes af Maibrith Bager, der tiltrådte 1.8. 2011, og som kom fra en stilling som leder af Museum Amager. Andre mangeårige medarbejdere, der forlod museet i 2011, var museumsin-

En af Helsingør Værftsmuseums frivillige, skibsbygger og modelbygger Finn Andersen, arbejder her i museet med at restaurere et par af de ældste halvmodeller fra 1895.
Foto: Lasse Bech

spektør Mona Faye, museumshåndværker Bendt Petersen, museumsformidler og inspektør Lone Hvass og registrator Kirsten Aagaard.

Kulturstyrelsen foretog i juni 2011 en kvalitetssvurdering af Helsingør Kommunes Museer. Kvaliteten i arbejdet vurderes til samlet set at være tilfredsstillende set i forhold til de krav,

som museumsloven stiller til et statsanerkendt museums virke. Kulturstyrelsen anbefalede museerne at udarbejde en vision og at skærpe profilen for museerne. Kulturstyrelsen anbefalede endvidere museerne at udvikle strategier for indsamling, registrering, bevaring, forskning og formidling. Det er en opgave, som Helsingør Kommunes Museer vil tage fat på i det nye år. Men Kulturstyrelsens kvalitetsvurdering slår også fast, at der er et solidt grundlag at arbejde videre med.

2011 blev således et år, hvor der blev gjort status over Helsingør Kommunes Museers virke, og hvor den 100 år gamle institution blev udfordret af videns-tab, besparelser og af myndighedsevaluering. Men det blev også et år, hvor venner af museerne og Frilandskulturcenteret trådte til og hjalp, hvor det var nødvendigt.

1. Arbejdsgrundlag

Helsingør Kommunes Museers formål er at drive et statsanerkendt kulturhistorisk museum for nyere tids kulturhistorie i Helsingør Kommune.

Helsingør Kommunes Museer skal, som statsanerkendt kulturhistorisk lokalmuseum, virke for sikring af den lokale kulturarv gennem:

- Indsamling
- Registrering
- Bevaring
- Forskning
- Formidling

2. Samlinger og arkiv

Helsingør Kommunes Museers samling rummer ca. 40.000 genstande og 600 hyldemeter arkivalier.

2.1 Registrering

Helsingør Kommunes Museer indsamler genstande, der kan dokumentere livet i den tidligere købstadskommune Helsingør og sognekommunen Tikøb - den nuværende Helsingør Kommune. I 2011 er de genstande, der er ind-

kommet til museet, løbende blevet beskrevet og registeret. Museet har prioriteret inspektørtimer til opgaven. Således var antallet af genstande, der ventede på registrering ved årets afslutning mindre end 100, hvilket må betragtes som acceptabelt. Museerne har sammen med frivilligruppen på Værftsmuseet taget fat på den store opgave, det er at beskrive og registrere museets samling af værktøj og andre genstande fra Helsingør Værft. Arbejdet vil udgøre et solidt grundlag for det videre arbejde med forsknings- og formidlingsmæssig brug af genstandsmaterialet fra Helsingør Værft.

2.2 Digitalisering

Helsingør Kommunes Museer færdiggjorde i 2011 registreringen af museets genstande digitalt. I slutningen af 2011 blev samlingerne indlæst i Kulturstyrelsens fælles database - Museernes Samlinger. Samtidigt er der etableret online adgang for interesserede brugere udenfor museet. Databasen findes på hjemmesiden <http://www.kulturarv.dk/databaser>

2.3 Lokalhistorisk Arkiv for Helsingør Kommune (Helsingør Byhistoriske Arkiv)

Det museumsdrevne lokalhistoriske arkiv har i 2011 modtaget flere spændende arkivalier. Blandt andet arkivet fra det tidligere Gurre Vandværk, der supplerer vor viden om vandværkerne i den tidligere sognekommune. Desuden diverse arkivalier fra Helsingør Tjenerforening og Helsingør Murerlaug, der supplerer arkivets ganske omfattende samling af foreningsarkivalier. En spændende samling arkiv- og billedmateriale vedrørende den i Helsingør så betydningsfulde slægt, Tvede. En af de pudsigste gaver til arkivet er en tilladelse fra besættelsestiden om fri færdsel på isen på Øresund.

Arkivet har prioriteret digitalisering og ny registrering af vor omfattende samling af fotografier. Stort set afsluttet er registreringen af fotografier fra Helsingør Værft, der skal understøtte Værftsmuseets arbejde. Lokalarkivet har i det forgangne år fortsat arbejdet med udvikling af digitale registraturer, der vil gøre arkivalierne

lettere tilgængelige for brugerne. Blandt disse kan nævnes et jævnføringsregister for Tikøb sognekommunes landsbyer over alle ejendomme og deres ejere for perioden 1800-1920.

3. Indsamling, erhvervelser, undersøgelser og forskning

3.1. Indsamling og erhvervelser

Helsingør Kommunes Museer har i 2011 med tak modtaget 25 afleveringer af genstande og andre materialer fra virksomheder og privatpersoner, samt 67 afleveringer til arkivet. Museerne fik bl.a. mulighed for at indsamle genstande fra tunfisker Ib Børgesens hjem. Ib Børgesen deltog i det store og attraktive tunfiskeri, der foregik i Øresund i årene frem til 1964. Donationen omfatter blandt andet en tunfiskehale og tunfiskerflag. Museerne er familien taknemmelig for at måtte overtage genstandene, der kan dokumentere fiskeri i Øresund.

Blandt de øvrige donationer til museernes samlinger er et antal julenisser, som er givet til museerne i forbindelse med indsamling til juleudstilling på Helsingør Bymuseum "Den røde hue". Julenisserne har været brugt i private hjem og som blikfang i butiksvinduer i Helsingør. De ældste nisser er fra omkring år 1900 og er fremstillet i bemalet gips. Museerne modtog endvidere nisser, der har været brugt i butikken Amor Sko, der siden 1930'erne havde været beliggende i Stengade 43 i Helsingør, samt en hel samling af julenisser fra en enkelt giver på mere end 200 nisser, samlet over en periode på mere end 60 år.

3.2 Undersøgelser- og forskningsprojekter

Helsingør Kommunes Museers undersøgelser og forskning var i 2011:

Christian den Fjerde som kanonstøber. Kongens værksteder ved Kronborg, Gethuset, Hammermøllen og Kobbermøllen. Formidlingsinspektør Lone Hvass' mangeårige forskningsarbejde, der er udført i samarbejde med volontør Torben Bill-Jessen, blev i august 2011 publiceret i form af et flot udstyret bogværk.

Tolden i Sundet. Museumsinspektør Lars Bjørn Madsen har bidraget til en antologi omkring Øresundstolden med en artikel om Øresunds Toldkammers arkitekturhistorie, baseret på et omfattende primært kildemateriale.

Den nordsjællandske kulturhistorie set i kunsten. Museumsinspektør Anne Majken Snerup Rud har i forbindelse med udarbejdelsen af 100 års udstillingen på Helsingør Kommunes Museer lavet studier om kunstens fortolkninger af den lokale kulturhistorie.

Bygnings- og landskabshistoriske undersøgelser. Museumsinspektør Lars Bjørn Madsen har som undersøttelse til Helsingør Kommunes planarbejde og i byggesager udført undersøgelser af forhold omkring bevaringsværdige ejendomme i kommunen og øvrige bevaringsværdier i kulturlandskabet.

Museets medarbejdere leverede i 2011 følgende publikationer og artikler:

Hundredårsbogen; Helsingør Kommune Museer i 100 år. Årbog 2010, redigeret af Lars Bjørn Madsen 2011.

Lars Bjørn Madsen: *Grev Moltkes Villa; historien om Helsingør Vandrerhjem.* Udg. af Helsingør Vandrerhjem 2011.

Lone Hvass og Torben Bill-Jessen: *Christian den Fjerde som kanonstøber.* Udg. af Helsingør Kommunes Museer 2011.

Lars Bjørn Madsen: *Øresunds Toldkammer.* Bidrag til antologien *Tolden i Sundet*, udg. af Toldhistorisk selskab 2011.

Anne Majken Snerup Rud (red). *Som de så det.* Udstillingskatalog.

3.3 Samarbejde med andre kulturhistoriske museer og kulturinstitutioner o.l.

Helsingør Kommunes Museer har indgået et forpligtende samarbejde med Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre, Hørsholm Egns Museum og Nordsjællandsk Folkemuseum i Hillerød om samordning af museernes arbejdsplaner og udvikling af fælles faglige projekter.

Museernes første fælles projekt er et formidlingsprojekt, ”Hemmelige Stier og Fyrtårne i Nordsjælland”, der er en mobilguide henvendt til det kulturhistorisk interesserede publikum i kulturlandskabet.

Helsingør Kommunes Museer indgår dernæst i forskellige samarbejdsrelationer, såvel lokalt som nationalt. I 2011 deltog Museerne i Kulturarvsstyrelsens museumskonference, Orienteringsmøde for de danske museer, netværksmøder i de danske museers dragtpulje, fiskeripulje og industripulje, samt MUSUND samarbejdet.

Museet var endvidere repræsenteret i Folkeuniversitet i Helsingørs bestyrelse, Helsingør Bryglaugs bestyrelse samt Helsingør Vinmuseumsforening.

Museerne samarbejder indenfor Helsingør Kommune i væsentlig grad med Biblioteket Kulturværftet, deltager i Helsingør Kulturforening, Vækst- og Videns netværk, Børnekulturens netværk, og netværk for de mindre kulturinstitutioner.

3.4 Turismesamarbejde

Helsingør Kommunes Museer har i 2011 understøttet Helsingør Kommunes turismeinitiativer. Museerne har blandt andet givet input til Visit Nordsjællands kick-of konference og deltaget i udvikling af en introduktion til Helsingør egnens besøgssteder.

3.5 Forvaltning af den faste kulturarv

Helsingør Kommunes Museer varetager forvaltningen af museumslovens kap. 8 i Helsingør Kommune hvad angår nyere tids kulturarv. Museerne skal sikre forvaltning af den faste kulturarv i forbindelse med fysisk planlægning, nedrivning samt andre byggearbejder, der vil medføre afgørende ændringer i brug eller funktion af bygninger, bebyggelser eller andre kulturlevn. I 2011 behandlede Helsingør Kommunes Museer enkelte lokalplanforslag samt omkring 10 bygge- og anlægssager for Helsingør Kommune.

Børn i butikken på Museet Skibsklarerergaarden.

4. Konserverings- og bevaringsarbejde

Museets udstillinger og genstande i samlingerne er løbende blevet vedligeholdt. Blandt de store udrednings- og bevaringsopgaver i 2011 var hjemtagelse af 89 malerier samt hele museets samling af sølv, der stammer fra museets nu nedlagte udstillingssted på Marienlyst slot. Museet har, for at kunne sikre en forsvarlig opbevaring af de kostbare genstande, måtte omdisponere pladsanvendelsen i museernes magasin. En anden stor opgave har været at omplacere genstande, der stammer fra Helsingør Værft, og som tidligere er blevet opbevaret samlet i museernes fjernmagasin på Hellebæk Avlsgaard til magasinet på Værftsmuseet.

5. Formidling

Helsingør Kommunes Museers aktiviteter i 2012 var begrænset af medarbejdernedgang og

fratrædelser. Museets formidling hvilede derfor i store træk på tidligere års praksis.

5.1 Udstillinger

I 2011 havde museet 5 større og mindre udstillinger:

1. *Mennesker og huse - Snekkersten Skole* særudstilling udarbejdet af lokalhistoriker Kjeld Damgaard i samarbejde med Flynderupgård Museet 26.1.-1.5. 2011.
2. *Som de så det - 100 års udstillingen* særudstilling. Flynderupgård Museet, Helsingør Bymuseum, Skibsklarerergaarden og Værftsmuseet. 1. 6. - 15.11. 2011.
3. *Værtshistorien kort fortalt*. Montreudstilling på Helsingør Bibliotek, juni 2011 og året ud.
4. *Den røde hue – Historien om nissen*. Helsingør Bymuseum 15. november 2011– 5. januar 2012.
5. *Julens symboler*. Flynderupgård Museet 1. december 2011 – 5. januar 2012.

5.2 Arrangementer

Flynderupgård Museet og Frilandskulturcentret dannede, som i de foregående år, rammerne om aktiviteter i skolernes ferier.

I vinterferien kunne børn og voksne prøve kræfter med gamle håndværk på Frilandskulturcentret. Børn og voksne kunne sammen med Frilandskulturcentrets frivillige fremstille fuglekasser, foderbrætter, træskibe, samt strikke og knytte. Frilandskulturcentrets landmand viste rundt i staldene. I skolernes sommerferie var der alle onsdage sommerferieaktiviteter på Flynderupgaard, hvor der også var mulighed for at komme helt tæt på de gamle håndværk.

Den 6. august var der teater i haven på Flynderupgård med Jytte Abildstrøm.

Igen i 2011 deltog museerne i Helsingør Kommunes kulturmat den 30. september. Denne gang kunne gæsterne på Helsingør Bymuseum opleve Kamelitterhuseets lange og alsidige historie. I Skibsklarerergaarden blev der budt på smags-

prøver på øl og beskøjter. Værftsmuseet tilbød børn og voksne at lave maritim skraldekunst.

Kartoåeloptagning på Flynderupgaard.

I efterårsferien afholdtes der traditionen tro kartoffelferie på Flynderupgård Museet og Frilandskulturcentret. Børn blev inviteret med i marken for at tage kartofler op. Blandt de øvrige aktiviteter var fremstilling af roelygter og kastanjedyr, ligesom der maledes mel af korn, og i røgovnen var der friske høstsild. På Helsingør Bymuseum blev børnetilbuddet ”Lys på fortiden” realiseret, hvor børn med lommelygter kunne gå på jagt i det mørklagte museum efter byvåbnets bomærke, karakken, der lyste op i mørket som en refleks.

Knejpefestivalen holdt også sit indtog på Museet Skibsklarerergaarden i den berømmede skipperstue den 8. oktober 2011, hvor der var musik og dans ved Hammermøllens Syngepiger.

Juleudstillingerne på Bymuseet og Flynderupgård Museet blev fulgt op af aktiviteter for børn og voksne. Bymuseets tilbud var en sporjagt efter drillenisser i udstillingen, hvor der var blevet vendt op og ned på genstande i udstillingen. De helt små børn kunne gå på besøg i nissens hus og være store i en lille verden. Flynderupgård Museet tilbød introduktion til juleudstillingen og samtale om julens traditioner. I forbindelse med besøg på museet tilbød spisehuset risengrød, som mange tog imod.

5.4 Undervisning

Helsingør Kommunes Museer fik i 2011 besøg af børneinstitutioner, skoleklasser og andre uddannelsesinstitutioner. Blandt de formidlings-tilbud, som museet tilbød på Flynderupgård, var fortælling om landboliv anno 1920, undervisning og børns vilkår på landet i begyndelsen af det 20. århundrede. Landbrugets stalde og marker på Frilandskulturcentret blev som altid godt besøgt.

I alt 4.587 skole- og institutionsbørn besøgte museerne og Frilandskulturcentret i 2011.

6. Sponsorer og bevillinger

Helsingør Kommunes Museer modtog i 2011 støtte fra flere sider til arbejdet.

Kanonbogen – Augustinus Fonden, Farumgaard – Fonden, Fonden til støtte for området Aalsgaard – Hellebæks Egnshistorie, Den Hielmstjerne – Rosencroneske Stiftelse, Georg Jorck og hustru Emma Jorcks Fond, Landsdommer V. Gieses Legat og Helsingør Museumsforening.

Flynderupgårds formidling til børn og unge – Provisor Cand.pharm Ove Lund og Inger Elisabeth Lund's Fond

Bogværker om husene langs Strandvejen af Kjeld Damgaard - Conrad Nellesmann og Hustrus mindelegat
Nofo Print A/S
Helsingør Museumsforening

Museet uden for væggene. De gamle gader er fulde af overraskelser.

